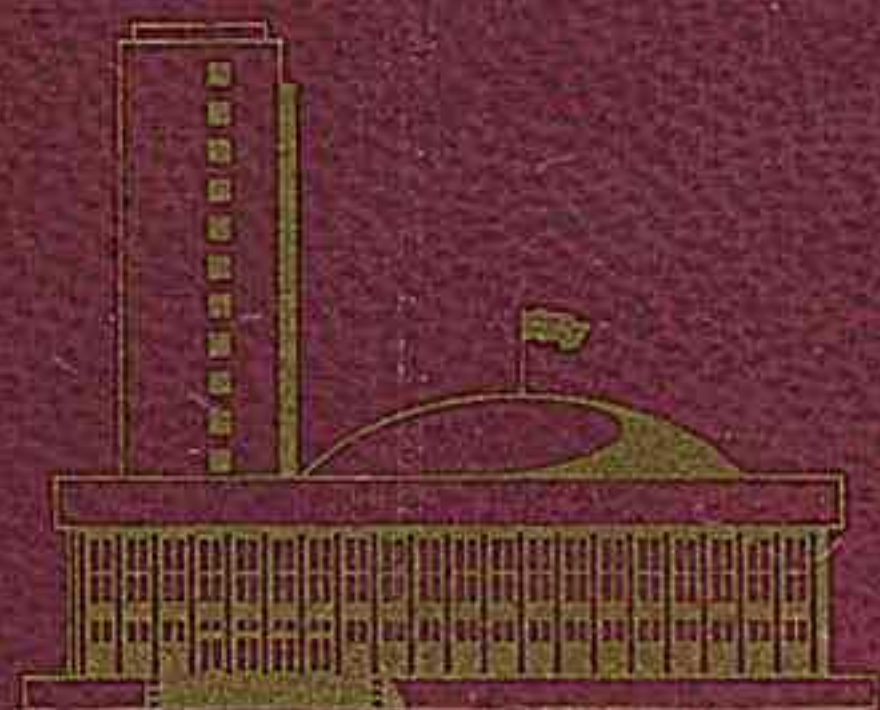

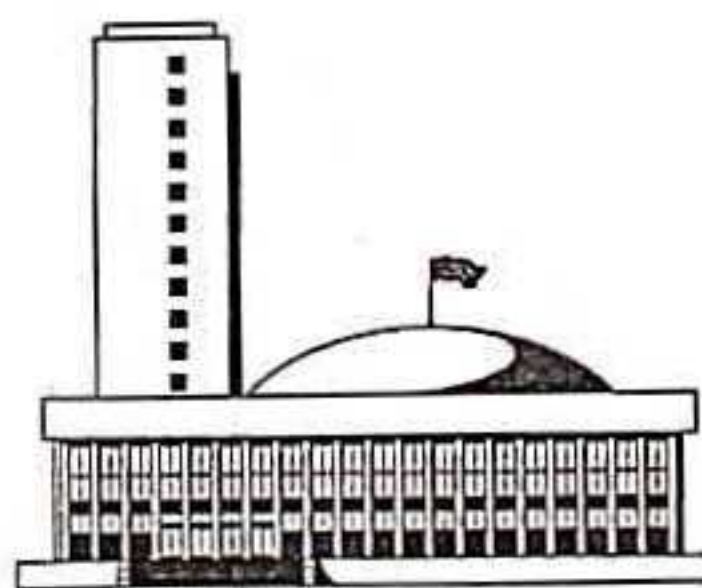
MAKSİM MUSAYEV

HEYDƏR ƏLİYEVİN
QAYIDIŞI
PARLAMENTDƏ

MAKSİM MUSAYEV

HEYDƏR ƏLİYEVİN
QAYIDIŞI
PARLAMENTDƏ

«GÜNƏŞ»
NƏŞRİYYATI
BAKİ – 2007

Az
M 5. 3.

Redaktor:	Cəmilə Maksim qızı
Texniki redaktor, tərtibat və dizayn:	Emin Talıbzadə, Şəfəq Teymurova
Nəşriyyat redaktoru:	Könül Mirzəyeva
Fotolar:	Fərman Bağirov

M 5 **Musayev Maksim**
Heydər Əliyevin parlamentə qayıdışı.
«Günəş» nəşriyyatı, — Bakı, 2007, 192 səh.

Müəllifin bu kitabında özünün bilavasitə iştirak etdiyi və şahidi olduğu hadisələr əsasında xalqımızın milli lideri, Azərbaycan dövlətinin qurucusu, böyük tarixi şəxsiyyət - Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə yenidən qayıdışının təşkili, o zamanlar xalqımızın taleyi ilə bağlı mühüm məsələlərin aparılması və həlli, xüsusilə parlamentdə bu sahədə görülmə işlər əks olunmuşdur. Yaxın taleyimizi daha dərinləndirən öyrənmək üçün bu kitabdakı məlumatların müstəsna əhəmiyyəti vardır. Kitab vətən tariximizi diqqətlə öyrənən oxucular, siyasət adamları, parlament üzvləri və gələcəkdə milləti təmsil etməyə hazırlaşan gənclər üçün vacib məlumatlarla zəngindir.

470206000 – 200 – 2
2007

ISBN - 9952 - 403 - 35 - 6

© M.Musayev, 2007

HEYDƏR ƏLİYEVİN RƏHBƏRLİYƏ GƏTİRİLMƏSİ PARLAMENTDƏ NECƏ HƏLL OLUNURDU

Allah imkan yaratdı ki, son bir neçə onillikdə bütün hadisələrin müşahidəçisi, şahidi və təşkilatçısı olmaqla gördüklərimizi təhlil edib, nəticə çıxaraq. Həm də onbeşillik üzvü olduğum parlamentin ilk beş ili sovetlər dövrünə, ikinci beşilliyi, necə deyərlər, keçid dövrünə və axırncı beşilliyi Azərbaycanın müstəqilliyinin başlanğıcı dövrünə təsadüf etdi. Bu səbəbdən də həmin beşilliklər ərzində respublikamız, torpaqlarımız və xalqımızla bağlı çox zəruri tarixi bir dövrün hadisələrində yaxından iştirak edə bildim. Müxtəsər, elə bir mərhələ olmayıb ki, ölkəmizdə gedən siyasi, ictimai və iqtisadi cəhətdən, tərəqqi və tənəzzül anlarından və mütləq fikirlərdən kənarda olam. Ona görə də bu yazıda əsasən əhəmiyyətli tarixi faktlar və qısa tarixi dövrümüzü əhatə edən və müəyyən dərəcədə bizə məlum olan hadisələr əks etdirilir.

Azərbaycana Moskvadakıların düşmən münasibəti, SSRİ-nin dağılması, erməni təcavüzü, iqtisadiyyatdakı böhranlar, regionlarda sabitliyin ləğvi, müxalif qüvvələrin nüfuz toplanması, vəzifə tu-

tanların cırmaqlaşması, bəzilərinin rəhbər kürsülərə sahib olmaq cəhdləri, bir sıra ziyalıların mövcud hadisələrə laqeydliyi və digər məsələlər respublikanı fəlakətə sürükləyirdi. Siyasi, ictimai, iqtisadi durum idarəolunmaz şəkilə düşmüşdü və gələcəyi də bəlli deyildi. Hakimiyyəti respublikanın zəifləmiş və sözəbaxan başçılarından almaq naminə Azərbaycan Xalq Cəbhəsi bütün üsullardan çox asanlıqla və hiyləgərcəsinə istifadə edirdi. Artıq parlamentdə də parçalanma baş vermişdi. O dövrdə çox dəbdə olan blok yaranmışdı: komblok və demblok. Bu qüvvələr arasında kəskin ziddiyyət mövcud idi. Siyasi çəkişmələrdə mübarizənin müxtəlif təsiredici və kəskin formaları seçilirdi. Azərbaycan çox sürətlə tənəzzül edir, dağılıb, puç olurdu.

İqtidar öz ömrünü nəyin bahasına olursa olsun uzatmaq üçün müxtəlif yollar axtarır, bəzi yerli-yersiz struktur və kadr dəyişiklikləri edir, müxalifət nümayəndələri ilə açıq və ya gizli görüşlər keçirir, bir çox hallarda müxalifətə sərfəli olan güzəştlərə gedirdi. İqtidarın uğursuzluqlarının səbəblərindən biri də bu idi ki, vəzifə tutanların xeyli hissəsi gündüz, necə deyərlər, "bolşevik", gecə isə "menşevik" olurdular. İqtidardakı pullular müxalifətə yaltaqlıq edir, imperiyapərəst qütbləşmə yaradırdılar.

Müxalifət mitinq, bəyanat və çıxışları ilə iqtidara hədə-qorxu gəlir, demək olar ki, bu yollarla məqsədlərinə nail ola bilirdilər.

Müxalifətdəkilər bütün dövlət və idarəetmə strukturlarında, əmək kollektivlərində, təhsil müəs-

sisələrində və din xadimləri arasında özlərinə tərəfdar taparaq onların vasitəsilə istədikləri aksiyaları həyata keçirməyə nail olurdular. İqtidardakıların müxalifət qarşısında diz çökməsi və yazıq görkəm alması açıq-aşkar hiss edilirdi. Müxalifətin respublika iqtidarına qarşı çaşdırıcı üsul və metodları tətbiq etməsi kənardan daha aydın görünürdü. Artıq elə bir vəziyyət yaranmışdı ki, müxalifətçilərin bir daha təkliflərini mənəbpərəstlər dinməz-söyləməz, bəzi hallarda isə çox həvəslə və məmnuniyyətlə yerinə yetirirdilər. Daha aydın deyilsə, iqtidardakılar artıq müxalifətdə olanların əl buyruqçularına çevrilmişdilər. Spiker hər hansı bir məsələni müzakirə etmək üçün müxalifətdən candərdi icazə belə alırdı, müxalifət isə, elə bil ki, sədəqə verirdi.

Parlamentin cəmi 6 faizini təşkil edən müxalifət deputatları onlar üçün yaradılmış imkanlardan bəhrələnərək xalq arasında nüfuz qazanmağa və sonralar hakimiyyəti yavaş-yavaş ələ almaq üçün bütün imkanlardan istifadə edirdilər. Bu kiçik qrup, yəni 6 faizlik müxalifətdən olan deputatlar açıq-aşkar parlamentdə atlarını sağa-sola çapırdılar.

Prezident və spiker isə onların dığdıqalı fikirlərinə daha çox əhəmiyyət verir, onlara daha ehtiramla yanaşırdılar.

İqtidarın diligödəkliyi açıq-aşkar hiss edilirdi. Bizlərə izahat verilirdi ki, indi yenidənqurma, keçid və aşkarlıq dövrüdür. Belə də olmalıdır (böyük qardaşlarımız da bizlə həmdərddirlər). Sonradan bizə məlum oldu ki, babalarımız demişkən bu dövr "mə-

ləz dövrü" imiş (mələz – haradansa törəmə, cinsi bəli olmayan).

Müxalifəti parlamentə seçən, onun nazı ilə oynayan, ərəkəşöyün öyrədən respublika rəhbərlərinin özləri idilər. Xatirimdədir, 1990-cı ildə keçiriləcək deputat seçkilərinə bir neçə ay qalmış partiya komitələrinin birinci katiblərinin (o vaxt mən birinci katib işləyirdim) müşavirəsini keçirdilər. Bizə tapşırdılar ki, bu seçki müxalifətin iştirakı ilə alternativ olacaqdır. Sovet seçki sistemində alternativli seçki və müxalifət olmadığına görə hər iki sözün mənasını belə bilmədiyimizdən onlar barədə izahat verilməsini xahiş etdik (axı biz sovet dövründə yetişən kadrlar idik). Əlbəttə, yanımda əyləşənlərdən biri sevindi və az qala alqışlamaq istədi (pıçiltı ilə soruşanda dedi ki, "müxalifət" muğamın bir qoludur, əsəbləri sakitləşdirmək üçündür, söhbətin ardını eşidəndə susdu).

O zaman izahat verirdilər ki, rəhbərliyə qarşı çıxan, zidd olan, əks mövqedə duran bir qüvvədir, öz siyasətini çoxluğun siyasətinə qarşı qoyan bir dəstədir, bir sözlə, qarşıdurma yaradanlardır. Verilən izahatdan sonra məyus və bitab olanlar çox oldu (Ali partiya məktəbi təhsili alan partiya rəhbərləri isə xeyli müddət opportunistlərlə müxalifətçiləri çaşbaş salırdılar). Xülasə, hansı rayon və şəhərdən çox deputat seçiləcək idisə onların hərəsinə bir-iki müxalifət seçmək planı verildi (Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Minqəçevir, Zaqatala və s.).

Qoyulan plan əsasında 35-ə yaxın şəxs, yəni deputatların 10 faizi müxalifətdən olmalı idi. Bölgüyə

əsasən kənd rayonlarına da müxalifətdən olan insanlardan deputat seçmək planı qoyulmuşdu. Hətta bəzilərinin sifarişinin yuxarıdan edildiyi də bildirilmişdi. Lakin onların fəaliyyəti, məqsədi və birəhmliyini duyan bəzi rayon rəhbərləri müxalifətin nümayəndəsini seçdirməkdənsə, danlaq götürməyə üstünlük verdilər və planı yerinə yetirmədilər.

Buna baxmayaraq, ədalət naminə deməliyəm ki, bəzi müxalifətçilər öz hörmətinə, qüvvəsinə və bacarığına görə deputat seçilə bildilər. Bir neçə belə hal oldu ki, iqtidar çalışdı maneə törətsin, təzyiq etsin ki, özünün istəmədiyi namizəd seçilməsin. Buna nail ola bilmədi, həmin şəxslər deputat seçildilər.

Parlamentarizm İnstitutu ictimai və siyasi quruluşdan asılı olmayaraq, Azərbaycanca təkmilləşmiş, sərbəstləşmiş, demokratikləşmiş və milli tələblər əsasında formalaşmışdır. Parlamenta seçilən hər bir deputat nəslinin fəallaşması daim hiss olunmuş, deputatlarda mütərəqqi və demokratik fikirlər beynəlxalq standartlar baxımından inkişaf etmişdir.

Son yüz ilə yaxın bir müddətdə hər bir ictimai quruluşda, hər bir hakimiyyət dövründə demokratiya sözü təkrar-təkrar işlənən kəlmələrdən olub. Azərbaycan xalqı daim demokratikləşmənin tərəfində olmuş, çalışmışdır ki, parlamenta seçəcəyi şəxs barədə əksər hallarda öz qəlbinin hökmü ilə səs versin. Hətta məcbur etmək cəhdləri olsa da, xalqın əsas hissəsi öz sözünü deyə bilibdir. Yaxın tariximizdən bir misal çəkməklə fikrimi təsdiqləməyə çalışacağam. SSRİ-nin ən ali rəhbərləri, Azərbayca-

nın bir çox başçıları, bir sıra əldəqayırma ictimai qurumlar, bəzi ünsürlər bütün mənfi vasitələrə əl atdıqlarsa belə, Heydər Əliyev XII çağırış Ali Sovetə deputat seçildi. İlk anlarda bu barədə müəyyən suallar ortaya çıxırdı. Heydər Əliyevin deputat olmaq arzusu varmı və onu deputat seçmək istəyərlərmə? Birinci sual kimi bu əsas idi və yuxarıları ciddi maraqlandırırdı. Əgər belə bir istək seçilən və seçənlər tərəfindən maraqlı olarsa, bu halda hansı maneələr törətmək mümkündür ki, bu iş baş tutmasın. Bu barədə Moskvada və Bakıda çoxsaylı, ardıcıl, açıq və gizli sanballı müşavirələr və məsləhətləşmələr aparılırdı. Heydər Əliyevin deputatlığa namizədliyinin verilib-verilməyəcəyini əvvəlcədən öyrənmək üçün onun yanına jurnalistlər, onun yolunda "canını qurban verməyə hazır olan" (xüsusi hazırlanmış adamlar) göndərilirdi. Eyni zamanda bir çox həqiqi Əliyevçilər də onun yanına getməklə ondan xahiş edib, Allahdan imdad diləyirdilər ki, Heydər Əliyev tezliklə deputat seçilsin ki, bəlkə xalqın ümidləri doğrulsun. Əlbəttə, həmin günlər Naxçıvana səfərə gedənlərin hansının nə məqsədlə getdiyi Bakıdan açıq görünür, yaxşı və yaman qədəmləri hiss edilirdi. Çünki, bu siyasi aksiyanı gizlətmək iqtidar sahibləri üçün artıq qeyri-mümkün idi. Bəzən Naxçıvana göndərilən kəşfiyyatçılar elə donə girə bilirdilər ki, kənardan seyr edənlərə təəccüblənməkdən başqa bir şey qalmırdı. Hətta yeri düşəndə əsl Əliyevçilər saxta Əliyevçilərdən sinəsini daha qabarıq göstərə bilirdilər.

O vaxt iqtidardakıların öz işlərini bir yana atıb, antiəliyevçilik aksiyası ilə məşğul olmaları özlərinə qarşı yalnız nifrət qazanmaqdan başqa heç nəyə gətirib çıxarmırdı. Digər tərəfdən isə SSRİ və Azərbaycan kimi ölkə rəhbərlərinin bütün vaxt və qüvvələrini bu işə sərf etməkləri Heydər Əliyevin dahiliyindən, qeyri-adi istedadından və bütöv bir şəxsiyyət olduğundan xəbər verirdi. Hər şeyə sahib və hər səlahiyyətə qadir Moskva Heydər Əliyevin hər dəqiqəsini, hər addımını, hər fikrini, hər bir görüşünü izləyir, təhlil edirdi. Hətta Heydər Əliyevin respublikada vəzifə pillələrinə ucaldığı, nə lazımdırsa etdiyi adamlar belə antiəliyevçilik marafonunda priz qazanmaq növbəsinə dururdular. Heydər Əliyevin deputat seçildiyi eşidiləndə iqtidarın tam kapitulyasiyası, Heydər Əliyevin isə arxasında xalqın dayandığı, hər bir seçicinin öz borcunu vicdanla yerinə yetirdiyi özünü büruzə verdi. Demokratiyanın bu cür startı sonralar özünü göstərdi və bu dinamika pozulmadı.

Prezident seçkiləri zamanı müxalifət partiyaları saxtakarlıq edildiyi barədə həşir qoparırdılar. Mən onlara Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinə deputat, Naxçıvan Ali Məclisinə sədr və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə sədr seçilməsi zamanını xatırlatmaq istərdim. Fikirləşin və yada salın hansı dövrlərdə və hansı mürəkkəb şəraitdə Heydər Əliyev bu seçkili orqanlara layiq bilinmişdir. Belə olduğu təqdirdə Prezident seçkiləri zamanı hansı saxtakarlıqdan söhbət gedə bilər.

XII çağırışda deputat seçilənlərin birincisi və yeganəsi Heydər Əliyevdir ki, hakimiyyətdəkilərin qəti etirazı və zorakı mübarizəsinin əksinə olaraq xalq onu deputat seçmişdir. Azərbaycanın parlament tarixində və deputat seçkilərində istər çar Rusiyası və istərsə də SSRİ dövründə belə bir hadisə qeydə alınmamış və müşahidə olunmamışdır.

Bizim parlamentarizm tariximiz öyrənilməli, təhlil edilməli və gələcək nəsil üçün çatdırılmalı anlar unudulmamalıdır. Müstəqillik və azadlıq söz, şüar, təbrik, çıxışla yox, əməli işlə təsdiqlənməlidir. Azadlığın şirin söz və bir arzu kimi qalmaması üçün Heydər Əliyev hər gün, hər saat çalışmışdır.

1991-ci ildə Naxçıvan Ali Məclisi, onun sədri Heydər Əliyevin Sovet İttifaqının dağılan günlərində fəaliyyəti barədə bir neçə söz demək də yerinə düşərdi. Keçid dövründə SSRİ İttifaqının dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları haqqında SSRİ qanunu barədə həmin ilin 3 oktyabrında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi tarixi və cəsarətli bir qərar verdi. 1991-ci ilin 5 sentyabrında adı xatırlanan SSRİ qanununun Ali Məclisdə müzakirəsi zamanı qeyd edildi ki, bu qanun bütün cəhətlərdən mövcud şəraitə uyğun gəlmir, faktiki olaraq SSRİ-nin bundan sonra saxlanılmasını təmin edir, müttəfiq respublikaların dövlət suverenliyini tapdalayır. 17 mart 1991-ci il SSRİ-nin saxlanılmasına dair ümumittifaq referendumunu Naxçıvan əhalisi müdafiə etməmişdir. Ali Məclis hesab etmişdir ki, Azərbaycan özünün tam dövlət müstəqilliyinə nail olmalıdır. Naxçıvandan se-

çilmiş 13 nəfər SSRİ xalq deputatı iki il Muxtar Respublikanın ictimai-siyasi proseslərində iştirak etməmiş, heç bir əməli fəaliyyət göstərməmiş və seçicilərin etimadlarını doğrultmadıqlarına görə onları geri çağırılmaq təklifləri səslənmişdir. O zamanlar bu cür qəti təkliflərlə çıxış etmək xeyli təhlükəli idi və hədsiz dəyanət tələb edirdi. Naxçıvan Ali Məclisinin qərarı isə olduqca konkret, ciddi və qətiyyətli idi: "... Keçid dövründə yaradılan SSR İttifaqının Dövlət hakimiyyəti orqanlarında Azərbaycan Respublikası və Naxçıvan Muxtar Respublikası nümayəndələrinin iştirakı qeyri-mümkün hesab edilsin... Azərbaycan Ali Sovetinə və SSRİ Ali Sovetinə bildirilsin ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasından olan SSRİ xalq deputatları keçid dövründə yaradılan SSR-nin hakimiyyət orqanlarında iştirak edə bilməzlər..." Qərar Heydər Əliyevin imzası ilə dərc edildi.

Bu tarixi və vacib faktı yada salmağı ona görə lazım hesab edirəm ki, belə qərarı hazırlayan, onu müzakirəyə təqdim edən, həmin maddələri səsə qoyan və imza atan şəxsin hansı məsuliyyəti üzərinə götürdüyünü ayıq düşünənlər bir daha dərk etsinlər.

Zaman keçdikcə, hadisələrdən uzaqlaşdıqca keçmiş barədə fikir daha dəqiq formalaşır və parlamentdə baş verən hər bir məsələnin tarixi mənası dərk edilməyə başlayır.

İqtidar üçün, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bir qorxulu şəxsiyyət də var idi ki, Qorbaçovun heç yadından çıxmırdı və hər an ona qarşı maneələr törətməyi planlaşdırırdı ki, o, deputat seçilməsin. Hə-

min şəxs bəzi sovet rəhbərləri ilə təkbətək mübarizədə olan Heydər Əliyev idi.

1990-cı ilin sentyabrında Heydər Əliyevin 340 sayılı Babək rayonunun Nehrəm seçki dairəsindən deputat seçilməməsi üçün bütün vasitələrə əl atılırdı. Heydər Əliyevin həmin dairədən deputatlığa namizədliyi veriləndə onun namizədliyinin qeydə alınmasına maneəçilik törədildi. Nehrəmlilərdən ibarət on nəfər ağsaqqal Bakıya gəlib, rəhbər təşkilatlara şikayətlər etdilər. Bu və başqa təzyiqlər iqtidardakıları qanuni hərəkət etməyə vadar etdi. Namizədliyi qeydə alınan Heydər Əliyevin seçicilərlə görüşlərinin keçirilməsi barədə xəbərlər Bakıya çatanda qorbaçovçular yeni təxribat variantları hazırlayırdılar. Qorbaçovun tapşırığını yerinə yetirmək üçün respublikada bəzi şəxslər dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Hətta belə söhbətlər də gedirdi ki, Heydər Əliyev deputat seçilərsə Moskva respublika rəhbərliyini pis günə qoyacaqdır. Və yaxud Qorbaçov eşidəndə ki, Heydər Əliyev deputat seçilibdir, bəlkə də dəli olmaq dərəcəsinə çatır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın parlamentarizm tarixində bir neçə dəfə ədalətli və demokratik seçki keçirilibsə, onlardan biri də Nehrəmdə keçirilən seçki olubdur. Nehrəmlilər müxtəlif hücumlara, maneələrə və təsirlərə məhəl qoymadan, Heydər Əliyevi öz dairələrindən deputat seçə bildilər. Azərbaycanda sovet dövründə ittifaqın və iqtidarın istəyinin əleyhinə deputat seçmək xeyli cəsarət tələb edirdi, onu da nehrəmlilər etdilər.

Nehrəm seçicilərinin “əhval-ruhiyyəsi” Bakının yuxarı dairələrində hər gün müzakirə edilir və bu barədə bəzi kütləvi informasiya vasitələrində məlumatlar da dərc edilirdi. Qorbaçov və ona Bakıda xidmət göstərənlər çox pis vəziyyətə düşmüşdülər. Hətta, o zaman Nehrəmdən gələn xəbərlər kosmosdan gələn xəbərlər qədər maraqlı idi.

Seçkilər 4 turda keçirilsə də birinci turda Heydər Əliyevi artıq nehrəmlilər deputat seçməyə nail oldular və qorbaçovçuları siyasi iflasa uğrada bildilər. Heydər Əliyevin deputat seçilməsinə dair respublikada rəsmi sənəd elan ediləndə əksər qorbaçovçular tam mətəm içərisində idilər. Hətta Ali Sovetdə belə bir hiyləyə də əl atmaq planlaşdırılmışdı ki, Mandat komissiyasında Heydər Əliyevin deputatlığı təsdiq edilməsin. Lakin, Moskva və yerli hüquqşünaslar, həm də bəzi mütəxəssislər xeyli götür-qoy etdikdən sonra bu barədə susmağı üstün tutdular.

Parlamentin üzvlərinin əsas hissəsi artıq birinci turda dairə seçki komissiyalarının qərarına əsasən formalaşmışdı. Birinci sessiyanı oktyabr ayında da keçirmək olardı. O da bəlli idi ki, birinci sessiya başlasaydı Heydər Əliyev də iştirak edib sözünü deyə bilərdi. Qorbaçovçular bilirdilər ki, sessiyada Heydər Əliyev çıxış edə və aydındır ki, çıxışında çox ciddi məsələlərə toxuna bilər.

Siyasətçilərdə belə bir maraq da yaranmışdı ki, görəsən Heydər Əliyev çıxış edəsi olarsa hansı mövzuda danışa bilər. Amma o da bəlli idi ki, onun çıxışında respublikadakı vəziyyətin təhlilinə daha çox

yer veriləcəkdİ. Moskvadan belə tapşırığın olduğunu da eşİtdİk ki, sessiya Azərbaycanda nə qədər gec işə başlayarsa, bir o qədər qulağımız dinc olar.

Dİğər tərəfdən Moskva qİsqanclıq göstərərək, çox ehtiyat edirdi ki, əgər birinci sessiya oktyabr-noyabr aylarında başlayarsa, elə birinci gün Heydər Əliyev Ali Sovetə sədr seçilə bilər. Bu qorbaçovçular üçün təhlükəli idi və onları vahiməyə salmışdı. Qorxaqlıq hiss edildiyi üçün seçkilərdən altı ay sonra, yəni 1991-ci ilin fevralında Azərbaycanda birinci sessiya öz işinə başladı və özünü parlament kimi səlahiyyətli saydı.

Altı ay içərisində, yəni Heydər Əliyev Nehrəmdən deputat seçilən gündən Azərbaycanda parlamentin birinci sessiyası işinə başlayana qədər olan bir müddətdə deputatlar arasında Heydər Əliyevin əleyhinə xeyli iş aparıldı. Əsas məqsəd o idi ki, Heydər Əliyevin spiker olması təklifi verilərsə o, səs toplaya bilməsin. Vaxtı uzatmaqla bərabər təxribat da gücləndirildi. Dİğər tərəfdən başqa bir varianta da əl atdılar. Çalışdılar ki, Heydər Əliyev birinci sessiyaya gəlməsin. Lakin buna da nail ola bilmədilər. Vaxt keçdikcə insanlar Heydər Əliyevin asta-asta da olsa ətrafına yığışırdılar.

Müxalifət barədə əvvəlki fikrimi davam etdirərək qeyd etməliyəm ki, beləliklə də, müxalifətdən 25 deputat parlamentə üzv seçildi. Seçilən müxalifət isə Bakıda iqtidara siyasi işgəncə verməklə bərabər iqtidardakıları iki il müddətində tam çıxdaş etdi (bir sözlə, iqtidar öz qənimini özü yetişdirdi).

Deyilənləri təsdiq etmək üçün 8 oktyabr 1991-ci il sessiyasını yada salmaq kifayətdir. Müxalifətin təkidilə Ali Sovetin növbədənənkənar sessiyası çağırıldı. Onların tələbi ilə sessiyanın işi respublikanın televiziya və radiosu ilə birbaşa yayımlandı. Spiker iclası açarkən belə bir fikir söylədi ki, müxalifəti təmsil edən deputatlar bugünkü sessiya çağırılmazsa izdihamlı mitinqlər keçirəcəklərini bildirmişlər. Odur ki, prezident və müxalifət arasında görüş zamanı bugünkü sessiyanın çağırılmasına razılıq verilmişdir.

Bizə aydın oldu ki, artıq iqtidardakı yüksək vəzifəli şəxslər müxalifətə təslim olmaq məcburiyyətində qalıblar. Sessiyanın gündəliyini də, demək olar ki, müxalifətdəki deputatlar hazırlamışdılar. Bəzən vəziyyət o həddə çatırdı ki, parlamentdə fəallıq tam müxalifətin əlinə keçirdi. Hətta iqtidardan olan bəzi deputatlar cıncıqlarını çıxarmağa belə cürət etmir, bəziləri də yaltaqlıq variantına üstünlük verirdilər. Müxalifətdən olanlar Konstitusiyanı dəyişmək, hakimiyyət strukturunda dəyişikliklər etmək və sair bu kimi məsələlər barədə xalqın adından danışır və xalqın onlara guya verdiyi etimad barədə fikirlər söyləyirdilər.

Qanunvericiliklə məşğul olası parlament artıq siyasi çəkişmə meydanına, siyasi dava yerinə çevrilmişdi. Yorucu, bezdirici və parlament səviyyəsinə uyğun olmayan çıxışların ardı-arası kəsilmirdi. Bəzi deputatlar bir iclasda dəfələrlə çıxış edib, sözləri ağzı köpüklənə-köpüklənə təkrar edir, qışqırıtlarından qulaq tutulur, mikrafonlar xırıldayırdı.

Parlamentə təzyiq vasitələrinin əksəriyyətindən istifadə edilirdi. Müxtəlif ultimatumlar verilir, diletantlar demokratiya dərsi keçir, bəzi tragik nəticələr ola biləcəyi barədə qorxulu fikirlər söylənilirdi. Sadəcə olaraq iclasa daxil olan gündəlik üzrə müzakirə edilən məsələlər çox mürəkkəbləşdirilir və mübahisəli vəziyyətə çatdırılırdı. Bəzi deputatlar arasında ya mikrafon davası, yaxud da mikrafon yarışı başlayırdı. O zaman iclas zalında cəmi 5 mikrafon var idi ki, onların da ikisi-üçü “od üzərinə benzin tökmək” üçün istifadə edilirdi.

Parlamentə ümid bəsləyən xalq parlamentdəki sahipsizlikdən və qarışıq vəziyyətdən xəbərdar olub, ekranlardakı əməlləri gördükcə vahiməyə düşürdü. Dörd milyona yaxın seçicini təmsil edən Azərbaycanın 349 deputatının bu vəziyyətdə olması əhalidə çaşqınlıq yaratmışdı. Parlamentdə yaranmış belə bir siyasi gərginlik respublikadakı ictimai-siyasi ab-havaya öz mənfi təsirini göstərə bilirdi. Belə ki, hakimiyyət strukturu iflic vəziyyətdə idi. Heç kəsdə sabaha ümid yox idi, heç kim bir-birinə inanmaq istəmirdi.

Belə bir gərgin vəziyyətdə parlamentin özünün daxilində əqidəsinə görə qruplaşmaları açıq hiss edilirdi: vəzifəpərəstlər, imperiyapərəstlər, saxta siyasətçilər, mövqesizlər və vətənpərvərlər. Digər mikroqruplar da hərdən bir işarır və tez də sönmürdülər. Bir qrup qeyri-saxta, yəni xalis vətənpərəvər deputatlar qrupu özünü biruzə verir, saflaşmağa və yığcamlaşmağa başlayırdı. Onlar çox cəsarətlə hərəkət edir, fikir söyləməkdən çə-

kinmirdilər. Yaxşı bilirdilər ki, onların qarşısında 3 yol durur: ölüm, həbsxana, yaxud Azərbaycanı ağ günlərə çıxarmaq üçün siyasi fədakarlıq.

Bu deputat qrupuna mikrafon və tribuna çətinliklə verilsə də, onlar öz təbliğatlarını deputatlar arasında apara bilirdilər. Həmin deputatların içərisində sanballı vəzifə tutanlar da var idi. Onlar öz vəzifələrini canları kimi qurban verməyə hər dəqiqə hazır idilər, təki respublika bu bələdan azad olsun. Ona görə də respublikanı xilas etmək üçün müxtəlif yollar axtarmaq və bu axtarışla bərabər respublikaya xilaskar rəhbərin gətirilməsi haqqında deputatlar bir-birilə pıçıltı ilə danışdırlarsa, respublikada həyat gərginləşdikcə açıq danışib müzakirə etməyə başladılar.

Seçicilər, respublikanın vətənpərvər ziyalıları, siyasətə qoşulan gənclər, sovetlərin bərkinə-boşuna düşmüş ağsaqqallar da respublikaya ağıllı başçının idarəçiliyə gətirilməsi barədə düşünürdülər.

Belə bir suala: – **Hansı səbəbdən respublikaya rəhbər axtarışına başlanmışdı?** - cavabı o dövrdəki fikirləri ümumiləşdirdikdə təxminən aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

– Yenidən qazanılan dövlətçilik və müstəqillik əldən gedirdi, parçalanmaq təhlükəsi var idi. Respublikada anarxiya, xaos, özbaşınalıq hökm sürürdü... İstənilən vaxt dövlət çevrilişi təhlükəsi var idi...

– Qanunlar yox idi, köhnə qanunlar işləmirdi, yenilərini qəbul etmirdilər, “dərəbəylik” baş alıb gedirdi, hərə özünə bir “ağa” idi...

– Milli mənəviyyat, tarixi keçmişimiz, millətin gələcəyi təhlükə qarşısında idi...

– Dövlətdə və hakimiyyətdə kürsü tutanlar səriştəsiz idilər, “yorğan davası”, didişmələr güclənmişdi, “başda” duranlar əhali arasında qruplaşma yaratmışdı... Səriştəsiz idarəetmədən hamı bezmişdi...

– Milli ordu əvəzinə silahlı dəstələr və dəstəbaşılar yaranmışdı, hər dəstəbaşının da hakimiyyəti ələ almaq planı, cəhdi, sursatı və pulu var idi. Hərəsi də özünə xaricdən dəstək və maliyyə axtarırdı... İştəhası çox olanlar hakimiyyəti tez ələ almaq üçün daim pusquda durub fürsət axtarırdılar...

– Əhali arasında və bölgələrdə xoşagəlməz təbəqələşmə başlamışdı, respublika bir neçə federasiyaya bölünmək təhlükəsi ilə üzləşmişdi.

– Rayonlarda hakimiyyəti “bəylər” və digərləri zorla ələ keçirdib öz bildiklərini edirdilər. Xanlıq, ağalıq, bəylərbəyilik ənənə və qaydalarını tətbiq eləmişdilər.

– Siyasətdə və ərazidə ermənilərə açıq aydın uduzmuşduq. İrəvan elinin qaçqınları ağır vəziyyətdə düşmüşdülər. Qarabağ müharibəsinə müharibə yox münaqişə adı verilmişdi, “bəylərin” bəziləri ermənilərlə gizli danışıqlar aparırdılar...

– Demokratik imicimiz iflasa uğramışdı, xalqın adından danışib xalqa laqeydlik edilirdi, xalqın birliyindən danışib onu parçalayırdılar, ikisifət, sırtıqlaşmış demokratlar peyda olmuşdu.

– Beynəlxalq təşkilatlar və dünyanın bir çox inkişaf etmiş dövlətləri hadisələrin tamaşaçısı idilər, dünya dövlətləri ilə qeyri-normal münasibət yaranmışdı, dost və düşmən dövlətlər qrupu formalaşdırılmışdı, populist-romantik çıxışlar ölkəni məhvə doğru aparırdı.

– Ölkənin iqtisadiyyatı və insanların rifahı sürətlə tənəzzülə doğru yuvarlanırdı.

– Konstitusiya yox idi, köhnəsinə “yamaq vurub” işlədirdilər, yenisi hazırlanırmırdı.

– Parlamentdə hərc-mərclik baş alıb gedirdi, yetərsaysız iclaslar keçirilib protokol tərtib edilirdi, deputatlar əxlaq normalarından kənarlaşmış, əlbəyaxa davalar adı hala çevrilmişdir.

Respublikaya rəhbər kim ola bilər söhbəti, demək olar ki, hər saat deputatlar arasında gedir, hər deputat öz fikrini deyirdi. Əlbəttə, deputatların sadaladıqları adların içərisində Heydər Əliyevin də adı var idi. Lakin bilirdik ki, bu qeyri-mümkündür. Onun respublika rəhbərliyinə gələ bilməməsi üçün Konstitusiya qanununun 2 maddəsi bilavasitə Heydər Əliyevin əleyhinə qəbul edilmişdi. Bu isə bir çox deputatlara bəlli idi ki, Moskvanın təkidi ilə Konstitusiya maddəsi dəyişdirilmişdi.

Düzdür, Heydər Əliyevdən başqa rəhbər ola biləsi 3-4 şəxsin də adı çəkilirdi. Lakin tam əminliklə yox. Deyilirdi ki, onlardan da rəhbər ola bilər, ancaq verəcəyi nəticə barədə konkret fikir yox idi.

Xatırladığım Heydər Əliyev barədə parlamentin ilkin iclaslarındakı bəzi məqamları qeyd etmək vacib olardı.

1991-ci ilin 5 fevralında birinci iclasına başlayan sessiyada deputatlara bəlli oldu ki, Heydər Əliyev çıxış etmək istəyindədir. Artıq parlament daxilində və ayrıca deputatlar arasında yenə də Heydər Əliyevin əleyhinə işlər aparılmağa başlandı. Belə söhbət yayıldı ki, Heydər Əliyevin birinci gün çıxış etməməsinin qarşısını almaq üçün çox şeyə əl atılıbdır. Sessiyanın ikinci və üçüncü iclaslarında da Heydər Əliyevin çıxışına maneçilik törətmək üçün Moskva yeni variantlar fikirləşibdir.

Deputatların əksəriyyəti Heydər Əliyevin çıxışını maraqla gözləyirdi, çünki Sovetlərin dağılması ərəfəsində bu istiqamətverici çıxış da ola bilərdi. Və eyni zamanda hamı üçün maraq doğuran, o idi ki, nə üçün iqtidar çıxışdan qorxur. Odur ki, Heydər Əliyev zalda və foyedə hamının diqqət mərkəzində idi. Onun yanında kimlər dayanırdısa, kim onunla görüşürdüsə də, foyedə kim ona yaxınlaşırdısa da, onlar dərhal nəzarətə götürülür və onlarla fərdi söhbətlər aparılırdı. Elə bir təəssürat yaranmışdı ki, bir dövlət bir şəxslə – bir deputatla qarşı-qarşıya dayanıb.

Qadağalara və mənəvi təzyiqlərə baxmayaraq, Heydər Əliyevə rəğbət bəsləyən bir qrup deputat deputat həmkarı kimi onunla görüşməkdən məmnunluq duyurdular, hal-əhval tutmağı vacib sayırdılar. O cümlədən, mən də Heydər Əliyevə foyedə yaxınlaşıb, salamlışdım və onunla birgə dayanmış M.Məmmədquliyevin yanında söhbət etdim (bu qorbaçovçuların diqqətindən yayınmamışdı). Söhbətimiz çox çəkmədisə də, haqqında onun dediyi fi-

kirlər və yaddaşında qaldığı bəzi anlar məni heyran etdi. Bu söhbətin axşamı rəhbərlikdən bir neçə nəfər ayrı-ayrılıqda məni dəvət edib sorğu-sual etdilər. “Heydər Əliyevlə nə barədə danışdınız, onun sənə xahişi-tapşırığı oldumu? Nə üçün yaxınlaşdın və sairə”. Xoşagəlməz, kəşfiyyat xarakterli, istintaq əlamətləri ilə dolu olan suallar məni çox məyus etdi. Bu hərəkətlər məndə nifrət oyatdı və bəzi dostlarıma ürəyimi açmalı oldum. Dostlarımdan biri mənə dedi: “Bəs bilmirsən ki, Moskvanın tapşırığıdır ki, Əliyevə heç bir deputat yaxınlaşmamalıdır, onunla görüşməməlidir? Əliyev pisikdirilməlidir, bu və ya ayrı yollarla ona hiss etdirməlidirlər ki, sənə münasibət pisdir, çıxış etməyin düz deyil”.

Fevralın 6-da parlamentdə Moskva yönü deputatların narahatlığının xeyli artdığı hiss olundu. Sessiyanın birinci iclası qurtardıqdan sonra fasilə çox uzun çəkdi və bu hamımızı maraqlandırdı. Belə bir fikir yayıldı ki, fasilə zamanı Heydər Əliyevlə Ayaz Mütəllibov arasında təkbətək söhbət gedir və ona görə də iclaslar arası fasilə müddəti çox uzanıbdır. Başqa bir söhbət də yayıldı ki, təkbətək aparılan söhbətin əsas məzmunu ondan ibarətdir ki, Heydər Əliyev parlamentdə çıxış etməsin. Əgər inadından dönməyib, çıxış edərsə, onda Moskva və respublika rəhbərliyini tənqid etməsin. İnadından dönməzsə iclas zalında pis münasibət bildiriləcəkdir. Bu şeyiə idimi, yoxsa həqiqət, bizlərə məlum deyildi. Amma Heydər Əliyevin çıxışı zamanı bunun həqiqət olduğu bilindi.

Onu da qeyd edim ki, sessiyanın ikinci günü, yəni fevralın 6-da iclaslar arası fasilələrin birində yenə də vaxt uzandı. Dedilər ki, Polyaniçko birinci katiblərin “seçmə yolu” ilə müşavirəsini keçirir. Mənə bildirdilər ki, həmin müşavirəyə mənə və digər bir rayon rəhbərini dəvət etməməyi tapşırıblar. Şübhələndiyim üçün müşavirə gedən zala daxil oldum və həqiqətən də Polyaniçkonun iclas apardığını görüb ayaq saxladım. Təxminən Polyaniçko bunları bildirdi: “Bizə məlumdur ki, bu gün və yaxud da sabah Heydər Əliyev çıxış etmək istəyir. O, bu barədə sessiyanın prezidiumuna yazılı müraciət də etmişdir. O, çıxış etməyə təkid edir. Onun qarşısını almaq demək olar ki, qeyri-mümkündür. Biz mülahizə edirik ki, o, çıxış etsə nə deyə bilər və nədən danışa bilər. Onu da sizlərə çatdırmağı borc bilirəm ki, yuxarıda, (yəni, Moskvada - *M. Musayev*) xeyli narahatçılıq yaranıb... Biz bu barədə yaranmış çətinliyi yuxarıya çatdırmışıq... Sizi toplamaqda fikrinizi bilmək istəyirik, bu ətrafda nə təklif ola bilər? Bunu sizdən öyrənmək istəyərdim...”.

Polyaniçko fikrini tamamlayana qədər ayaq üstə dayanıb eşidirdim. Göz gəzdirib yer axtarırdım ki, mən də əyləşib, iştirak edim. Polyaniçko ilə üzbəüz birinci sırada boş yer olduğundan gəlib orada əyləşdim. Polyaniçko məndən soruşdu: “Səni bura dəvət etdilər, yoxsa özün gəldin?” Dedim: “Eşitdim ki, iclas var, gəldim...”.

Xatırlayıram ki, Polyaniçkonun bu qısa məruzəsindən sonra, kimi yerindən durquzub, kimə nə

sual verdisə də, heç kəs fikir söyləmədi və yaxud da təklif vermədi. Artıq hamıya bir daha məlum oldu ki, «antiəliyev mexanizmi»ni qorbaçovçular tam mənasında işə salıblar. Elə bil ki, bir an içərisində həqiqətən də milli birlik, Heydər Əliyevə döğməliq və yaxşı münasibət hiss edildi.

Bu zaman Polyaniçko Qəbələ rayonu 245 saylı seçki dairəsindən seçilmiş, Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin Nəzarət Təftiş komissiyasının sədri Ramiz Əhmədovu durquzdu, və onun fikrini soruşdu. R.Əhmədov əgər yaddaşım məni yanıltmırsa belə bir cümlə işlətdi: “....yuxarılar (o, Moskvadakılara işarə edərək) Heydər Əliyev fenomenini hələ tam dərk edə bilməmişlər və bu barədə nədənsə tamamilə başqa fikirdədirlər... Axı o, uzun illər bu respublikanın rəhbəri olub...”. R.Əhmədovun çıxışından belə bir məna hiss edildi ki, yuxarılar və bəzi deputatlar vacib problemləri həll etmək əvəzinə Əliyevlə mübarizə ilə məşğuldurlar və bu istiqamətdə müxtəlif yollar axtarırlar. R. Əhmədovun fikirləri ilə orada əyləşənlərin fikirlərinin üst-üstə düşdüyünü hiss edən Polyaniçko müşavirəni bağli elan etdi.

Səhəri gün Heydər Əliyevin çıxış edəcəyi məlum oldu. Bəzi deputatların pıçapıçları və orada yaranmış əhval-ruhiyyə çıxış zamanı maneələr törədə biləcəyinə işarə verirdi. Amma etikadan kənar, Ali Sovetin Daxili Nizamnaməsinə uyğun gəlməyən və xoşagəlməz hərəkətlərin ola biləcəyinə inanmırdıq və ağılımıza da gəlmirdi. Heydər Əliyevə çıxış et-

mək üçün söz veriləndə deputatların əksəriyyəti öz yerlərini tutmuşdular və Milli Məclisdəki Aparat işçilərinin çoxu da zalda idilər (hərçənd zala kənar adamların gəlməsinə qadağa qoyulmuşdu). Hamı diqqətlə çıxışı dinləyirdi, zalda milçək uçsaydı səsi eşidilərdi.

Dəftərimdə Heydər Əliyevin çıxışından qısa qeydlər də apardım. Çıxışın məzmunu çox maraqlı idi. O, vətənə qayıtmaq, azadlıq uğrunda mübarizəyə qoşulmaq hüququ qazandığını bildirirdi. Sovet cəmiyyətindəki siyasi-iqtisadi böhranı deputatlara çatdırırdı və onun səbəblərini göstərirdi. Eyni zamanda qeyd edirdi ki, Sovet İttifaqı artıq dağılmaqdadır. 1985-ci ildən sonra ölkənin idarəetməsində ziddiyyətlər mövcuddur. Milli siyasət sahəsindəki səhvlərin yaratdığı faciəvi nəticələr dözülməzdir. Müttəfiq respublikaların hüquqlarının tapdalanması, sovetlərin diktatura üsul-idarəsinə keçməsi, xarici siyasətin qüsurluluğu, sözlə əməl arasında uçurumun olması məsələlərindən danışdı. Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyinin mərkəzin, yəni Moskvanın xəttinə kor-korana itaət etməsini pislədi. Dağlıq Qarabağa təcavüzün 3 ildir ki, davam etməsi və ağır müharibəyə keçməsinin qarşısının istisiti alınmamasını düz saymadı. Azərbaycanın hələ də, yəni 1920-ci ildən bəri bu ağır vəziyyətdə olmasının səbəbinin biri də odur ki, Dağlıq Qarabağ və digər məsələlərə əncam çəkməyi gecikdirirlər, çıxış yolunu axtarmağın özündə də ciddi gecikmələr var. Belə gedərsə məsələnin həlli sonra daha da çətinlə-

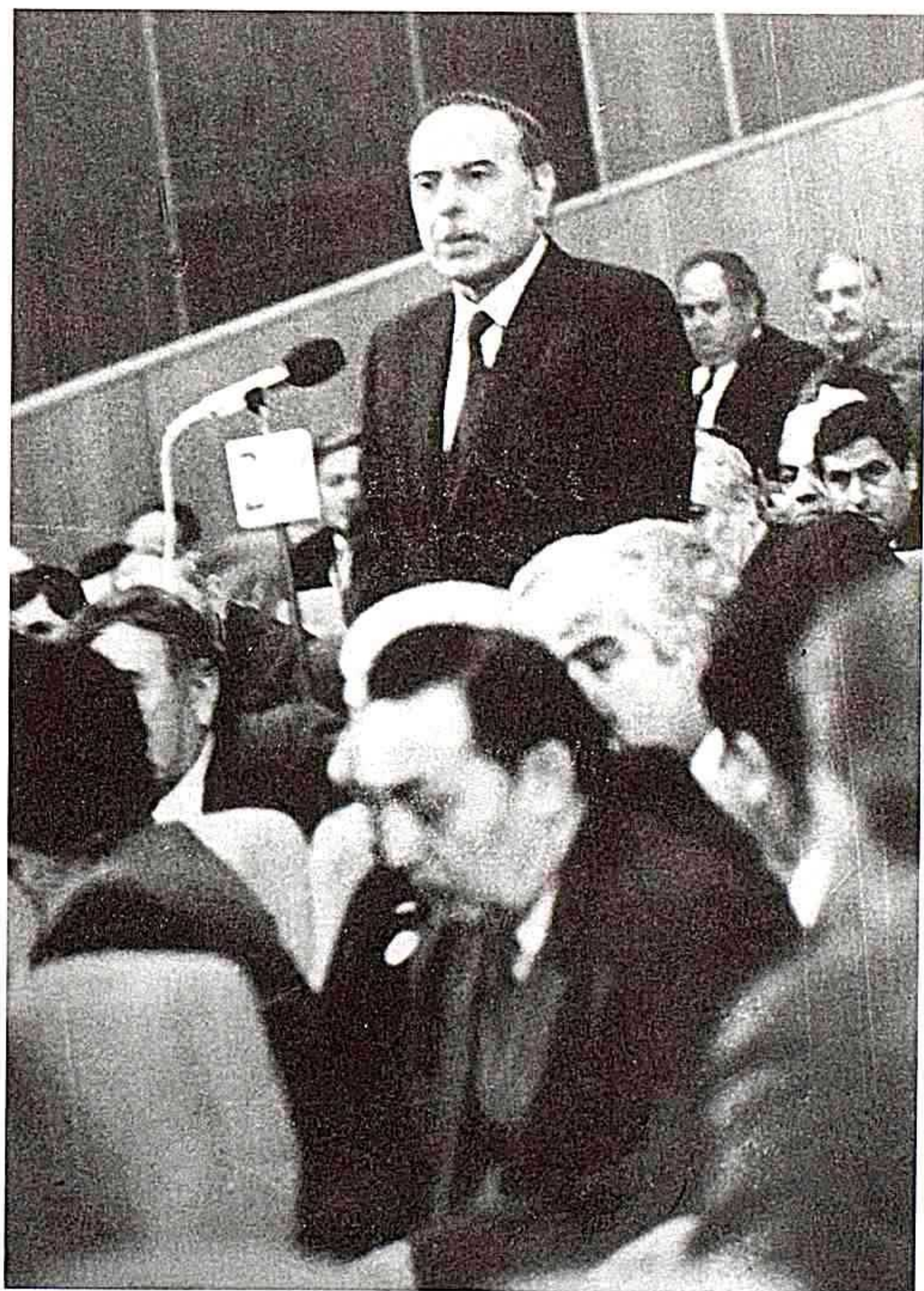
şəcəkdir. Başa düşməliyik ki, tariximizin ən çətin dövrüdür. 1988-ci ildə artıq Dağlıq Qarabağ əldən gedibdir. Həmin müddətdən indiyə qədər vəziyyət təhlil olunmalıdır. Torpaq əldən verilib. Onu qaytarmaq haqqında hələ ki, gec deyil, düşünmək lazımdır. Qorbaçov və onun ətrafındakı erməni müşavirlərinin əməllərinin qarşısı alınmalıdır, millətlərin bir-birinin qanını tökməsinin və bu xəyanətin dayandırılmasına çalışılmalıdır. Mixail Qorbaçovda müdrikliyin olmaması, respublika rəhbərliyinin namus, qeyrət və cəsarətinin olmaması....(bu vaxt zalda bir neçəsi tərəfindən hay-küy qaldırıldı, bəzi deputatlar əllərini masaya vurdular, bəziləri isə həm ayaqlarını, həm əllərini yerə və masaya vururdular, «reqlament-reqlament» qışqıraraq çıxışı dayandıрмаğa çalışdılar, hay-küy o həddə çatdı ki, onun səsi eşidilmədi, tədricən sakitlik yarandı, o, sözünə davam etdi)icazə verin həqiqəti çatdırım, olan həqiqəti... 1988-ci ilin iyulunda SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyyyətinin iclasında Dağlıq Qarabağ məsələsi müzakirə olunmuşdu. Ermənistan rəhbərliyinə icazə verilmişdir ki, Dağlıq Qarabağın daxili işinə qarışsınlar və Volski üsul-idarəsi yaradıldı. Dağlıq Qarabağ məsələsində çox kobud səhvlər buraxılır... (zalda səs-küy başladı, buna baxmayaraq o, çıxışı davam etdirdi)... Kobud siyasətin nəticəsidir ki, 19-20 yanvar 1990-cı ildə xalq pis vəziyyətə qoyuldu. Ermənilər bu vəziyyətdən sui-istifadə etdilər. İndi hamı bu çətin vəziyyətdən çıxış yolunu axtarmalı və tapmalıdır. Xalqı birliyə çağırmaq vaxtıdır,

ümumxalq birliyinə. Birliyin yollarını axtarmalı, onu təmin etmək lazımdır. Bakıda fəvqəladə vəziyyət hökm sürür. Bu nəyə lazımdır? Fəvqəladə vəziyyətin götürülməsi haqqında fikirləşmək lazımdır. Azərbaycan Kommunist Partiyası rəhbərlikdən gəlməlidir, struktur dəyişikliyi aparmaq lazımdır, bunun üçün parlament komissiyası yaradılmalıdır, 20 yanvar hadisələrinə siyasi qiymət verilməlidir... Volski üsul-idarəsi Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan tamamilə qopardı. Azərbaycan rəhbərliyi bu üsul-idarəni qələbə kimi saydı, bu məsələyə olduqca rahatcasına baxdı və digərlərinə də rahat baxmağı məsləhət bildi. Belə getsə Dağlıq Qarabağda Azərbaycan hakimiyyətini bərpa etmək mümkün olmayacaq...

Tarixdə belə çıxışlar olduqca nadir hallarda olur. Sovet rəhbərliyi, respublika başçıları nə qədər maneə və qadağalar qoydularsa da Heydər Əliyev istədiyi kimi fikirlərini ifadə edə bildi. Çıxış bir çox deputatları ayıltı, vətənpərvər və qorxu hissi olmayan, təcrübəli deputatın məsləhəti, narahatçılığı ürək ağrıları kimi səsləndi.

Heydər Əliyev tribunadan çıxış edərkən arasına zaldakı deputatlara da nəzər yetirə bildim. Ötəri baxışda onlar iki qrupda görünürdülər. Birincilər, maneə törədənlər və hay-küy salanlar kimi daha tez gözü çarpırdılar. İkincilər isə normal, biganə və yaxud da tamaşaçı kimi baxırdılar.

Hay-küyü eşidəndə bizə bəlli oldu ki, təxribatçı deputat qrupu gecə ikən hazırlanıb, onlara lazımı,

təlimatlar da verilibmiş. Təxribatçı deputatların bir neçəsi özünü çox azğın aparırdı (çoxusunu tanısam da, indi onların adlarını çəkmək istəmirəm). Onların bəziləri Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gələndən sonra daha yüksək vəzifə aldılar, villa və bankların sahibləri oldular. Hazırda Əliyevlərə «sədaqətli və fəal YAP-çılar» kimi özlərini tanıda bilirlər. Ən təhlükəlisi də elə budur.

Yeni Azərbaycan Partiyası yaranmamışdan və "91-lərin" hörmətli Heydər Əliyevə müraciəti olmamışdan əvvəl onun Azərbaycan rəhbərliyinə gəlməsinin vacibliyi məsələsinin bünövrəsi parlamentdə qoyuldu. Bu məsələ yuxarılardan edilən təzyiqlərə baxmayaraq parlamentdə deputatlar tərəfindən gündəliyə gətirildi, ardıcılıqla müzakirə olundu və orada da həllini tapdı. Bunu adi sözlə yox, parlamentdə edilən təkliflər, çıxışlar, layihələr və qərarlar vasitəsilə aşağıdakı fikirlərlə təsdiq etmək olar. İstərdim fikrimi tarixi xronologiya ilə və ayrı-ayrı deputatların dili ilə oxuculara çatdırım (hazırda müxalifətdə olan bəzi deputatların da fikirləri burada stenoqramlara əsasən veriləcəkdir).

1991-ci ilin oktyabr ayının 8-də keçirilən növbədənəknar sessiyadan başlamaq istərdim. Sessiyada çıxış edən bir neçə deputat, onların 5 nəfəri xatirimdədir (hazırda ikisi müxalifətdədir). Konstitusiyanın 112-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin Heydər Əliyevə görə deputatların aldadılıb səsə qoyulduğunun ədalətsiz olduğunu və bunun qarşıdurmaya gətirib çıxara biləcəyini göstərdilər. Bu mövzu ətraf

finda danışıqlar və yerdən atılan replikalar o qədər çoxalıb mürəkkəbləşir və gərginləşirdi ki, artıq sessiyanı aparan sədr idarəetmədə çətinlik çəkirdi.

Konstitusiya qanunu layihə şəklində hazırlanıb deputatlara təqdim edilərkən bəzi maddələr mücərrəd idi. Mikrafonların qarşısında deputatların növbəyə durmasına baxmayaraq ikinci mikrafona yaxınlaşan və təkidlə söz alan deputat Bəxtiyar Vahabzadə bu barədə müzakirələrin vaxtının çoxdan çatdığını bildirdi. Xatirimdədir ki, belə bir sualla sədrə müraciət etdi: "... Telman müəllim, burada belə bir maddə var: «Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 112-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin sonuncu cümləsi çıxarılсын. Bir xırdalayın görək bu sonuncu cümlə nədən ibarətdir? Biz bilmirik ki, Konstitusiyayı, bunu niyə açıq yazmırsınız? Xahiş edirəm, bu saat deyın görək bu nə deməkdir? Biz də fikrimizi deyək".

Sədrlik edən T.Orucov oradakı cümləni xatırlayaraq belə bir izahat verdi: "Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin sədri birbaşa Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin müavini olur. O deməkdir".

Deputat Bəxtiyar Vahabzadə əsəbi halda sözünü davam etdirdi: "Müavini olur. Demək, biz indi yazırıq ki, müavini olmur. Elədirmi? Niyə bunu açıq yazmırsınız, bəs? Adam aldatmaq nəyə lazımdır? Niyə açıq yazmamısınız? Axı burada deputatların bir-birini aldatması yaxşı deyil. Niyə olmamalıdır? Niyə bu vaxta qədər olurdu, indi olmur? Şəxsi ədavətinizi, şəxsi ambisiyalarınızı qoyun bir tərə-

fə. Yazıqdır bu vətən, yazıqdır bu millət. Şəxsi ədavətlərinizi nə vaxta qədər buraya gətirəcəksiniz?" Həqiqətən, o zaman belə cəsarətli addım atmaq və sessiyada mübahisə edib, məsələyə aydınlıq gətirmək çox böyük cürət tələb edirdi. Onu da qeyd edirəm ki, sovet rejimi hələ qüvvəsini itirməmişdi.

Deputat Bəxtiyar Vahabzadənin sözləri bir çox deputatların ürəyindən olduğu üçün və fikir aydınlığı yaratdığından zalda canlanma açıq-aydın hiss edildi. Bu canlanma elə yüksək səviyyədə özünü göstərdi ki, sədrlik edən gərginlik yaranmasın deyə, bir daha bildirdi ki: "Deputatlara məlum edirəm ki, bu barədə ayrıca söhbət gedəcəkdir". Bu məlumatdan sonra zalda sakitlik yarandı.

1991-ci ilin oktyabr ayının 9-da sessiya öz işini davam etdirsə də, fasilədən sonra kvorum olmadığına görə sessiyanın davamı növbəti günə keçirildi (eyni zamanda, parlament binası ətrafında izdihamlı mitinq gedirdi). Oktyabr ayının 10-da sessiya öz işinə başlayarkən ardıcıl olaraq deputatlar 4 mikrofonun dördünün də qarşısında növbəyə dayandılar. Digər məsələlərlə yanaşı, yenə də Konstitusiyanın 112-ci maddəsinin Heydər Əliyevə aid olan sonuncu cümləsinin çıxarılması barədə təkliflər irəli sürüldü. Təkliflərə sədarətlik tərəfindən məhəl qoyulmasada, bir daha həmin məsələ deputatların diqqətinə çatdırıldı və bu fikir həmin gün ayrı-ayrı deputatların dilindən bir neçə dəfə səsləndi.

Növbəti gün, yəni oktyabrın 11-də səhər başlanan iclasda yenə də Konstitusiyanın 112-ci maddə-

sində aldadıcı dəyişikliklər və Heydər Əliyevə qarşı ədalətsizliyə yol verildiyi bəyan edildi. Onun ardınca Naxçıvan Muxtar Respublikasında 112-ci maddəyə görə qəbul edilmiş bəyanat barədə məsələ də qaldırıldı. Bəyanatda Konstitusiyanın digər maddələrinin pozulması qeyd edilirdi. Bir sözlə, iqtidar antikons-titusion hərəkətlərinə görə günahkar hesab edilirdi.

Artıq deputatlar dalbadal bu məsələ ətrafında fikir söyləyir, bəziləri də spikeri taqsırlandırırıdılar ki, reqlamentə əməl etmir və deputatların fikirlərinə la-qeyd yanaşır. Bu iradlardan qeyzlənən sessiyanın sədri dedi: "...Qurtardıq!...Səsə qoyuram, kim Kons-titusiyanın 112-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin sonuncu cümləsinin çıxarılmasına razıdırsa səs versin. Sayıcı-lar işləsinlər. Yenə də başa salıram, bu maddə onun-la əlaqədardır ki, Naxçıvanın Ali Sovetinin sədri öz vəzifəsinə görə birbaşa Ali Sovetin sədr müavini seçi-lir. Bu məsələ Qarabağ məsələsi ilə bağlıdır. Sabahı gün Qarabağın sədri də Ali Sovetin sədr müavini ki-mi, yəni o da birbaşa gəlib oturacaq burada».

Səsvermə və səsıyğma alınmadı. Həm də ona görə ki, bu vaxt söz verilmədən deputatlardan biri (o, hazırda müxalifətdədir) tribunaya qalxdı və 112-ci maddənin mübahisəli olduğunu qeyd etdi və bildirdi ki, o sessiyanın davam etdirilməsini tələb edir. Vəziyyət gərginləşdi, yenə də bu məsələ ətra-fında qərar qəbul edilmədi.

Ümumiyyətlə, bu və ya digər məsələlər ətrafın-da fikir mübadiləsində deputatlar arasında müba-hisələr o həddə çatdı ki, parlamentin işini öz məcra-

sına qoymaq üçün 3 nəfərdən (T.Bağirov, İ.Şıxlı, B.Vahabzadə) ibarət "Razılıq Komissiyası" yaradıldı. "Razılıq Komissiyası"nın üzvləri mübahisələri səhmana salmaq üçün nə qədər çalışdırsa, onların dalbadal etdikləri çıxışları eşitmək qeyri-mümkün oldu. Çünki zalda hay-küy əlindən qulaq batırdı. Ona görə də 20 dəqiqəlik fasilə elan edildi. Lakin deputatların bir hissəsi artıq parlamentin binasını tərk etmişdilər. Odur ki, televiziya vasitəsilə xahiş edildi ki, deputatlar evlərindən parlamentə – iclas zalına qayıtsınlar. Beləliklə, kvorum yarandı, 6 saatdan sonra iclas öz işini davam etdirdi və elan edildi ki, növbəti iclas oktyabrın 16-da keçiriləcəkdir.

Oktyabrın 16-dakı iclasda yenə Heydər Əliyevə aid məsələ ön plana çəkildi, əlbəttə, Ali Sovetin sədr müavini seçildikdən dərhal sonra. Həmin gün deputat Allahverdi Həsənov Konstitusiyanın 112-ci maddəsinin müzakirəyə qoyulmasını və bunun respublikadakı siyasi-ictimai iqlimə göstərəcək təsirini ətraflı izah etdi. Yenə də həmin məsələ ətrafında danışan deputatın təklifinə məhəl qoyulmadı. Bu vaxt digər bir deputat birinci mikrafona yaxınlaşıb deputat A.Həsənovun 112-ci maddə barədə verdiyi təklifin müzakirəsinin gündən-günə geri çəkildiyini, prezidentlə Naxçıvan camaatının üz-üzə qoyulmasını, iclasın düzgün aparılmamasını qeyd etdi. Lakin yenə də bu məsələyə lazımi əhəmiyyət verilmədi. Bu zaman deputatlardan biri Konstitusiya qanunlarının tez-tez pozulub, maddələrinin istənilən tərəfə yönəldilməməsi üçün Respublika Konstitusiya Ko-

missiyasının yaradılmasını vacib saydı, yeni Konstitusiyanın qəbul edilməsinin zəruri olduğunu izah etdi. Özünü "müstəqil deputat" adlandırıb, zalda qayda-qanunu pozmağı düzgün saymadı.

Bir neçə çıxışdan sonra deputat Araz Əlizadə söz alaraq öz çıxışında Konstitusiya maddələrində çaşbaşlıq yaratmaqla Naxçıvan camaatını özümüzdən, yəni deputatlardan narazı salmağın düzgün olmadığını göstərdi.

Sessiyada və ümumiyyətlə, respublikada yaranmış mürəkkəb və gərgin vəziyyəti tənzimləmək üçün bir qrup tanınmış və ağsaqqal deputatlardan ibarət "Məsləhət şurası" yaradıldı. "Məsləhət şurası"na həvalə edildi ki, onlar öz bəyanatlarını hazırlasınlar. Onlar üçün ayrıca iş otağı verildi və işləməyə normal şərait yaradıldı.

Həmin gün deputat Bəxtiyar Vahabzadə bir neçə maddədən ibarət "Məsləhət şurası"nın bəyannaməsini oxudu. Bəyannamədə deyilirdi: "Məsləhət şurası bəyanatının 7-ci bəndində belə hesab edir ki, Ali Sovet tərəfindən Konstitusiyaya yerli-yersiz dəyişikliklər və əlavələr edilməsi, səthi müzakirələr keçirilməsi yolverilməzdir". Qeyd edildi ki, son 6 ay ərzində Konstitusiyanın 112-ci maddəsi bir-birini rədd edən bir neçə dəyişiklikliyə məruz qalmışdır.

Bəyannaməni oxuyub tamamladıqdan sonra deputat Bəxtiyar Vahabzadə çıxışını davam etdirdi. O göstərdi: "... Bayaq məndən əvvəl çıxış eləyən deputatın dediyi kimi, Naxçıvan camaatına bu bizim xəyanətimizdir, buna yol vermək olmaz. Şəxsiyyət-

lər gəlir, gedir, amma qanunumuz əbədi olaraq qalır. Onlara qarşı yeridilən bu siyasətin ağır milli qarşıdurmaya apardığını və milli birliyimizi sarsıtdığını nəzərə alaraq son vaxtlar Prezident Aparatının və parlamentin respublikanın bu ayrılmaz hissəsinə aid qəbul etdiyi Konstitusiyaya zidd bütün qərarlar ləğv edilməlidir. Onların iqtisadi, siyasi və informasiya blokadasından çıxarılması üçün təcili tədbirlər görülməlidir".

Deputat Əli Ömərov da öz çıxışında Konstitusiyanın 112-ci maddəsində dəyişiklik edilməsini bəhanə kimi qiymətləndirdi və qeyd etdi ki, bu maddənin heç bir zaman Qarabağla əlaqəsi olmamışdır.

Deputat Ramiz Əhmədov Konstitusiyanın 112-ci maddəsi barədə belə söylədi: "... Bəzi adamları vəzifədən kənarlaşdırmaq üçün nazirliyi ləğv edirlər, sonra həmin strukturu bərpa edirlər. Bir sözlə, ayrı-ayrı adamların xatirinə bəzən iş yerlərini ləğv eləyirik. Gəlin, biz bu təcrübəni Azərbaycan Konstitusiyasına şamil eləməyək. Gəlin hər hansı bir müqəddəslik saxlayaq ki, o müqəddəslik toxunulmaz olsun".

Çıxışların bu ahənglə getdiyi vaxtda deputat Şahmərdan Cəfərov tələb etdi ki, 112-ci maddə Konstitusiyadan qanunsuz çıxarıldığına, millət vəkilləri aldadıldıqlarına görə bu məsələ yenidən səsə qoyulsun. O, göstərdi ki, deputatların çoxunun bu işdən, yəni 112-ci maddənin məzmunundan xəbəri olmadığı halda, səs verib, belə ki, maddənin layihəsi anlaşılmaz yazılmışdı. Sessiyanın növbəti iclası

fasilədən sonra başlayarkən o, dərhal Konstitusiyada edilən dəyişikliklə əlaqədar Naxçıvan Respublikasında gərgin vəziyyət yarandığını bir daha bildirdi və aydınlaşdırdı ki, 112-ci maddə konkretlikdən daha çox mücərrəd xarakter daşdığını deputatların özləri də bilmədikləri üçün, yəni məsələnin mahiyyətini anlamadan həmin maddənin lehinə səs veriblər. O, tələb etdi ki, ləğv edilmiş 112-ci maddə yenidən müzakirəyə çıxarılsın, bərpa edilmək üçün səsə qoyulsun. O, çıxışına davam edərək dedi: "Ali Sovetin Rəyasət Heyətinə və onun sədrinə bir neçə deputat tərəfindən yazılmış sorğumuza cavab olaraq əsassız dəlillər irəli sürürlər ki, Naxçıvan Ali Sovetinin sədrini Respublika Ali Sovetinin sədrinə müavin eləmək olmaz. Ona görə ki, Dağlıq Qarabağ Vilayət İcraiyyə Komitəsinin sədri də gəlib burada, yəni Ali Sovetdə oturacaq". Çıxış edən deputatın sözünü spikerin kəsməsinə baxmayaraq o, heç nəyə məhəl qoymayaraq çıxışını davam etdirdi. Natiqin mikrafonunu bağlasalar da çıxışını kəsmədi. Beləliklə, zalda səs-küy başladı, səslər birbirinə qarışdı. Spiker sakitlik yaratmağa çalışsa da alınmadı. Yerdən replikalar atılmağa başladı: "...Siz düzgün əsaslandırmırsınız...", "...Siz qarşıdurma yaradırsınız...", "...Siz orada oturmağa layiq deyilsiniz..." və sairə.

Vəziyyəti sabitləşdirmək üçün spiker 112-ci maddəyə baxılmaq üçün layihənin yenidən daimi komissiyalara göndəriləcəyini bildirdi və deputat M.Məmmədova söz verdi. O, isə çıxışının əvvəlində

spikerin haqsız olduğunu, gərginlik yaratdığını qeyd etdi və onu təqsirləndirdi.

Deputatlar təhsil haqqında qanunun hazırlanmasını və onun müzakirəsinin vacibliyi haqqında fikir mübadiləsini apararkən zalda bir canlanma hiss olundu. Zalda səs-küy çoxaldı və danışıklar arasında eşidildi ki, Naxçıvan Respublikasından seçilən deputatlar etiraz əlaməti olaraq zalı tərk etmək fikrinə düşüblər.

Tribunada məruzəçi Rəhim Hüseynovun olmasına baxmayaraq deputat İsa Qəmbərov mikrofona yaxınlaşıb sözünə başladı: "Bayaq Naxçıvandan olan deputatlar bildirdilər ki, zalı tərk edib gedəcəklər, yerdən də bəzi deputatlar onlara dedilər: "Gedirsiniz gedin, lap yaxşı". Mən buna etirazımı bildirirəm. Naxçıvan camaatı da Azərbaycan xalqının ayrılmaz bir hissəsidir. Bu siyasətimizlə Naxçıvan camaatında bütövlükdə Azərbaycan xalqının hakimiyyət orqanlarına, Ali Sovetə qarşı, rəhbərlərin özünə qarşı nifrət hissini gücləndiririk, (əfsuslar olsun ki, İ.Qəmbərov hakimiyyətdə olarkən daha qəddar addımlar atdı, əməlləri dediklərinə uyğun gəlmədi – *M.Musayev*).

Deputatlara məlum idi ki, Konstitusiyanın 112-ci maddəsində dəyişiklər edilməsinə dair məsələyə Rəyasət Heyətinin iclasında bundan bir gün əvvəl baxılmışdır. Orada fikir ayrılıqları olmuş və həmin məsələlərin sessiyanın gündəliyinə salınması ilə əlaqədar ziddiyyətli fikirlər söylənilmişdir. Həmin gün keçirilən sessiya iclasında 112-ci maddəyə aid

müzakirələr və fikir mübadilələrindən sonra heç bir qərar qəbul edilmədi və iclas bağlı elan edildi.

1992-ci il mart ayının 5-də Milli Şura əvəzinə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyası çağırıldı. Sessiyada spiker istefa ərizəsini oxudu və yeni spiker seçildi. Xocalı şəhərinin ermənilər tərəfindən dağıldığı, minlərlə dinc əhalinin qırıldığı deyildi və onların xatirəsi yad edildi. Spiker seçildikdən sonra Xocalı ilə əlaqədar ardı-arası kəsilmədən çıxışlar oldu və iqtidarın hakimiyyətdən getməsi ilə əlaqədar xeyli ciddi təkliflər edildi. Bu çıxışlar zamanı yenə Konstitusiyanın 112-ci maddəsinin həll edilmədiyini, qəsdən uzadıldığı və bunun bir oyun olduğu barədə ayrı-ayrı fikirlər səsləndi. Həmin gün Heydər Əliyev haqqında çıxışlar ustalıqla eyni bir formaya salınırdı ki, məsələ birbaşa ona ünvanlanırdı və ona aid edilirdi.

O zamankı bəzi məqamları yada salaraq sonra əsas məqsədə qayıtmağı vacib sayıram. Sovet dövründə qəbul olunmuş Konstitusiyaya və "Xalq deputatları seçkiləri haqqında" qanuna uyğun olaraq 1990-cı ildə dörd turda 360 dairədən 349 deputat seçilmişdi (Dağlıq Qarabağ və Goranboyun 11 dairəsində seçki keçirilməmişdi). Sovet imperiyasının tərkibində olarkən Azərbaycanda parlamente 12 seçki keçirilmiş və həqiqətən də axırncı, yəni 12-ci dəfəki keçirilən seçkilər əvvəlkilərdən demokratik olmuşdur. Bir sıra seçki dairələrində ilk dəfə olaraq alternativ namizədlər verilmişdi. Babək rayonu 340 sayılı Nehrəm seçki dairəsinin seçiciləri SSRİ rəhbərliyinin yüzlərlə qadağa üsulları tətbiq etməsinə

baxmayaraq Heydər Əliyevi Azərbaycan Respublikasının xalq deputatı seçmişdilər.

Azərbaycanın seçki sistemi tarixində ilk dəfə hüquq sahəsinin işçiləri də əvvəlkindən çox idilər. Hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri xalq deputatları sırasında 30 nəfər olmaqla 8,8 faiz təşkil edirdilər. Hüquq təhsili olmayan deputatlar açıq və ya gizli, geniş və məhdud formada hüquqi dövlət kimi yaranan Azərbaycanın dərdləri barədə hüquqşünas deputatlarla fikir mübadiləsi etməyi və onların çıxışlarını dinləmək istəyirdilər. Deputatların hüquqşünas olanlarının bir çoxu da az danışır, çox dinləyən idilər. Lakin bir-iki hüquqşünas deputat da var idi ki, onlar sözlərini deyirdilər. Onlardan biri də Cahangir Hüseynov idi. Deputat Cahangir Hüseynov həmin gün çətinliklə də olsa söz alıb, Heydər Əliyevi nəzərdə tutaraq belə dedi: "Biz bu binanı tikən oğlanı niyə özümüzlə düşmən etmişik? Gəlsin, otursun, iştirak etsin, biz də ona baxaq, hamımızdan böyükdür, burada nöqsan olmaz".

Bu məzmununda çıxış mahiyyətə vacib idi, ona görə ki, prezident artıq istefa vermək ərafəsində idi. Onunla qonşudakı otaqda müxalifət nümayəndələri və onlara köməklik göstərənlər söhbət aparırdılar ki, istefanı tezləşdirsinlər. Parlament daxilində və parlament binasından kənardakı qüvvələr təzyiqetmə mexanizmini daha da sürətləndirirdilər ki, prezidentin dəyanəti tükənsin. Yeni seçilən spiker isə çox az müddət işləməsinə baxmayaraq öz postunu, yəni vəzifə kürsüsünü qoyub getmişdi.

Milli Şura parlament kimi fəaliyyət göstərsə də respublikada ictimai-siyasi, iqtisadi vəziyyət o qədər gərginləşmişdi ki, əvvəlkindən 19 gün sonra – 1992-ci ilin mart ayının 24-də Ali Sovetin yenə də fəvqəladə sessiyası çağırıldı. Sessiyaya sədrlik edən bildirdi ki, Qarabağdakı vəziyyət və prezident seçkiləri ilə əlaqədar məsələlər müzakirə ediləcəkdir. Bu yazının müəllifi təklif etdi ki, yalnız Qarabağın dağlıq hissəsindəki vəziyyət müzakirə edilsin. Ənvər Məmmədyarov və bir neçə digər deputatlar tərəfindən də təklif müdafiə edildi. Belə izahat verildi ki, Konstitusiyaya əsasən prezident istefa verəndən 3 ay sonra yeni seçkilər keçirilməlidir və sairə. Həmin gün yenə də Konstitusiyanın 112-ci maddəsində dəyişikliklər edilməsi və yaş senzində məhdudiyyətlər edilməsi haqqında məsələlərin gündəliyə daxil edilməsi barədə təkrar fikirlər səsləndi. Qarabağ məsələsinin müzakirəsi ilə yanaşı Konstitusiyada dəyişikliklər edilməsinə də biz tərəfdar çıxdıq. Lakin həmin gündə, yəni mart ayının 24-də də xeyli çıxışlar, sözgüləşdirmə və mübahisələrdən sonra adları çəkilən məsələlər barədə heç bir qərar qəbul edilmədi. Bununla da iclas bağlandı.

Ali Sovetin sessiyası mart ayının 25-də öz işinə başladı. İclasın gündəliyinin 6-cı məsələsinin qərar layihəsi şəkildə deputatlara paylanılmasından Konstitusiyanın 112-ci maddəsi çox müzakirə edilmədi. Onsuz da bu mövzuda o qədər söhbətlər olmuşdu ki, təkrar müzakirə açılmasına ehtiyac qalmamışdı. Yerdən təklif edildi ki, açıq səsvermə ke-

çirilsin. Açıq səsvermənin keçirilməsi barədə təklif qəbul olundu. Lakin deputatlardan biri adbaad səs verilməsini tələb etdi. Təkrarən adbaad səsvermədə də eyni qərar qəbul olundu. Bu qərar Heydər Əliyevin Ali Sovet sədrinin müavini olmasına aid idi.

Beləliklə, 1992-ci ilin mart ayının 25-də Konstitusiyanın 112-ci maddəsində dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı qəbul olundu. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 112-ci maddəsinin 2-ci hissəsi aşağıdakı redaksiyada verildi: "Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Rəyasət Heyətinin tərkibinə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin birinci müavini, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin iki müavini, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti daimi komissiyalarının sədrləri daxildir, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin sədri vəzifəsinə görə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin müavini".

Bu Konstitusiya Qanununa bir müddət əvvəl dəyişiklik edilmişdi ki, deputat Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyində həlledici vəzifə tuta bilməsinə imkan yaranmasın və ona görə də qəsdən belə məhdudiyyət qoyulmuşdu. Həmin mətnin qanunda yenidən yer alması ilə Heydər Əliyevə edilən qadağa rəsmi olaraq götürüldü.

Beləliklə, həmin gün digər məsələlər ətrafında danışılar getdikdən sonra parlamentdə yenə də Heydər Əliyevin adı səslənməyə başladı. Bu dəfə prezident seçkisi ilə əlaqədar fikir söylənilirdi ki, artıq respublikada 5 dəstə yaranıb. Onlar prezident seçkisin-

də iştirak etmək istəyirlər. Deputat İsgəndər Həmidov qeyd etdi ki, 5 dəstə olmasına baxmayaraq əgər respublikada prezident seçkiləri keçirilərsə Heydər Əliyev həmin seçkidə qalib gələ bilər və onun şansı hamısından daha çoxdur. Belə ki, respublikanın rəhbərliyinə Heydər Əliyev artıq iri addımlarla gəlir.

Deputat Araz Əlizadə bildirdi: "... Bu gün respublikada hakimiyyətsizlik hökm sürür. Heç kəsdə hakimiyyət yoxdur... Söhbət gəzir ki, respublikanın belə bir gərgin vəziyyətində prezident seçkiləri keçirmək tayfa davasına, yerlibazlığa gətirəcək... Prezident üsul-idarəsi ləğv edilərsə yenə qardaş qırğını başlayacaq... Prezident seçkiləri başlasa yenə respublikada vətəndaş müharibəsi başlayacaq. Burada reytingdən danışdılar. Bizdə çoxlu sosioloji sorğu aparan idarələr mövcuddur. Lakin üç-dördünün son məlumatlarına görə ən böyük reytingi bu gün respublikada Xalq Cəbhəsi deyil, Heydər Əliyev qazanmışdır. Konstitusiyada artıq belə bir maddə yazılmışdır ki, Heydər Əliyev prezident ola bilməz, çünki yalnız 60 yaşınadək şəxslər prezident seçilə bilər. Bəziləri çıxışlarında işarə edir ki, Əliyev prezident olmaq istəyir. Bu gün onu nahaqdan prezidentlik iddiasında ittiham etdilər. Axı, bu Konstitusiyaya görə qeyri-mümkündür. Mən, Araz Əlizadə - Azərbaycan Sosial Demokrat Partiyasının sədriyəm. Hər bir partiya siyasi təşkilatdır. Ona görə də hakimiyyət uğrunda mübarizə aparır. AXCDə siyasi təşkilatdır, onun da hakimiyyət uğrunda mübarizə aparmaq hüququ var. Lakin bunu ancaq

seçki yolu ilə eləmək olar. Bəsdir bir-birimizə hər-bə-zorba gəldik, bir-birimizi parçaladıq".

Deputat Əli Ömərov prezident seçkilərinin keçirilməsini vacib saydı. O, xalqı fəlakətlərdən qurtarmağa qadir olan tarixi şəxsiyyətin (Heydər Əliyevi nəzərdə tuturdu), Azərbaycan oğlunun hakimiyyətə gətirilməsi istəyini açıq-aydın elan etdi.

Deputat Cahangir Müslümzadə yazdığı çıxışını oxumağa başladı. O göstərdi: «Parlament qarşısında birinci dəfədir ki, çıxış edirəm. Bu o demək deyil ki, mənim deməyə sözüm yox idi. Sadəcə olaraq, oyunbazlıqda iştirak etmək istəmirdim və yenə də istəmirəm. Lakin hal-hazırda görürəm ki, siyasi oyunbazlıq axır nöqtəsinə çatır, bəzi deputatlar qruplar yaradır və onları genişləndirməyə çalışır. Xalqı qurban vermək əsasında öz mənafeyini güdərək vəzifə davasını gücləndirirlər. Qeyd etmək istərdim ki, son illərdə bəziləri siyasi avantüranın incəliklərini yaxşı duyaraq, onu istismar edərək, hamımızı uçuruma aparırlar. Biz başa düşməliyik ki, siyasət üzrə mütəxəssislər hər hansı mütəxəssislər kimi nə bir ildə, nə də beş ildə əmələ gələ bilmir. Bunu dərk etməsək gələcəkdə daha yeni itkilərə məruz qalacağıq və vəziyyət daha da çətinləşəcək. Siyasət böyük elm və təcrübədir. Buna malik olmayan adam məsələləri ayrı-ayrılıqda həll etməyə səy göstərir, yaxud bir-birinə aid olmayan hadisələri məntiq əsasında yox, siyasi təcrübəsizlik əsasında uyğunlaşdırmaqla işləri qurmağa çalışır. O da baş tutmayanda xalqa müraciət edərək xalqı qurban verməyə məcbur olur. Bunun

təsdiqini heç də uzaqlarda axtarmaq lazım deyil. 1986-1987-ci illərdən bəri hadisələrə tamaşa etməyi təklif edirəm. Bizim birinci qurbanımız Heydər Əliyev oldu. Mərkəz bizi zəiflətmək istədi. Öz gücünü respublika rəhbərliyinin üzərinə qoydu. Bu ağır yükü respublika rəhbərliyi daşıya bilmədi. Buna görə də Heydər Əliyevi qurban verdi və siyasi oyun-bazlığa girdi. Pambıq işini, üzüm işini və digər məsələləri yadınıza salın. Bütün bu məsələlərə Siyasi Büro səviyyəsində baxıldı. Respublikadan, xalqımızdan, siyasi orbitdən böyük Heydər Əliyev uzaqlaşdırıldı. Həmin ərəfədə Qarabağ hadisələri güclənməyə başladı. Yadınıza salın, artıq yol açıq idi. Onun dalınca Sumqayıt təşkil olundu. İnsanlar həbs olundu, məhkəmədə ölüm hökmü kəsildi, amma bu qurbanlar bizi ayıltmadı. Nə parlament, nə Milli Şura, nə də ki, müxalifət bir dəfə də olsun bu hadisələrə münasibət bildirmədi (müxalifətdən olan deputatlar onun səsi ni kəsmək üçün parlamentdə hay-küy yaratdılar, lakin o çıxışına davam etdi). "Sumqayıt təcrübəsi" respublikanın bütün rayonlarında tətbiq edilməyə başlandı. Rəhbərliyin zəifliyi və qorxaqlığı, yeni yaranmış müxalifətin siyasi savadsızlığı buna yaxşı zəmin idi. Vəzifə davası genişlənməkdə davam etdi. Vəzirov və Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri Vaqif Hüseynovun kartı oyuna salındı. Bakıda Yanvar faciəsi təşkil olundu. Vəzirov da öz siyasi avamlığının qurbanı oldu, Qarabağ problemi çətinləşməyə başladı, Mütəllibov estafeti qəbul etdi (zalda yenə qışqırıq başladı və onun çıxış etməsinə imkan veril-

mədi, lakin o çıxışına davam etdi). Bəzi səhvləri nəzərə alaraq, müxalifətlə mərkəz hesablaşmağa başladı. Bir balaca sabitliyə qədəm qoyuldu. Demə sabitlik heç kəsi qane etmirdi. Ələlxüsus, vəzifə davası aparan daxili qüvvələri. Xocalı faciəsi baş verdi. Mütəllibov da növbəti qurban oldu. Bəziləri elə hesab eləyirlər ki, nə olar biri gələr, o biri gedər. Mən bunu siyasi məşədiibadçılıq hesab edirəm, o olmasın, bu olsun, təki bulanıq su olsun. Siyasətdə belə yaramaz. Sessiyanın gedişi göstərir ki, yenə də yeni-yeni tələblər, təkliflər hazırdır. Görək növbəti qurbanlar kimlərdir? Buradakı deputatların çıxışları, eyni zamanda mənim çıxışım dava-dərman ola bilməz. Bizə indiki halda başkəsənliklə ifadə olunan inqilabi dəyişiklərdən çox sabitlik zəruridir. Bu hamımızın marağı əsasında ola bilər. Təklifim budur ki, prezident seçkiləri keçirilməlidir, Milli Şura buraxılmalıdır, Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradılmalıdır və bütün səlahiyyətlər ona verilməlidir. Dövlət Müdafiə Komitəsinin tərkibi də bu sessiyada təyin olunmalıdır...» (Müdafiə Komitəsinin tərkibi barədə zaldan səslər eşidildi və onların da içərisində Heydər Əliyevin adı çəkildi – *M. Musayev*).

Bu çıxışdan sonra Xalq Cəbhəsindən olan deputatlar ayağa qalxıb zalda hay-küy yaratdılar və intizamsızlığa yol verdilər. Spiker onları nə qədər intizama dəvət etdisə də alınmadı. O, elan etdi ki, əgər vəziyyət bu cür davam edərsə, parlamenti tərk edəcək, yəni istefa verəcəkdir. Bu sözdən sonra gərginlik zəifləməyə başladı.

Respublikadakı hərc-mərcliyin həddini və vəzifə davasının vəziyyətini çıxışlar vasitəsilə duyub hiss edən bir çox deputatlar Heydər Əliyevin rəhbərliyə gəlməsini qanuni normalar əsasında tez həll etməyə çalışırdılar.

İki natiqin çıxışında vəziyyət daha aydın hiss edilir. Bir qrup deputatın xahişi ilə sessiya iclasına dəvət almış və vəziyyəti nisbətən normal məcraya yönəltmək arzusu ilə Əbülfəz Əliyev çıxış etdi. O dedi: "Mən qonaq kimi iştirak edirəm və istəməzdim ki, gileylənəm... Baş nazirlə Xalq Cəbhəsi arasında koalision hökumət yaratmaq haqqında məsələ həll olunub. Lakin bunun nəticəsi yoxdur... Deyirsiniz prezident seçkilərinə gedirik. Prezident seçirsiniz seçin, prezident hakimiyyəti əldə saxlaya biləcəkmiz? Xalq Cəbhəsi onu yıxmayacaq ki?.."

Onun ardınca tribunaya çıxan İsa Qəmbərov göstərdi: "Azərbaycanda hakimiyyətsizlik hökm sürür, hökumət yoxdur. Prezident istefa verib. Baş nazir koalision hökumət yaratmaq səlahiyyəti verilməsi də səsə qoyulub, keçib. Ali Sovetin sədri və baş nazir də Xalq Cəbhəsinə rəsmi müraciət edərək koalision hökumətdə onları iştirak etməyə dəvət ediblər. Hətta koalision hökumətin yaradılması haqqında Həsən Həsənov və Əbülfəz Elçibəy arasında razılaşma protokolu da imzalanıb. Protokol üzrə elə bir ciddi mübahisə olmayıb. Vəzifələri tutmaq üçün Xalq Cəbhəsi həddən artıq acgözlük göstərməyib".

Hər iki çıxışdan sonra spiker məlumat verməli oldu ki, həqiqətən koalision hökumət yaradıl-

ması haqqında müraciət eləmişik, onlarla razılığa gəlmişik. Biz bunu inkar etmirik. Bu gün də biz həmin fikirdəyik. Koalision hökumət demək olar ki, artıq var.

Bu vaxt Xalq Cəbhəsindən olan deputatlardan bir neçəsi bütün mikrafonların qarşısına toplaşaraq çıxış etmək niyyətinə düşdülər və yenə də zalda hərc-mərclik, özbaşınalıq və intizamsızlıq yarandı. Bu vəziyyəti görən spiker Yaqub Məmmədov nə qədər çalışdısa intizam yarada bilmədi. Odur ki, o, elan etdi ki, mən belə bir vəziyyətdə nə prezident səlahiyyətini, nə Ali Sovetin sədrinin səlahiyyətini davam etdirmək iqtidarında deyiləm. Xahiş edirəm, özünüz-özünü prezident seçin. O, istefa verib zalı tərk etdi.

Beləliklə, respublikada tam hakimiyyətsizlik yarandı. Artıq respublikada nə prezident var idi, nə də spiker. Parlamentin sədarət kürsüsü və mikrafonlar boş idi. Sahibsiz parlament tribunasından özfəaliyyət qaydasında çıxışlar edilməyə başlandı. Kim necə, haradan və nə qədər istəsə çıxış edə bilirdi. Hər bir çıxış edən öz ürək ağrılarını və katastrofik vəziyyəti izah edir, vəziyyəti tənzimləmək üçün təklifini verirdi. Eşidən eşidir, eşitməyən də öz işi ilə məşğul idi. Həmin günkü sahibsiz qalmış parlamentin boş tribunasından çıxış edən deputatlardan biri də bu yazının müəllifi olmuşdur. İlk dəfə anarxiyanın nə olduğunu əyani surətdə görmək acı da olsa bizə qismət oldu.

Nə üçün mən çıxış etdim? Yaxınlımda əyləşən müxalifətçilər öz aralarında astadan danışdılar ki,

hakimiyyəti almağımızın məqamıdır, xitabət kürsüsünü tutmaq yerinə düşəcəkdir. Bu fikri yanımdakı nisbətən cəsarətli saydığım deputatlarla bölüşdük. Hamı donub qalmışdı, dünya dövlətlərinin praktikasında heç vaxt belə bəla qeydə alınmamış və tarixə də düşməmişdir ki, oxumuş olaq. Bu an gördük ki, cəbhəçilərin içərisindən Əbulfəz Əliyev tribunaya doğru irəliləyir. Təəccüblü idi və çox gülünc görünürdü. Deputat statusu olmayan Ə.Əliyev tribunanı "zəbt" edə bilər, biz mandatı olan deputat yox? Odur ki, Ə.Əliyevdən cəld tər-pənib, onu qabaqlayaraq xitabət kürsüsünə birinci çatdım, əllərimlə tribunanı tutub çıxış etmək möv-qeyimin olduğunu göstərdim. Amma nə və nədən danışmalıyam ki, düzgün olsun, onu düşünüb tapa bilmədim. Nə danışardım, nə də imkan yaradırdım ki, o, söz desin (zaldakılar hiss etmədən bir-birimizi də sıxışdırırdıq). Bu vaxt Ə.Əliyev pıçıltı ilə: "Bəy, bu tribuna sizlər üçündür. Bunu hamımız birlik. Sizin çıxış etməyiniz üçün buraya qoyublar. Siz də məni qonaq kimi sessiyaya dəvət eləmisiniz. Adətimizdir, qonağa da hörmət edərlər. Mən tribunanı əlinizdən almıram ki. İki nəfər dayanmışıq, bir qonaq, bir deputat. İcazə versən bir dəqiqə danışib keçib oturaram yerimdə, verməsən də yenə sağ ol". Əbulfəz bəyin sözləri ürəyimi yumşaltdı. Həm də vəziyyətimi yüngülləşdirdi, axı, mən buraya çıxış üçün yox, tribunanı tutub saxlamaq üçün gəlmişdim (hamı bizə baxırdı, videolara da çəkilirdi). Əbulfəz bəy çıxış etdi, mən də 2-3 dəqi-

qə danışib qayıtdım (bax, o zaman parlamentdə belə bir xaos idi).

Fasilədə bir neçə deputatla xeyli fikir mübadiləsi apardıq. Əgər həmin gün Heydər Əliyev iclas zalında olsa idi, o, həmin an gurultulu alqışlarla respublikaya rəhbər seçiləcək idi. Bu belə olsaydı, ölkəmiz sonrakı acınacaqlı vəziyyətə düşməzdi.

Normal vəziyyətdən kənara çıxarılmış parlament iclası heç cür qaydasına salınmırdı. Xeyli danışıklardan və fikir mübadiləsindən sonra spiker zala qayıtdı və elan etdi ki, deputatlardan başqa içəri doluşmuş kənar şəxslər zalı tərk etsinlər, söhbət etmək fikrindədir. Bundan sonra parlament çox az vaxt işini davam etdirdi və bağlı elan olundu. Respublikanın siyasi vəziyyətinin bu cür acınacaqlı olduğunu bilən bir qrup deputat məyus halda evlərinə qayıtdı.

Azərbaycanda parlament adlı qurum demək olar ki, dağılmaq üzrə idi. Ali Sovetin sessiyasında xaotik vəziyyət yuxarıda deyildiyi kimi hökm sürürdü. Milli Şuranın iclasları isə kvorum olmadığından dəfələrlə dağılmışdı. Vəziyyət o həddə çatmışdı ki, 3 aprel 1992-ci il Milli Şuranın iclasında intizamsızlıq məsələsinə baxılmışdır. Məlum olmuşdur ki, Milli Şuranın həmin günə kimi 30 iclası keçirilmiş, 51 Milli Şura üzvündən 20 nəfəri 12 iclasdan 24 iclasa kimi heç birində iştirak etməmiş, 2 deputat isə ümumiyyətlə əksər icaslarda olmamışdır. Şura üzvləri açıq etiraf etməyə başlamışdı: "Xalq bilmir ki, burada biz nə ilə məşğuluq

və yaxud heç bir işlə məşğul deyilik". Bu barədə Milli Şura üzvləri arasında olduqca gərgin və tənqidedici mübahisələr olmuşdur. Bir sözlə, respublikada hakimiyyətsizlik öz ciddiliyini büruzə verən kimi o saat Heydər Əliyev xatırlanırdı.

Milli Şurada yenə də Heydər Əliyev yada düşür və adı iclaslarda çəkilməyə başlayır. 29 aprel 1992-ci il tarixli Şura iclasında Ziyad Səmədzadə bildirdi: "... Biz Kamran Rəhimovla Türkiyədə olarkən Süleyman Dəmirəllə və siyasi partiyaların rəhbərləri ilə də görüşümüz oldu. Görüş zamanı Naxçıvanla əlaqədar məsələlərdən də xeyli söhbət edildi. Heydər Əliyevin oraya səfəri və səfər zamanı onlar arasında edilən fikir mübadilələri barədə söhbət eşitdik. Onlar Heydər Əliyevin Türkiyəyə səfərini çox yüksək qiymətləndirdilər və uğurlu bir səfər saydılar. Biz bundan çox məmnun olduq..."

Həmin gün deputatlardan biri Heydər Əliyevlə əlaqədar Konstitusiyaya maddəsinin qəbul edilməməsi barədə narazılığını bildirir. O, göstərir ki, bu günlərdə "Aydınlıq" və "İki sahil" qəzetlərində Azərbaycanın 78 elm və yaradıcı ziyalisinin müraciəti vardır və orada göstərilir ki, Konstitusiyanın 121-ci maddəsinin 2-ci bəndində "yaşı 65-dən yuxarı olan adamların prezident seçkilərində iştirak etmək ixtiyarı yoxdur" yazılması düzgün deyil. Deputat hesab edir ki, Konstitusiyanın bu maddəsi barədə respublika rəhbərliyi düşünməlidir. Bu antidemokratik maddədir. Bu huquqi dövlət üçün düzgün deyil. Ona görə də təklif eləyirəm ki, bu

məsələyə baxılsın və bu məsələ ətrafında müzakirələr keçirilsin.

Milli Şuranın bir neçə deputatı da bu fikri dəstəkləyir və bunun Milli Şurada müzakirəsinin mümkünlüyünü qeyd edirdilər. Ona görə də əvvəlki natiqlərin fikirlərinə qoşulduqlarını, həmin məsələnin gündəliyə salınmasını lazım bildiklərini göstərirlər.

Milli Şuraya sədrlik edən xahiş edir ki, deputat təklifini əsaslandırınsın. O, belə əsaslandırır: "Biz istənilən məsələ barədə öz mövqeyimizi müdafiə etməyi bacarmalıyıq. Konkret olaraq sizə məlumat verdim ki, 4 gün əvvəl Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin iclası keçirilibdir. Orada təklif edilib ki, Ali Sovetin sessiyası çağırılsın və yaş senzi məsələsinə baxılsın. Belə bir qərar qəbul olunubdur və bu qərara münasibətimizi bildirməliyik".

Odur ki, Milli Şuraya sədrlik edən deputatın təklifinə əsasən gündəliyə salınıb, müzakirə edilməsini səsə qoyur. Səsvermə aparılır, təklif qəbul olunmur. Heydər Əliyevlə əlaqədar belə səsvermələrin sayı stenoqramlarda saysız-hesabsız miqdardadır.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasının növbəti iclası 5 may 1992-ci ildə olur. Respublikadakı ağır ictimai-siyasi vəziyyət Milli Şura üzvlərini vadar edir ki, yaş senzi barədəki qadağa, yəni Heydər Əliyevə aid məsələnin müzakirəsinə yenə qayıtsınlar. Deputat Arif Rəhimzadə prezidentliyə namizədin yuxarı yaş həddi haqqın-

da məsələnin digər məsələlərdən vacib olduğunu qeyd edir və bu məsələyə baxılmasını təklif edir. Eyni zamanda bildirir ki, mən də tərəfdaram ki, fəvqəladə sessiya çağırılsın. Fəvqəladə sessiya çağırılmaqla bərabər həmin məsələnin gündəliyə salınması vacib sayılsın.

Deputatlardan iki nəfəri Arif Rəhimzadə ilə razı olduqlarını bildirsələr də digər müxalifət yönümlü deputat göstərir: "... İndi də respublikamızda yeni qüvvələr fəaliyyətə başlayıb, onlar Heydər Əliyevi hakimiyyətə gətirmək istəyir. Artıq Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi üçün imza toplayanlar da vardır. İmza toplayanlar arasında bir neçə deputat da var. Bu adamlar hansı proqramla respublikanı bu ağır vəziyyətdən çıxarmaq istəyirlərsə onu bildirsinlər..."

Sonra fəvqəladə sessiya çağırılması barədə məsələ səsə qoyuldu, lakin bu təklif yenə də keçmədi. Belə bir fikir söylənilirdi ki, sessiyanın çağırılması respublikada gərginliyə səbəb olacaqdır. Deputat Arif Hacıyev əminliklə bildirdi ki, sessiya çağırılsa orada ancaq əsas bir məsələ müzakirə olunacaqdır. O da Heydər Əliyevin hakimiyyətə gətirilməsidir. Digər deputat onun çıxışına cavab olaraq bildirdi ki, artıq qüvvələr nisbəti dəyişib. Respublikada hər şey açıqdır. «Heydər Əliyev hərəkatı» başlayıb və bu çox sürətlə inkişaf edir. Bundan sonra daha da mütəşəkkil olacaqdır. Bunun qarşısı alınmaz vəziyyətdir. Bunu biz etiraf etməliyik.

Deputatlardan biri təklif edir ki, Milli Şura qərar çıxarsın ki, çağırılacaq fövqəladə sessiya Gəncədə keçirilsin. Digər deputat onunla razılaşmayaraq hesab edir ki, «Heydər Əliyev hərəkəti» artıq parlament deputatları tərəfindən dəstəklənir və deputatlar arasında ciddi işlər gedir. Sessiyanın hətta harada keçirilməsi belə "Əliyev hərəkəti"nin qarşısını ala bilməz.

Deputatlar arasında "Əliyev hərəkəti"nin əsas təşkilatçılarından, növbədənəknər sessiya çağırıb, Heydər Əliyevin parlamento sədr gətirilməsi ilə əlaqədar deputatlarla söhbət aparıb, imza toplayanlardan biri də bu kitabın müəllifi idi.. Öhdəmə 18 tanınmış və sanballı deputatdan imza toplamağı götürdüm və çoxu imzasını atdı. (Onu da qeyd edim ki, bu çox maraqlı və ayrı bir mövzudur – *M.Musayev*).

Amma bir deputatla söhbətimi, görüşümü və imza alma mərasimini çox yığcam deməli olacağam. Mən deputat həmkarım İlhüseyn Hüseynovla (Allah ona rəhmət eləsin. Milli Təhlükəsizlik üzrə general idi, onunla heç vaxt söhbət etməmişdim və yaxınlaşıb danışmağa da çəkinirdim) görüşərək bir xahişim olduğunu bildirmək istərkən sözümü kəsib dedi: "Mənim hər şeydən xəbərim var, sən hansı məsuliyyətli və lazımlı işlə məşğulsan və mənə nə deyəcəksən... Səni sabah dəvət edirəm evimə, ikilikdə söhbət edərik... Həm də əsl bakılı düşbərə-qutabı da yeyərsən...". Generalla görüşümüz 4 saatdan çox çəkdi və söhbətimizdən çox məmnun qaldım.

Deputat həmkarımın söhbətindən bəzi məqamlarını açıqlamalı olacağam: "... Mən Heydərle uzun illər bir yerdə işləmişəm... O, işgüzar, yaradıcı, ağır vəziyyətlərdən çıxış yolu tapan, daim məlumatlı, yüksək yaddaşa malik, enerjili, prinsipialdır... Münasibətimizin də soyuq olduğunu ətraflı danışdım... Xalqımızın necə deyərlər, qaymaqlarını da çox yaxından tanıyıram... Xalqı bu dərin qaranlıq quyudan yalnız Heydər çıxara bilər... Respublikaya indi Heydər lazımdır... Gətir sənin kağızına - siyahına qol çəkim, cəsarətlə işə giriş, köməyim lazım gələrsə bildir, Heydərin gəlməyi tezləşməlidir, fəlakətlər içərisindəyik..."

Onu da əlavə etdi ki, istəməzdim Arifə də imza atdırasan. Bu işin nə nəticə verəcəyini bilmək olmaz, birimiz tutulsaq da, heç olmasa birimiz evdə qalarırıq. Yeganə oğlu Ariflə (oğlu da deputat idi) təsadüfi görüş zamanı mənə narazılığını bildirdi: "...Gərək, atam yox, mən imza ataydım. O, qocadır..."

Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşümüz onun evinin qarşısında oldu. Maşınma əyləşib teksti oxudu və dedi: "... Ciddi və lazımlı işdir, vəziyyətdən bizi o, (Heydər Əliyev) çıxara bilər. Bu iş baş tutsa, çox yaxşı olacaqdır. Alınmasa, bilirsən də bizə nə edəcəklər..." Az qaldı desin ki, dərimizə saman təpəcəklər. Bəxtiyar müəllim imza atıb maşından düşəndə şəkilsayağı bir cümlə də işlətdi: "Allah xeyirlisindən eləsin".

Cahangir Müslümzadənin İçərişəhərdəki iş otağına oğlum Eminlə getdik. O, Heydər Əliyev haqqında xeyli xoş sözlər deməklə yanaşı özünün

də Heydər Əliyevin kadri olduğunu qeyd etdi və birgə işlədiyimiz komsomol həyatımızdan bəzi epizodları danışdı və çox həvəslə imza atdı.

İmza toplamaq işim də yüngülləşdi, ona görə ki, bəzi tanınmış şəxslərin imzalarını siyahının əvvəlində görən deputatlar tez qol çəkirdilər. Parlamentdən kənar deputat fəaliyyətimizdən xırda bir epizodu qeyd etmək hələlik kifayət edər.

Ali Sovetin Milli Şurasının növbəti iclası 12 may 1992-ci ildə Tamerlan Qarayevin sədrliyi ilə başlamışdı. Bu Şura iclası digərlərindən daha da gərgin keçmişdi, ona görə ki, respublikada mövcud olan ictimai-siyasi vəziyyət sürətlə ağırlaşır və tənəzzülə yuvarlanırdı. Şura iclasının qapalı keçirilməsi, Şuraya müdafiə naziri və müdafiə ilə əlaqədar digər nazirlərin dəvət edilməsi təklif olunmuşdu. Bu həm də ona görə deyilirdi ki, Şuşa artıq təhlükə ilə üzbəüz dayanmışdı. Çıxış edən deputat Firudin Cəlilov açıq qeyd edir ki, Şuşa ermənilərdədir, mən bunu tribunadan demək istəyirdim lakin alınmadı.

Bu sözdən sonra hər bə dair və hərbi sahədə gədən işlərlə bağlı xeyli fikir mübadiləsi aparılır və sonra digər məsələlər ətrafında danışmaq məcburiyyətində qalırlar. Deputatlar aşağıdakı təklifləri edirlər: "Sessiya çağırmaqdan əvvəl özümüzlə səlahiyyətli bir adam seçək, ona prezident hüququ verək. Bu yolla hakimiyyət böhranını qısaltmış olarıq..." (Bu fikir ifadə edilərkən Heydər Əliyevin adı çəkilmiş və onun hakimiyyət böhranını qısa müddətdə aradan qaldırmaq imkanı olduğu qeyd edil-

mişdir – *M.Musayev*), "... bir qrup insan hansısa Dövlət Şurası və yaxud Milli Xilas Komitəsi yaratmaq yolu ilə hakimiyyətə gəlmək istəyir. Belə olsa da sanballı şəxsiyyətlərdən buraya daxil etmək lazımdır..." (Bu təklifdə də Heydər Əliyev nəzərdə tutulurdu – *M.Musayev*).

Bu, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının sayca 38-ci və ümumiyyətlə, axıncı iclası idi. Bu son iclasda da Heydər Əliyevi unutmadılar.

1992-ci ilin may ayının 18-də keçirilən sessiya bir çox cəhətləri ilə bütün sessiya iclaslarından xüsusi ilə fərqlənirdi. Orada spikerin istefa ərizəsi oxundu, yeni spikerin seçilməsi barədə məsələ müzakirəyə qoyuldu və iki namizədin üzərində söhbət getdi. İ.Qənbərovun namizədliyini iclası aparan Z.Səmədzadə verdi. Heydər Əliyevin namizədliyini isə deputat Eldar İbrahimov irəli sürdü. Deputat E.İbrahimovun təklifi Arif Rəhimzadə, Samur Novruzov, Əli Ömərov və bu yazının müəllifi tərəfindən müdafiə olundu.

Deputat Vaqif Səmədoğlu qeyd etdi ki, Heydər Əliyev təcrübəli siyasi xadimdir, onu Naxçıvandan ayırmaq cinayət olardı. Arif Rəhimzadə tənəffüs elan edib, Heydər Əliyevlə telefon əlaqəsi saxlamağın vacib olduğunu göstərdi. Arif Hacıyev bildirdi ki, Heydər Əliyevin özü də bu işə razı deyil, onun sədr seçilməsi onu pis vəziyyətdə qoya bilər, həm də ki, onun AXC kimi təşkilatı yoxdur və sessiyada iştirak etmir.

Özü öz namizədliyini müdafiə edən İsa Qənbərov göstərdi ki, Heydər Əliyev təcrübəlidir, lakin

indiki məqamda AXC-dən etimad mandatı yoxdur. Biz istənilən variantda hakimiyyəti ələ keçirə bilərdik, amma iyunun 7-də prezident seçkilərini gözləyirik. Deputat Rüşət Əsədov qeyd etdi ki, Heydər Əliyev təcrübəlidir və tanınmışdır, əgər Yaqub Məmmədov bu işə tab gətirə bilmirsə, Heydər Əliyev necə tab gətirə bilər?

Bu yazının müəllifi təklif etdi ki, artıq gecdir, iclasın davamını sabaha keçirək, səhər saat 10-da iclası başlaya bilərik və Heydər Əliyev o vaxta kimi gələr sessiyaya (Naxçıvandan Bakıya bir saatlıq uçuşdur), çıxıb tribunadan öz sözünü deputatlara deyər. Samur Novruzov mənim təklifimə tərəfdar olmaqla bərabər 3 dəfə mikrafonla təklifini təkrarladı. O, bütün deputat səlahiyyətlərindən istifadə etməyə çalışdısa da buna məhəl qoymadılar. Beləliklə, Heydər Əliyevin namizədliyi məsələsi bir neçə saat sessiyada müzakirə mövzusunə çevrildi. Ədalət naminə deməliyəm ki, deputatların çıxış edənlərinin əksəriyyəti kimliyindən asılı olmayaraq Heydər Əliyevin əleyhinə bir cümlə belə işlətmədilər.

Demokrat kimi özünü göstərən AXC-çilər həтта bülletenə ikinci namizədin – Heydər Əliyevin namizədliyinin salınmasına bütün vasitələrlə maneə oldular, tez-tələsik İ.Qənbərovun seçilməsini təşkil etdilər. SSRİ seçki sistemini yaxşı bilən bir şəxs kimi deyərdim ki, heç sovet dövründə keçirilən son seçkilərdə bu cür saxta seçki olmamışdı.

1990-cı ildə keçirilən parlament seçkilərində alternativliyə əməl olunmuş, əksər dairələrdə bir depu-

tat yerinə bir neçə namizəd verilmişdi. Fikrimi təsdiq etmək üçün aşağıdakı faktları sadalamaq kifayət edər. Seçki keçirilən 349 dairənin 114-dən 2 namizəd, 67-dən 3 namizəd, 44-dən 4 namizəd, 66-dan 5 və daha çox namizəd bülletenə salınmışdı. Mən o vaxt rayon rəhbəri olsam da mənimlə bərabər seçkidə tanınmış əmək adamı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanını da iştirak edirdi. Odur ki, 18 may 1992-ci ildə keçirilən sessiyada Ali Sovetə sədr seçkisi antidemokratlığına görə Stalin dövrünə qalib gələ bilərdi.

Bu yazının müəllifi İ.Qənbərova səs vermədi, onu özü də bilirdi və bu başqa mövzudur və vaxt gələr bu mətləblərə də aydınlıq gətirilər. Odur ki, 1992-ci ilin oktyabrından başlayaraq Ali Sovetin saxta yolla seçilmiş "demokrat" sədri İ.Qənbərov mənim 4 ay Ali Sovetin binasına buraxılmamağım barədə öz antidemokratik əmrini verdi və həyata keçirdi. 1993-cü ilin aprelində isə Bayıl həbsxanasında onun sifarişi ilə mənim üçün ayırdığı kamera xeyli boş qalmalı oldu. Səbəbi isə mənim deputatlardan imza toplayıb, Ali Sovetin sessiyasını çağırmaqda təşkilatçılardan biri olduğum idi (əslində mən Konstitusiyaya və mövcud qanunlara zidd heç nə etməmişdim). Həyat necə də qəribədir. Az sonra mənə saxlatdığı Bayıldakı həmin "həbsxana otağı"na Surət Hüseynov İ.Qənbərovun özünü göndərdi. Hərçənd ki, baş prokuror İ.Şirinov spikerin tapşırığı ilə mənə xəbərdarlıq etdi. Həmin xəbərdarlığın surətini və mətnini burada verməyi lazım bilirəm:

Мусајев Максим
вәтәндашын ады, сојады, фамилијасы
Талыб Огула

унваны, тутдугу, вәзифәси
Бакы шәһәри, Кәизлер дөстүрү
күңси, 35, мәнзи 37, мүнәтә
министр

Ганун позунтусуна јол вермәкдән чәкиндирмәк һаггында

Х Ә Б Ә Р Д А Р Л Ы Г

Бакы шәһәри

"15" мај 1993-чү ил

Азәрбајҗан Республикасынын 19 мај 1992-чи ил тарихли 36I-I2M-ли Гануну илә Азәрбајҗан Республикасы Али Советинин сәләһијјәти кечид дөврү үчүн Азәрбајҗан Республикасынын Милли Мәчлисинә верилмишдир.

"Азәрбајҗан Республикасынын Милли Мәчлиси һаггында" Азәрбајҗан Республикасы Конститусија Гануну илә Милли Мәчлисин тәркибинә дахил олмајан Азәрбајҗан Республикасы халг депутатларынын јени ганунверичилик органы сечиләнәдәк бүтүн сәләһијјәтләринин сахланылмасына даир мүддәә нәзәрдә тутулса да, һәмин Ганунун 7-чи маддәсиндә халг депутатларынын Милли Мәчлисин ишиндә јалныз мәшвәрәтчи сәс һүгугу илә иштирак едә билмәси гануниләшдирилмиш вә бунунла да онларын сәләһијјәт чәрчивәси-һүгуглары мәһдудлашдырылмышдыр.

Башга сөzlә, Азәрбајҗан Республикасынын 19 мај 1992-чи ил тарихли 36I-I2M-ли Гануну илә Азәрбајҗан Республикасы Али Советинин фәалијјәтинә хитам верилмиш вә мәнз бу сәбәбдән дә республиканын ганунверичилик органынын Азәрбајҗан Республикасынын Милли Мәчлиси адлчыдырлмасы гәрәра алынмышдыр. Јә"ни Азәрбајҗан Республикасы Милли Мәчлисинин тәркибинә сечилмәјән-вахтидә Азәрбајҗан Республикасы Али Советинин сыраларына дахил олут халг депутатларынын сәләһијјәтләри, јухарыда кәстәриддији кими, ганунверичиликлә мәһдудлашдырылмыш вә онларын, фәалијјәтинә хитам верилмиш Али Советин јериндә јарадылан Милли Мәчлисин-Ганунверичилик органынын ишиндә јалныз мәшвәрәтчи сәс һүгугу илә иштирак едә биләчәкләри

Мусаев 15.05.93

нәзәрдә тутулмушдур.

Беләликлә, вахтилә Азәрбајчан Республикасынын Али Советинә халг депутаты сечилиб сонрадан Милли Мәчлисин тәркибинә сечилмәјән депутатларын ганунверичиликлә фәалијјәтинә хитам верилмиш Али Советин нөвбәдәнкәнар сессиясынын чағырымасы илә бағлы актив тәшәббүсү гануна зиддир вә онлар тәрәфиндән ганунверичиликлә нәзәрдә тутулмајан һуғуғларын мәнимсәнилмәси кими гијмәтләндирилмәлидир.

Республиканын һазырда фактики олараг муһарибә шәраитиндә јашадығыны, һәрби мәсәләларин сијаси јолла һәллингә бејнәлхалг аләмдә позитив дәјишликлиләре доғру мејиллилийин артдығыны, һабелә јухарыда кәстәрилән гануна зидд аксийаларын јаранмагда олан бу сабитлији поза биләчәјини вә бу кими һәрәкәтләрин милли мәнәфеји тәһлүкә алтында гојуб мүстәгил дәвләт гуручулуғу јолунда кәзләнилмәјән ағыр нәтичәләре кәтирә биләчәјини әсас кәтүрүб, Прокурорлуғ һағгында Ганунун 25-І маддәсини рәһбәр тутараг,

ХӘБӘРДАРЛЫҖ ЕДИРӘМ:

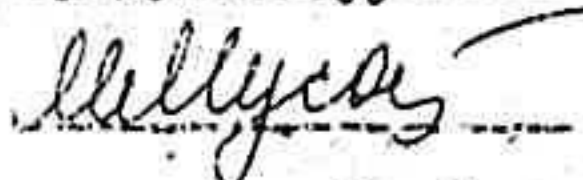
Јухарыда кәстәрилән ганун позунтулары јолверилмәздир. Ејни характерли һәрәкәтләре бир даһа јол верәчәјиниз тәғдирдә ганунверичиликлә мүәјјән олунмуш гајдада мәс"улијјәтә чәлбәдил мә мәсәләниз галдырылараг һәлл едиләчәкдир.

Азәрбајчан Республикасынын
Баш Прокурору
Һәғиги Дәвләт әдлийә мушавири

И.Ә.ШИРИНОВ

Хәбәрдарлығ мәнә әһләк олунду. мәһијјәти вә һуғуғларым изаһ едилди:

 имза

15.05.93

Musayev Maksim Talib oğluna
vətəndaşın adı, soyadı, familyası

Bakı şəhəri, Gənclər dostluğu
ünvanı, tutduğu vəzifəsi

küçəsi 35, mənzil 37,
müvəqqəti işləməyə

Qanun pozuntusuna yol verməkdən çəkindirmək
haqqında

XƏBƏRDARLIQ

Bakı şəhəri

"15" may 1993-cü il

Azərbaycan Respublikasının 19 may 1992-ci il tarixli 361-12 Nöli Qanunu ilə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin səlahiyyət keçid dövrü üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə verilmişdir.

"Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi haqqında" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanunu ilə Milli Məclisin tərkibinə daxil olmayan Azərbaycan Respublikası xalq deputatlarının yeni qanunvericilik orqanı seçilənədək bütün səlahiyyətlərinin saxlanılmasına dair müddəa nəzərdə tutulsa da, həmin Qanunun 7-ci maddəsində xalq deputatlarının Milli Məclisin işində yalnız məşvərətçi səs

hüququ ilə iştirak edə bilməsi qanuniləşdirilmiş və bununla da onların səlahiyyət çərçivəsi -hüquqları məhdudlaşdırılmışdır.

Başqa sözlə, Azərbaycan Respublikasının 19 may 1992-ci il tarixli 361-12 №-li Qanunu ilə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fəaliyyətinə xitam verilmiş və məhz bu səbəbdən də respublikanın qanunvericilik orqanının Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi adlandırılması qərara alınmışdır. Yəni Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin tərkibinə seçilməyən - vaxtilə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sıralarına daxil olmuş xalq deputatlarının səlahiyyətləri, yuxarıda göstəriləyi kimi, qanunvericiliklə məhdudlaşdırılmış və onların fəaliyyətinə xitam verilmiş Ali Sovetin yerində yaradılan Milli Məclisin – Qanunvericilik orqanının işində yalnız məşvərətçi səs hüququ ilə iştirak edə biləcəkləri nəzərdə tutulmuşdur.

Beləliklə, vaxtilə Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinə xalq deputatı seçilib sonradan Milli Məclisin tərkibinə seçilməyən deputatların qanunvericiliklə fəaliyyətinə xitam verilmiş Ali Sovetin növbədənəkənar sessiyasının çağırılması ilə bağlı aktiv təşəbbüsü qanuna ziddir və onlar tərəfindən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan hüquqların mənimsənilməsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Respublikanın hazırda faktiki olaraq müharibə şəraitində yaşadığını, hərbi məsələlərin siyasi yolla həllində beynəlxalq aləmdə pozitiv dəyişikliklərə doğru meyilliliyin artdığını, habelə yuxarıda göstə-

rilən qanuna zidd aksiyaların yaranmaqda olan bu sabitliyi poza biləcəyini və bu kimi hərəkətlərin milli mənafeyi təhlükə altında qoyub müstəqil dövlət quruculuğu yolunda gözlənilməyən ağır nəticələrə gətirə biləcəyini əsas götürüb, Prokurorluq haqqında Qanunun 25–1 maddəsini rəhbər tutaraq

XƏBƏRDARLIQ EDİRƏM:

Yuxarıda göstərilən qanun pozuntuları yolverilməzdir. Eyni xarakterli hərəkətlərə bir daha yol verəcəyiniz təqdirdə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyətə cəlbedilmə məsələ-niz qaldırılaraq həll ediləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının
Baş Prokuroru

Həqiqi Dövlət Ədliyyə müşaviri
İ.Ə.Şirinov.

Xəbərdarlıq mənə elan olundu, mahiyyəti və hüquqlarım izah edildi:

----- İmza
15.05.93.

Onu da qeyd etməliyəm ki, Baş prokuror İ.Şirinov şəxsən mənimlə iş otağında xeyli söhbət apardı və yanımda beş nəfərdən ibarət istintaq qrupu yaratdı və mən həmin istintaq qrupu ilə birlikdə otağı tərk etməli oldum. İstintaq qrupu məni bir neçə saat sorğu-suala tutaraq uzun-uzadı izahatımı aldı və

təkrar Baş prokurorun yanına aparıldım. Ədalət naminə onu da deməliyəm ki, İ.Şirinov yanımda Milli Məclisin sədri İ.Qəmbərova hökumət telefonu ilə zəng edib dedi: "...Bəy, bu Maksim Musayevin üzərinə siz dediyiniz maddələrin heç birini tətbiq etmək mümkün olmur, özü də qanunları pis bilmir. Ona görə də, qanuna zidd hərəkət etmədiyini sübut etməyə çalışır... Onun həbsi üçün, bilirsiniz ki, Milli Məclisin qərarı olmalıdır... Qərarınızı verin ki, mən də onu buraxmayım, ya da ki, icazə verin mən ona yazılı xəbərdarlıq edim, sonrasına baxarıq..."

İ.Qəmbər qışqıra-qışqıra ucadan danışdığına görə səsinə eşidirdim: "...Bəy, nə edirsən, elə, onun da, o birilərinin də səsinə kəsin..." Hiss etdim ki, İ.Şirinov məni həbs etmək istəyində deyil. Axı, özü də bizim deputat həmkarımız idi.

Baş prokurorun iş otağında olarkən, o, belə bir göstəriş də verdi ki, xəbərdarlığı yazın gətirin, onun məzmununa baxım, sonra Musayevə qol çəkdirin, buraxın getsin evinə. Həmin məzmununda xəbərdarlığı göndərin o rayonların prokurorlarına ki, o dairənin deputatları sessiya çağırılmasına imza atıblar. Deyin ki, M.Musayevdən alınan izahat formasında həmin deputatlardan da yazılı izahat alsınlar. (Bu qanunun tələblərinə zidd olan bir fikir idi – *M.Musayev*).

Eldar Həsənov Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru işləyən zaman – "Mənim barəmdə istintaq sənədlərinin saxlanılıb – saxlanılmaması haqqında arxivdə iş varmı?" – sualıma belə cavab

verdi ki, burada bütün sənədlər qorunub saxlanılır. Bir müddətdən sonra Eldar Həsənov materiallarla tanış olduğunu və deputatların həmin ağır günlərdə belə cəsarətli addım atdıqlarını qeyd etdi...

Bizlərdən asılı olmayaraq zaman öz hökmünü verir. Dünən mənim və bir çox deputatların həbsinə sərəncam verən Milli Məclisin sədrinin həbsinə də sərəncam verənlər oldu.

Bu da çox qəribədir ki, mənim əyləşdiyim sıradan – birbaşa parlamentdən 1993-cü ildə İ.Qəmbərovu həbsxanaya apararkən mən baxışlarımla onu müşayiət edir, bu dəhşətli anların acınacaqlı dərəcədə narahatlığını keçirir və mənəvi ağırlığını hiss edirdim – deputatı parlament iclasından birbaşa həbsxanaya apartdırmaq düzgün deyil, bu da anti-demokratik addım idi. Atalar demişkən: "Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına". Bu onun nəticəsi idi ki, adları çəkilənlərin hər ikisi yüksək hakimiyyət və böyük siyasət aləmində naşı adamlar idi. Ona görə də hər ikisi yolu tez azdılar.

Heydər Əliyevin sayəsində İ.Qəmbərov həbsdən az müddət sonra azad edildi, S.Hüseynov isə bir neçə ildən sonra azadlığa buraxıldı.

Ümumiyyətlə, parlamentdə bu barədə söylənilən fikirlər, tərtib olunmuş sənədlər çoxdur, bu mövzu ətrafında çox danışmaq olar, faktlar kifayət qədər vardır.

Onu deyə bilərəm ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsinin zəruriliyi parlamentdə daha çox hiss olunduğundan parlamentdə də həll olundu.

Konstitusiyada Heydər Əliyev üçün maneə yaradan maddələrin götürülməsi, onun respublika rəhbərliyinə gətirilməsinin vacibliyi parlamentdə formalaşdı və qərarlaşdırıldı. Bir sözlə, Heydər Əliyevin rəhbərliyə qayıdış məsələsi hakimiyyətin ən yüksək və vacib səviyyəsində parlamentdə milyonlarla seçicilərin səs verdiyi millət vəkiliəri tərəfindən həll edilmişdir.

İstərdim ki, məndən YAP-çı həmkarlarım və "91-lər" inciməsinlər. Mən bilavasitə hadisələrin fəal təşkilatçısı, iştirakçısı və şahidi olmuşam. Bütün işlər mənim gözümdən qarşısında olubdur. YAP-ın hər il yubileyləri təntənəli surətdə qeyd edilir. YAP-ın yaradıcılarından və partiya təsdiq edilənə qədər daha fəallardan biri olsam da, bir dəfə də olsun YAP-ın tədbirində tribunadan fikrimi bildirməmişəm.

İndi yazılarım vasitəsi ilə öz düşüncələrimi bölüşdürməyi lazım bilirəm. Heydər Əliyevin anadan olmasının və hakimiyyətə gəlməsinin yubileyləri daim qeyd olunacaqdır. Yəqin ki, yenə də Əliyevin hakimiyyətə gəlməsində partiyamızı və hörmətli ziyalılarımızı bəzi YAP-çılar və "91-lər" ön plana çəkəcəklər. Hər ikisinin fədailik göstərərək, vətənpərvər addım atdıqlarını, onları cəsarətli insanlar sırasında görməklə həmin adamlara minnətdar olduğumu təkrar-təkrar deyirəm. Ancaq bu barədə mənim öz anlayışım, öz fikrim var və bildirirəm ki, heç vaxt Heydər Əliyev kimi nəhəng siyasətçini yeni yaratmaqda olan kiçik bir ictimai qurum – partiya və 91 ziyalının imzası dövlət başına idarəçilik üçün gətirə bilməzdi. Bu daha geniş və mütəşəkkil bir işin

nəticəsi idi. Həm də o zaman bunun üçün ciddi ictimai zəmin yaranmışdı. Bununla əlaqədar bəzi məsələlərə nəzər salmağı vacib bilirəm.

Nə üçün əksər deputatlar və onların seçiciləri Heydər Əliyevin respublikaya təkrar rəhbərliyə gəlməsinə çalışırdılar? Bunun səbəbləri nə idi? O dövrdəki səsələnən əsaslandırılmalara, müxtəlif fikirlərə nəzər salaq:

– Heydər Əliyevi dünya siyasətçiləri tanıyırdılar, siyasi əqidəsinin zənginliyinə bələd idilər, onunla bütün məsələləri həll edə bilərdilər.

– Respublikanın rəhbəri və Ali Baş Komandan kimi qorxub qaçmaq, vəzifəsindən küsmək, onu dondurmaq, tez-tez istefa vermək, camaatı çaş-baş salmaq praktikasının Heydər Əliyevdə olmamasına görə.

– 70-ci illərdə respublikanı ağır vəziyyətdə qəbul edib, az vaxtda qabaqcıllar sırasına çıxaran, zəhməti və təcrübəsi, həm də mənəvi haqqı olan şəxs kimi.

– Respublikada və SSRİ masştabında idarəetmə sahəsində təcrübəsi və hakimiyyət ustalığı olduğuna görə.

– “Böyük siyasət” aparmaq istedadı və bacarığına görə.

– Respublikadakı hər bir kəndi, rayonu, şəhəri, oralardakı tənbəli, qoçağı, işgüzarı, tamahkarı və digərlərini tanıdığına görə.

– Yaşı yuxarı olsa da, sağlamlığı imkan verdiyinə görə.

- Dövləti cinayətlərə qarşı barışmazlığı və Azərbaycanın ayələtlərə bölünməsinin qarşısını ala biləcəyinə görə.

- Vətəndaş müharibəsinin genişlənməsini dayandıra biləcəyinə, milli zəmində qarşı durmaları söndürməyi bacaracağına və başqa millətlərlə əlaqə yaratmaq sahəsində mövcud təcrübəsinə görə.

- Yüksək hərbi rütbəsi, SSRİ və xarici ölkələrdəki hərbi qüvvələri yaxşı tanıdığına, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyatı, dünya təhlükəsizlik qayda qanunlarını bildiyinə və bu sahədəki ölkədən kənar mütəxəssislərlə münasibəti olduğuna görə.

- “Yanvar hadisələri” ilə əlaqədar Moskvadakı cəsarətli çıxışına, Naxçıvanda ilk dəfə milli bayrağımızı qaldırdığına görə.

- Naxçıvanı erməni işğalından qorumaq bacarığına görə.

- AXC hakimiyyətinin Heydər Əliyevin respublikaya yüksək vəzifəyə gəlmə təşəbbüsünə görə.

- Əhali arasında əminliklə səslənən “Heydər Əliyev xilaskar ola bilər” və «Konstitution dövlət yarada bilər», – qənaətinə görə.

– Hakimiyyətin ciddi qadağalarına baxmayaraq siyasi qurum yaratmaq cəsarətinə –YAP-ın respublikada sürətlə təşkilatlanmasına nail olduğuna görə.

Hakimiyyətin həlledici qollarından biri olan parlament və onun dərinədən düşünən bir çox üzvləri - qanun yaradıcıları yaxşı bilirdilər ki, bu mürəkkəb məsələ qanunla həll edilir. Odur ki, ilk növbədə bu işə parlament qoşuldu. Biz deputatlar hər bir

incəliyi belə gözdən yayındırmamağa çalışırdıq. Çünki Azərbaycanın müstəqilliyinə səs verənlər idik. Heydər Əliyevin bütün üstün keyfiyyətlərini sadalamadan öncə əsas faktor kimi onu da düşünürdük ki, o, SSRİ kimi böyük bir dövlətin Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiya üzvü və Azərbaycanın sovet dövründə Konstitusiyaya layihəsi hazırlayan komissiya üzvü, bir neçə çağırış, SRRİ, RSFSR və Azərbaycan SSR-nin deputatı, SSRİ Ali Soveti İttifaq Sovetinin sədr müavini, Respublika Ali Soveti Rəyasət Heyətinin üzvü, SRRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, Naxçıvan Ali Məclisinin sədri olmuşdu.

1969-cu ildə zəifləmiş Azərbaycana rəhbər gəlib, güclü bir dövlət quraraq Moskvaya getmişdi. Müstəqillik qazanmış Azərbaycan dövlətini qurmaq bacarığı yalnız Heydər Əliyevdə ola bilərdi. Onun üçün də əksər parlament üzvləri Heydər Əliyevin gəlməsini istəyir və ona çalışırdı. Bir çox deputat artıq başa düşürdü ki, hamımız "Müstəqil Azərbaycan" adlı böyük bir gəmidəyik, ya fırtından birgə çıxmalı, ya da ki, deryada qərq olmalıyıq.

Vəziyyət respublikada elə bir acınacaqlı həddə çatmışdı ki, biz bir neçə deputat böyük dünya dövlətlərinin parlamentlərinə müraciət hazırladıq, onu bir neçə dilə tərcümə etdirib, çətinliklə də olsa çap etdirdik (bu təşəbbüsümüzü bilən xüsusi orqanlar bizə nəzarəti bir qədər də gücləndirdi). Həmin müraciəti Türkiyə səfirliyinə gedərək səfirin qəbulunda olub, ona təqdim etmək istədim. Lakin səfir və səfirliyin

nümayəndələrindən heç kəs bizi - parlamentin iki deputatını qəbul etmək belə istəmədi (hətta onlara verilməli olan müraciəti götürmürdülər). Çox xahiş və minnətdən sonra müraciəti binanın birinci mərtəbə-sindəki kiçik pəncərədən səfirliyə verə bildim.

Amerika səfirliyinə gedərkən (o vaxt səfirlik "Köhnə İnturist" deyilən binada idi) deputatlıq mandatımı yoxladıqdan sonra içəri dəvət edib, parlament üzvünə münasib qəbul normasına uyğun görüş təşkil etdilər. Amerika səfirinin məsul nümayəndəsi onlara rəsmi yazılı müraciətimi qəbul etdi (sonralar dedilər ki, mən gözləmə otağında dayanarkən deputat olmağımın doğruluğu barədə Milli Məclisin ümumi şöbəindən sorğu aparırlarmış). Bundan əlavə, tərcüməçi çağırıb, məni dinləyərək özləri üçün qeydiyyat apardılar (dedilər səfirə yazılı məlumat üçündür), respublikadakı iqtisadi vəziyyətin sürətli tənəzzülə uğradığı barədəki statistik məlumatımı bizimlə diqqətlə təhlil etdilər. Bundan sonra digər səfirliklərə müraciət etməyimizin qarşısı iqtidar tərəfindən alındı. Həm də o dövrdə Azərbaycanda səfirliklərin sayı çox az idi, olan səfirlikləri də tapmaq olmurdu (mehmanxanalarda yerləşirdilər, şəraitləri də yox idi, bəzilərinin yerlərini də bilmirdik).

Həmin dövrdə qorxulu və çətin də olsa bir qrup deputat məsləhətləşərək respublika rəhbərliyinə məktub - "tələbnamə" yazdıq. Məktubun mətnini və imza edənləri dairələrin nömrələri üzrə olduğu kimi aşağıda oxucunun diqqətinə təqdim edirəm. Onu da qeyd etməliyəm ki, hər bir deputata o zaman 20-40

min seçici səs vermişdi. Beləliklə, imzasını həmin sənədin altından atan deputatlar respublika əhalisinin səs hüququna malik olan insanların 60-70 %-ni təmsil edirdi. O da sirr deyildir ki, hər deputat öz seçici dairəsindəki insanların "qaymaq hissəsinin" dəstəyini və razılığını almasa idi bu təhlükəli, ancaq çox vacib sənədə imzasını atmazdı. Bu sənəd milyonlarla əhalinin "Əliyev hərəkəti"na qoşulmasının təsdiqi idi.

Belə bir faktla da rastlaşıldı ki, imza atan millət vəkillərinin 3 ya 4 nəfəri prokurorluğa çağırılarkən (elə bir "demokratiya" var idi ki, deputatı polislə də qorxudurdular) izahatlarında bəhanələr gətirərək imzalarından imtina etmişdilər. Sessiya baş tutmasın deyə belə bir şayə də yaymışdılar ki, fəvqəladə sessiyanı çağırmaq istəyən deputatlar Ayaz Mütəllibovu hakimiyyətə gətirmək üçün edirlər. Əlbəttə, bu cür şayələr Heydər Əliyevin hakimiyyətə gətirilməsini uzatmaq məqsədi güdürdü.

Deputatların imzaladığı sənədin Milli Məclisin tribunasından oxunması və mətbuatda işıqlandırılması da məsləhət bilindi. Parlamentdə həmin məktubu oxumağı mən üzərimə götürdüm. Lakin bu işi icra etməyə spiker imkan vermədi. Aldadıcı variantda əl atıb Bərdədən deputat seçilən S.Allahverdiyevin tribunaya çıxıb məktubu oxumağına nail olmaq istədikdə spiker buna qadağa qoydu. Ona görə ki, məktubda hakimiyyət böhranı aşkarlanırdı. Və Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsinin zəruri olduğu sübut edilirdi. Qısa və konkret hazırlanmış müraciətin mətni ilə tanış olmağa dəyər:

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
PREZİDENTİ

ƏBÜLFƏZ ELÇİBƏYƏ

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ALİ SOVETİNİN SƏDRİ

İSA QƏMBƏRƏ

Çox hörmətli Prezident, çox hörmətli Ali Sovet Sədri!

Respublikamız dərin hərbi, iqtisadi və siyasi böhran içindədir. Biz əminik ki, əgər fəvqəladə tədbirlər görülməzsə, bu proses Azərbaycan Respublikasının özünün mövcudluğu üçün fəlakətli nəticələr verəcəkdir.

HƏRBİ VƏZİYYƏT HAQQINDA: Dağlıq Qarabağ zorla alınmış və faktiki olaraq Ermənistanı ilhaq edilmişdir. Kəlbəcər və Laçın rayonları da bütövlüklə zəbt edilmiş, Ağdam, Qazax, Gədəbəy, Tovuz, Füzuli, Zəngilan, Ağdərə, Şərur və digər rayonların yaşayış məntəqələri nəzarət altından çıxmışdır, yaxud da daimi hərbi təhlükə altındadır. Beləliklə, Azərbaycan ərazisinin üçdə birindən artığı işğal olunmuş, nəzarət altından çıxmış, mühasirəyə alınmış, yaxud bilavasitə döyüş əməliyyatları bölgələrindədir.

Maddi-mənəvi itkilərimiz əvəzolunmazdır. Müharibə minlərlə insan həyatı aparıb, minlərlə

həmvətənlərimiz əsirlikdə zillət çəkir, onun tiyanında hər gün on milyonlarla manatlıq xalq vəsaiti yanib kül olur.

Bütün bunlar orduya komandanlıqda kobud səhvlərin, müharibə və hərbi quruculuq məsələlərində vahid dövlət siyasətinin olmamasının bilavasitə nəticəsidir.

Azərbaycanın mövqeləri onun çevik ittifaqlar siyasəti aparmağa qabil olmaması nəticəsində ciddi surətdə zəifləmişdir.

Respublika ictimaiyyətində belə bir fikir qətiləşir ki, iqtidar müharibəyə son qoymağı bacarmır və ya istəmir. Müharibədən varlanmaq, hakimiyyəti əldən verməmək uğrunda açıq mübarizə aparmaq məqsədi üçün istifadə olunur. Belə bir şəraitdə xalqın qeyd-şərtsiz çoxlu qurbanlar verməyə hazır olmaq iradəsi sarsılır.

İQTİSADI BÖHRAN: Respublikanın sənayesi, kənd təsərrüfatı, maliyyə sistemi gündən-günə ağırlaşır, uçuruma yuvarlanır. Maddi istehsal sahəsi səriştəsiz vergi və qiymət praktikası, istehsalatın və idarəetmənin bütün pillələrində adi qaydaların və nizam-intizamın olmaması ilə bərbad hala salınır. Sənayedə istehsal gücünün 50%-ə qədəri, demək olar ki, boş dayanır. Ən mühüm sənaye mallarının istehsalı, hətta, o qədər də yaxşı olmayan 1991-ci illə müqayisədə üçdə bir dərəcədə çox azalmışdır. Neft və qaz istehsalı aşağı düşmüş, neftin ilkin emalı 25% əksilmiş, neft, maşınqayırma sahəsi dayanmaq təhlükəsi altındadır.

Kənd təsərrüfatı elə bir həddə çatmışdır ki, bundan sonra əmtəəlik aqrar istehsalın özünün mövcudluğu mümkün olmayacaqdır. 1992-ci ildə ət məhsulları tədarükündə azalma 57%, süd və yumurta tədarükündə 38% təşkil etmişdir. Ən mühüm ixracat məhsulları olan pambıq istehsalının həcmi 38%, üzüm 43%, tərəvəz 31% azalmışdır.

Cari il heyvandarlıq məhsulları tədarükünün fəlakətli dərəcədə azalması ilə müşahidə olunur.

Nəzarətsizlik və məsuliyyətsizlik şəraitində xalq əmlakı oğurlanır, milli sərvətlərimiz dağıdılır. Bürokratik məmur aparatı ilə qaynayıb-qarışmış şübhəli işbazlar sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkəmizi xaricin xammal əlavəsinə çevirirlər.

HAKİMİYYƏT BÖHRANI: Diletantlıq, hakimiyyətdə olanların səriştəsizliyi, siyasi və icra mədəniyyətinin aşağı səviyyəsi cəmiyyəti fəlakətə düçar etmişdir.

İdeologiya donuna bələndirilmiş kadr siyasəti nəticəsində bütün həyati əhəmiyyətli sahələrə rəhbərlik ixtisas təcrübəsi və idarəetmə vərdişi olmayan adamların öhdəsinə buraxılmışdır. Vahid icra-sərəncam mexanizmi yoxdur.

Funksiyaların fasiləsiz dəyişdirilməsi, səlahiyyətlərin öz cızığından çıxması, iddialar mübarizəsi baş alıb gedir. Milli Məclis Ali Soveti üsulluca əvəz etmişdir. Prezident Aparatı Nazirlər Kabinetinin vəzifələrini görür. Əslində ölkədə hökumət yoxdur.

Xarici siyasətin strateji məqsədləri aydın deyildir. Bu məqsədlər qonşularda qorxu və potensial müttəfiqlərdə ciddi şübhələr oyadır.

Praktik siyasət tez-tez Kostitusiya və qanunlar çərçivəsindən kənara çıxır.

Belə vəziyyətin məntiqi davamı hökumət orqanlarının səhlənkarlığı sayəsində qeyri-qanuni hərbi-ləşdirilmiş dəstələrin yaradılması olmuşdur ki, onlar artıq mülki asayişə təhlükə altına alır, yəni totalitarizmə, hərbi-polis rejiminin yaradılmasına aparır.

Yüksək vəzifəli şəxslərin cəmiyyəti həyəcana gətirən məsuliyyətsiz bəyanatları, səlahiyyət hüdudsuzluğu, başqa cür düşününlərə cismani divan tutulması adi hal şəklini alır. Bütün bunlar ölkənin taleyi üçün əsaslı həyəcan doğurur.

İctimai şüurda belə bir inam yaranmışdır ki, respublikanın siyasi rəhbərliyi əmələ gəlmiş bu ağır vəziyyətə müvafiq tədbirlər görməyə qabil və qadir deyildir.

Belə hesab edirik ki, əmələ gəlmiş vəziyyəti təcili və dərin təhlil etmək, böhrandan çıxış yollarını müəyyənləşdirmək tələb olunur.

Bu göstərilənlərlə əlaqədar olaraq, ən yaxın günlərdə Prezidentin, Nazirlər Kabinetinin, siyasi partiyaların və hərəkətlərin daha nüfuzlu liderlərinin, icra hakimiyyəti başçıların, habelə şəhər və rayon xalq deputatları sovetləri sədrlərinin respublikanın görkəmli alim və ictimai xadimlərinin iştirakı ilə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sessiyasının çağırılmasını xahiş edirik.

Yalnız beləliklə, respublikanın bütün siyasi və intellektual potensialını bir yerə yığmaqla xalqın gözlədiyi məsul qərarlar qəbul etmək olar.

İMZALAR

SEÇKİ DAİRƏSİ

Abbasov Aslan Məmməd oğlu	103
Abbasov Məhəmməd Abbasqulu oğlu	347
Abbasov Mübariz Dilən oğlu	169
Abbasov Tahir Baba oğlu	294
Abdullayev Aydın Ələkbər oğlu	290
Abdullayev Əlfəddin Məlik oğlu	179
Abdullayev Böyükkişi Abış oğlu	251
Abdiyev Azay Xum oğlu	168
Adamov Məhəmməd Əhməd oğlu	201
Ağayev Arif Ağaqulu oğlu	63
Ağayev Əhməd Sahib oğlu	189
Ağayev Rasim Hüseyn oğlu	113
Ağayev Ramiz Cümeyir oğlu	114
Axundov Cavid Salman oğlu	156
Axundzadə Yılmaz Cavad oğlu	17
Allahverdiyev Yusif Kərim oğlu	166
Ansuxskiy Əli Abdulqədirov	77
Arazova İmamət Əlişah qızı	312
Aslanova Zəminə Sərdar qızı	283
Aşurov Murad Mamed oğlu	199
Babayev Cavanşir İslam oğlu	307
Babayev Məmmədəli Hacıməmməd oğlu	332

Babayev Murad Köçəri oğlu	194
Babayev Hafız Hüseyn oğlu	110
Bağırov Tofiq Sahib oğlu	188
Bədəlova Güllər Yəhya qızı	206
Bayraqdarov Rasim Dafat oğlu	281
Bəşirov Ağamir Sərxoş oğlu	267
Baxşəliyev Faiq Nəsir oğlu	112
Cahangirov Atabəy Şahmun oğlu	280
Cəfərov Aydın Əbdülkərim oğlu	302
Daşdəmirov Əfrand Fridon oğlu	14
Eyyubov Bəkir Şükür oğlu	219
Əzizov Eldar Əziz oğlu	58
Əzimov Mürşid Məhəmməd oğlu	171
Ələkbərov Laçın Hacıbaba oğlu	56
Ələkbərov Sahib Nurəddin oğlu	99
Əliyev Həmzə Hüseyn oğlu	137
Əliyev Mirmehdi Heydər oğlu	111
Əliyev Elxan Cəlil oğlu	221
Əmirov Məmməd Əmir oğlu	323
Əsədov Cavanşir Nəbi oğlu	269
Əsgərov Nazim Həsən oğlu	102
Əsgərova Leyla Şəmil qızı	144
Əhmədov Nadir Qədir oğlu	19
Əhmədov Ramiz Həşim oğlu	245
Əhmədov Fərman Ziyavəddin oğlu	178
Əlizadə Araz Mübariz oğlu	233
Əfəndiyev Çingiz Yunis oğlu	130
Fətəliyev Kamo Əmir oğlu	297
Həmidov Mirhəmid Mirheydər oğlu	287
Həsənov Zahid Məmməd oğlu	109
Hüseynov Vaqif İmran oğlu	184
Hüseynov Cahangir Hüseyn oğlu	139
Hüseynov İlhüseyn Pir Hüseyn oğlu	31
Hüseynov Rafael Əkbər oğlu	228

Hüseynov Surət Davud oğlu	108
Hüseynov Şamil Baxşəli oğlu	275
Xanlarova Zeynəb Yəhya qızı	266
Xəlilov Nizami İsgəndər oğlu	104
Xəmmədov Sabir Yaqub oğlu	278
Xəlilova Mələhət Xəlil qızı	142
İbrahimov Eldar Rza oğlu	342
İsayev Məmmədağa Cavanşir oğlu	282
İsayev Feyruz Əbdül oğlu	214
İsmayılov Eldar Vəkil oğlu	121
İsmayılov Rövşən Məmmədağa oğlu	23
Kazımov Tofiq Həsən oğlu	309
Kərimov Kərim Bayram oğlu	329
Kərimov Malik Qayınbəy oğlu	241
Qaraşov İsa Tapdıq oğlu	70
Qasımov Əhməd Əmrah oğlu	143
Qaçayev Niman Qaçay oğlu	181
Qocayev Vaqif Vəli oğlu	224
Qocamanov Ələsgər Bilal oğlu	265
Quliyev Tariel Baxşeyiş oğlu	35
Qurbanov Afat Məhəmməd oğlu	36
Qurbanova Gülnarə Şıxəli qızı	69
Malaxov Seyid Abutalıb oğlu	225
Manafova Asya Sərdar qızı	242
Mehdiyev Aslan Osman oğlu	306
Mehdiyev Tofiq Şəfaət oğlu	205
Məmməd Kazım Adışirin oğlu	131
Məmmədov Orucəli Qulu oğlu	337
Məmmədova Sabir Məmmədnəbi oğlu	324
Məmmədov Sərdar Abdulhəmid oğlu	163
Məmmədov Asəf Qüdrət oğlu	308
Məmmədov Vahid Məmməd oğlu	24
Məsimov Eldar Əli oğlu	64
Mövsümov Arif Şərif oğlu	250

Muradov Vahid Cəlil oğlu	212
Musayev Maksim Talib oğlu	317
Musayev Əyyam Hüseyn oğlu	38
Mustafayev Şəmistan Rəcəb oğlu	310
Müslümzadə Cahangir Möhsüm oğlu	39
Mürsəlov Əkbər Adış oğlu	210
Nağıyev Cəbrayıl Əli oğlu	246
Nağıyev Fərman Hüseyn oğlu	296
Nəsibov Rafiq Rəhim oğlu	198
Nəsirov Yasif Mirzə oğlu	286
Nikitin Nikolay Vasilyeviç	215
Novruzov Samur Həsən oğlu	153
Orucov Zübeyr Cahangir oğlu	229
Orucov Telman Xəlil oğlu	173
Ömərov Əli Ömər oğlu	107
Petrov Valeri Vasilyeviç	15
Rəhimzadə Arif Qafar oğlu	270
Rzayev Yaşar Həcətulla oğlu	254
Sadiqov İslam Cəbrayıl oğlu	185
Sadıxov Allahverdi Mirzə oğlu	101
Salamov Vaqif İsgəndər oğlu	78
Salamov Mirbala Mustafa oğlu	180
Səlimov Səlim İsmayıl oğlu	253
Sərdarov Bünyad Sərdar oğlu	305
Sərdarov Ramiz Sərdar oğlu	91
Süleymanov Aslan Qurban oğlu	315
Sultanov Rafiq Səməd oğlu	55
Şərifov Elmir Ağarəhim oğlu	89
Şirəliyev Sabir Şirnalı oğlu	176
Şirinov Şirin Məlik oğlu	244
Verdiyev Səyyaf Həsi oğlu	134
Yaqubov Fazil Məmməd oğlu	175
Yəhyayev Şahsuvar Alyar oğlu	234
Zabelin Mixail Yuriyeviç	57

Dövlətçiliyimiz üçün yaranmış çətin günlərdə belə sənədi hazırlamaq, ona imza atmaq, Heydər Əliyevin böyük siyasətə – hakimiyyətə təkrar gəlişini fəal surətdə təşkil etmək çox cəsarətli addım idi. Bu imzalar parlamentə seçilən 1/3 deputatın imzası yox, milyonlarla Azərbaycan xalqının imzası idi. Bu həm də sübut etdi ki, SSRİ rəhbərliyi Heydər Əliyevə qarşı ədalətsiz və amansız olmuş, xalq isə onun arxasında dayanmışdı. Xalq təəssübkeş xalqdır. Kimlərsə Heydər Əliyevə düşmənçəsinə münasibətindən, onu istəyib-istəməməyindən asılı olmayaraq, artıq o, ölkəni ağır vəziyyətdən xilas etmək üçün hakimiyyətə gətirilir. Çünki buna xalqın böyük ehtiyacı var idi.

Deputatların bəyanatlarının tərtibində fikir söyləmiş şəxs kimi və deputat imzalarının toplanmasında fəallıq göstərən bir millət vəkili kimi onu deyə bilərəm ki, bəyanatda yazılan cümlələr Azərbaycan xalqının fikirləri idi. Onlar xalqın xilaskarı kimi Heydər Əliyevi görürdülər.

Daim tərəqqi edən dövlətlər öz dinamik inkişafını ona görə saxlayır ki, özünə müdrik insanları başçı seçir və idarəetməni qabiliyyətli adamlara tapşırır. Dünyada o xalqlar yaxşı yaşayırlar ki, öz müqəddəratlarını ağıllı və peşəkar siyastçilərə ümid edirlər. Bu hadisələrin içərisində olan bir şəxs kimi əmin oldum ki, Azərbaycanda sağlam və xalqının qayğısını çəkən ziyalılar və sadə əmək adamları çoxdur. Həmin insanlar dövlət quruculuğunda düzgün istifadə edilərsə, onlara layiq olan iş tapşı-

rılarsa və qabiliyyətinə uyğun vəzifəyə irəli çəkilsə xalq əziyyət çəkməz. Heç kəs respublikaya başçı və rəhbər "axtarışı" ilə məşğul olmaz.

O dövrdə açığını desək, nə müxalifətdə olan və daim incidilən YAP-çılar, nə də ki, 91 nəfər ziyalı həlledici qüvvəyə malik deyildilər. Çünki, demokratiya sözdə var idi, yəni faktiki diktatura hökm sürürdü. Mətbuatda da demokratiyadan danışanlar o dövrdə fikrini KİV-də demək istəyənlərin ağzını hər cür yummağa və yumdurmağa çalışırdılar.

Bir dəfə "demokratlar"ın hakimiyyətləri zamanı antidemokrat olduqlarını dəlillərlə sübut etmək üçün Dövlət Televiziya və Radio Komitəsinin sədri Məmməd İsmayıldan efir istədim. Deputatlarından birinin iş otağından hökumət telefonu ilə (deputat İ.Nadirov da iştirak edirdi) Məmməd İsmayıla xahişim zamanı mənə bildirdi ki, bu qeyri-mümkündür. Həm də ona görə ki, o dövrdə "Əliyev hərəkatı" başlanmışdı. Heydər Əliyevin xeyrinə efirdən istifadə edilsəydi ona bu baha başa gələ bilərdi.

Deputat olmağıma baxmayaraq mənim çıxış etməyimə icazəni öz səlahiyyətindən kənar saydı. O, da yaxşı bilirdi ki, digər məsələlərdən yox, elə mənim özümə verdikləri mənəvi işgəncələri efir vasitəsilə sadalamaq "demokratlar"ın kim və nəyə qadir olduqlarını təsdiq edəcəkdə. Axı, onların senzura və digər qadağa üsulları sovetlərininkindən qat-qat çox idi və bu iş sırf diktatura üzərində qu-

rulmuşdu. İctimai təşkilat kimi yalnız AXC-ni düşünür, ziyalı kimi də yalnız özlərini görürdülər. Bəyəm unutmaq olarmı ki, yüksək alim və ziyalı potensialı ilə tanınmış olan Milli Elmlər Akademiyamız belə, o dövrdə ləğv olmaq həddinə çatmışdı. Məşhur alimlərimiz özlərinə yer tapa bilmirdilər. Elə o dövrdə də bəziləri biznesə üz tutdular. Beləliklə də, xalqın "beyin mərkəzi" dağıdılır, onun düşünən zümərəsi məhv edilirdi. Buna baxmayaraq, vətənpərvər ziyalılarımız respublikamızın və xalqımızın yolunda özlərini fəda verməyə hər dəqiqə hazır idilər. Biz bunu həmin ağır günlərdə görür və təəssüflənirdik. Amma "demokratlar" bəyəm ziyalıları başa düşmək istəyirdilərmə, onlardan məsləhət almağı xoşlayırdılarmı? Qətiyyəən yox.

Əlbəttə, ağsaqqala, ziyalıya və müdrik insanlara qulaq asıb, onların məsləhətlərinə cüzi də olsa, əməl etsələr nə respublika, nə xalq, nə də ki, özləri bu acınacaqlı, ağır vəziyyətə düşərdi. Onlar ziyalıları dinləmək qabiliyyətinə malik olsa idilər, elə həmin "91-lər", əslində "həmdərd olan insanlar" Heydər Əliyevə yox, onların özlərinə başqa məzmununda müraciət edərdilər. Ədalət naminə deməliyəm ki, ziyalılarımız heç zaman dövlətin daxili məsələsinə qarışan insanlar olmamışlar. Onsuz da onların hər birinin öz işləri və problemləri çox idi. Respublikada həyat öz normasında gedərsə, əhali öz qayğıları ilə sakit yaşayarsa, ziyalı nəyə görə dövlət işlərinə qarışmalıdır? Demək, yaranmış ictimai

mai-siyasi acınacaqlı vəziyyət onları bu işə məcbur etdi. O dövrdə sürətinə görə hadisələrin inkişafında hər şey birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik idi. Burada mən tarixi faktlara, stenoqrafik materiallara, şahidi və tədqiqatçısı olduğum anlara, ayrı-ayrı şəxslərin rəsmi çıxışlarına, yerini, vaxtını və məkanını göstərməklə fikir söyləməli oluram.

Mülahizə və düşüncələrimi irəlidə qabarıq formada göstərməkdən çəkinməmişəm. Məlumdur ki, tarixi yazılar və tədqiqatlar o vaxt səmərəli olur ki, o daha çox və qiymətli faktlarla əsaslandırılır. Bu məqamda daha bir faktı nəzərə çatdırmaq istəyirəm. 1993-cü ilin yaz aylarında artıq Sürət Hüseynovun qoşun dəstəsi qarşısında respublikada rəhbər olan AXC-çilər diz çökmüşdülər. Hər yerdən imdad axtarıb bəzi hallarda qorxudan istefa verir və ya qaçmağı üstün tuturdular. Bir sözlə, iqtidarda "istefa"çılar, "vəzifə donduranlar" və sairə kimi buna oxşar dəstələr mövcüd idi.

Həmin günlərdə respublikanın baş naziri işləyən Pənah Hüseynov da Milli Məclisin tribunasına çıxdı və istefa verdi. Onun tribunadan çıxışını dinləyəndən sonra bu qərara gəldim ki, P.Hüseynov həm şirin və yüksək kürsüdən əl çəkmək istəmir, həm də o kürsünü saxlaya bilmir (istefa çıxışında bir az da nala-mıxa vurdu). Qərər, P.Hüseynov Milli Məclis qarşısında fikrini yekunlaşdırıb, onun yüksək tribunasını tərk edərkən birdən gözü-nə mən sataşdım. Qoluma girib söhbət edə-edə dedim:

"... Gördün, istefa verdim, birinci də onu mən etdim, " olanını verən utanmaz", yerim boşdur, Heydər Əliyev gəlsin Respublikanı idarə etsin, vəziyyət gərgindir... " (yəqin ki, o, bu yazını oxuyub həmin anları xatırlayacaqdır).

Bildirdim ki, Heydər Əliyev kimi böyük bir şəxsiyyətin həmin vəzifədə kimlərinə rəhbərliyi altında işləməsini Allah da rəva bilməz, heç kəs də düz qəbul etməz, elədirmi? O, mənimlə razılaşdı (müxalifətçilər içərisində azdan-çoxdan hadisələrə obyektiv yanaşan P.Hüseynovu gördüm).

Bəli, hakimiyyətin yüksək və həlledici zirvəsini tutan insanlardan biri öz acizliyini Milli Məclisdə bəyan etdi, idarəçilik qabiliyyətinin kasadlığını sübuta yetirdi. Deputatlar qarşısında "ağ bayraq qaldırıb" təslim olduğunu, xahişini yerinə yetirib, işdən getməyinə razılıq vermələrini rica etdi. Azərbaycan cəmiyyətinin siyasi təşkilatı, əsas funksiyalarından biri, insanları vahid idarəyə tabe etməkdə real imkana malik, nüfuzlu qüvvə olan bu hakimiyyət iflic oldu.

Bu ağır günlərdə akademik Həsən Əliyev dünyasını dəyişdi. Dəfn mərasimində iştirak edə bilməyən Heydər Əliyevin hüsr mərasiminə gəlişini eşidən bir çox deputatlar onu hava limanında qarşılamağa getdilər. Yaxşı xatırlayıram, yüzlərlə qarşılayanlar içərisində bizim partiya üzvləri və "91-lər"lə bərabər deputatlar Bəxtiyar Vahabzadə, Samur Novruzov, Zeynəb Xanlarova və digərləri də var idi. Biz deputatlar Heydər

Əliyevlə köhnə aeroportun deputat otağında ayaqüstü söhbətini eşitməklə yanaşı, respublikadakı qeyri-sabit vəziyyəti deməklə xahişimizi ona çatdırdıq.

Bir neçə gün sonra partiya üzvlərini Nərimanov rayonunda yerləşən qərargahda qəbul edərkən deputatlardan Cahangir Hüseynov və mən Rəfael Allahverdiyevdən xahiş etdik ki, bizim görüşmək arzumuzu Heydər Əliyevə çatdırsın (belə ki, növbədə xeyli görüşmək istəyənlər vardı, birinci isə Hacıbala Abutalıbovun gənclər dəstəsi idi). Həmdəki Bakı şəhəri 41 sayılı seçki dairəsinin deputatı Nadir Quliyev Heydər Əliyevin qəbulunda idi. Arzumuz Heydər Əliyevə çatan kimi biri də növbədənəknar qəbul etdi. Qərarlaşdıgımıza əsasən mən gəlişimizin səbəbini bildirdim. Biz Heydər Əliyevə respublikamızda yaranmış fəlakətli vəziyyəti, parlamentdəki hərc-mərcliyi deməklə onun respublikaya gəlməsinin vacibliyini əsaslandırdıq. Bizi diqqətlə dinləyən və mövcüd vəziyyətimizi bizdən də çox yaxşı bilən Heydər Əliyev naratlığımızı düzgün qiymətləndirdi. Belə faktlar barədə çox danışmaq olar. Eyni zamanda Heydər Əliyevin Bakı şəhərində gəzintiyə çıxmasının vacibliyini ona çatdırdıq və bildirdik ki, onun gəlişini eşidən şəhər sakinləri görüşmək istəyindədirlər. Əgər o, şəhərin hər hansı bir küçəsində gəzintidə olarsa alqışlarla qarşılanacaqdır. Bizim bu təklifimizi dinlədi, ancaq heç nə demədi. Sonra eşitdik ki, Heydər Əliyev şəhərdə gəzərkən onu görənlər alqışlamaqla bərabər

dərdlərini demiş və səbirsizliklə gəlişini gözlədiklərini bildirmişlər.

Onu da unutmaq olmaz ki, respublikanın ağır və fəlakətli günlərində parlament üzvlərindən bir neçəsi xüsusi təyyarə ilə Naxçıvana, Heydər Əliyevə və minnətə getdilər. Onlar günlərlə orada qalıb, Heydər Əliyevin rəhbərliyə gəlməsinin vacibliyini bildirib, ondan aramsız xahişlər etdilər. Onu da deməliyəm ki, 1992-ci ilin noyabrında bu yazının müəllifinə, Yeni Azərbaycan Partiyasının Naxçıvandakı təsis konfransına gedən zaman maneələr törətdilər. Ağrılı da olsa o günləri xatırlayaraq deməliyəm ki, AXC-nin hakimiyyətdəki demokratları öz "demokratiya"larını hər an, hər yerdə nümayiş etdirməyi bacarırdılar. Deputata Bakıdan Naxçıvana, yəni Azərbaycanın mərkəzindən öz torpağına getməyə imkan vermirdilər. Həmin iqtidarın demokrat libasına bürünən insanları, indi dünyanın hər hansı qitəsindəki istədikləri ölkələrə xoşladıqları vaxt, arzuladıqları dəstə ilə gedə bilirlər. Söhbət iqtidarın Naxçıvana münasibətindən gedir, bir məsələni də xatırlamaq yerinə düşərdi. Milli Məclisdə Naxçıvana qarşı edilən ədalətsizliklər ciddi etrazilərə səbəb oldu. Xatırlayıram ki, Milli Məclisin üzvü Tahir Əliyev Heydər Əliyevə və Naxçıvana qarşı olan mənfi münasibətə narazılığını bildirdi. O, Heydər Əliyevi nəzərdə tutaraq bildirdi ki, mən 18 il Azərbaycandan kənarda yaşamışam, indi görürəm ki, bəzi adamlar artıq böyük-kiçik məsələsini unudublar.

Heydər Əliyevin rəhbərliyə gətirilməsi bir çox parlament üzvləri tərəfindən səmimiyyətlə edilirdi, desəm, yanılmaram. Respublikadakı qarmaqarışılıq və hərc-mərclik o həddə çatmışdı ki, iki il əvvəl, yəni 1991-ci ilin fevralında Heydər Əliyev Ali Sovetin sessiyasında çıxış edərkən ona maneəçilik törədən deputatlar, indi onun gəlişini həsrətlə gözləyirdilər. İki ilin içərisində ölkədə yaranmış xaotik vəziyyət məcbur etdi ki, deputat Heydər Əliyevin fevral nitqi zamanı əllərini masaya döyən və sayca az olan bu deputatlar 1993-cü ilin iyununda ayağa qalxıb, sürəkli alqışlarla onu qarşılayıb, spiker seçsinlər.

Onun da şahidiyəm ki, deputat Heydər Əliyevin çıxışına qarşı əl-ayaq döyməklə maneə törədən deputatlardan bir neçəsi hazırda sanballı vəzifələr tuturlar. Yəni indiki demokratiyadan yetərinə bəhrələnilirlər. Bunu mən qeyri-adi hal saymıram, çünki insanların da buqələmunu olur. Belə hadisələr həyatda saysız-hesabsız olur və olacaqdır.

O da mənim üçün təəccüblü deyil ki, YAP-ın yaradılmasında təşkilatçılıq işi apardığım dövrdə mənimlə həmfikir olmayan və başqa bir siyasi yol seçməyimi məsləhət bilənlərdən hazırda bəziləri yüksək səlahiyyət sahibidir və mənə istədikləri an istədikləri formada zərbə vurur, bununla da həzz alırlar. Bunu da mən faciə hesab etmirəm. Belə ki, həmin insanlar vəzifə və səlahiyyətdə müvəqqəti üstünlük əldə etsələr də, mənəvi üstünlük daim mə-

nim tərəfimdədir. Onlara yazığım gəlir və gülürəm. Çünki sırası deputat və adi vətəndaş kimi ən təhlükəli günlərdə belə, siyasi fəaliyyətimi dayandırmamışam və qorxu hiss etməmişəm.

Heydər Əliyevin rəhbərliyə gəlməsi üçün deputatlıq səlahiyyətlərimdən Konstitusiyamızın verdiyi qanunlar çərçivəsində bütün imkanlarımı səfərbər etmişəm və mənimlə bərabər bir çox deputat da bu əqidə ilə hərəkət edirdi. Mənim arzum müstəqilliyinə səs verdim Azərbaycanımın bu günlərini görmək idi. Mən arzusuna çatmış insanlardanam.

İKİNCİ HİSSƏ

*Heydər Əliyevlə
görüşlərim və
xatirələrim*

MİLİ MƏCLİSDƏ "QURTULUŞ GÜNÜ" İLƏ ƏLAQƏDAR TƏKLİFİM

Bir çox parlament üzvlərinin təklifi ilə Milli Məclisin növbədənkənar sessiyası oldu. Gündəliyə 15 iyun gününün – Milli Qurtuluş günü elan olunması məsələsi daxil edilmişdi. Çıxışlarda mən də iştirak etdim. Heydər Əliyevin 1970-1980-ci illərdə Respublikamız və xalqımız qarşısında göstərdiyi xidmətlərin qərar layihəsində əks etdirilməsini lazım bildim. Xatırlatdım ki, 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan KP MK-nın plenumu oldu və orada təşkilat məsələsinə baxıldı. Heydər Əliyev Mərkəzi Komitənin birinci katibi və büro üzvü seçildi.

Respublikada o dövrdə vəziyyət necə idi? Xalq təsərrüfatının inkişafına dair planlar yerinə yetirilmirdi, istər İttifaq, istər Respublika tabeliyində olan idarə və nazirliklər bir çox sahələrdə əvvəlki illərə nisbətən geridə qalmış, öz işlərini xeyli pisləşdirmişdilər. Əmək məhsuldarlığı aşağı düşür, məhsulun maya dəyəri qalxır, maşın-mexanizmləri tam gücü ilə işləmir, peşə sahiblərinə qayğı göstərilmir, yerli ehtiyatlardan istifadə olunmur, texnoloji intizama

və əmək intizamına riayət edilmirdi. Kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq aşağı düşür, təsərrüfatlarda mal-qara və quşların sayı, heyvandarlıq məhsullarının istehsalı azalırdı. Xalq təsərrüfatında dövlət tərəfindən mərkəzləşdirilmiş əsaslı vəsait qoyuluşu və podratçı tikinti təşkilatlarının illik planları yarıbayarı yerinə yetirilirdi. Xalqın maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün vəsait öz məqsədinə sərf edilmirdi. Xalq maarifi, elm və mədəniyyət sahələrində gözə çarpan heç nə yox idi. Nöqsanlara göz yumulurdu. İşə tənqidi münasibət unudulmuşdu.

Respublikanı Heydər Əliyev belə bir vəziyyətdə qəbul etdi və seçiləndən az sonra, yəni avqust ayının əvvəllərində respublikanın acınacaqlı vəziyyətini plenumda bəyan etdi. Onun çıxışından bəlli oldu ki, kadrların aşağı özək hissələrində fəallıq yoxdur, əmək və istehsalat intizamsızlığı ilə mübarizə aparılmır, kadrlar irəli çəkilərkən şəxsi sədaqət, yerliçilik, qohumluq əlaqələri və ya dostluq münasibətləri üstünlük təşkil edir. Bacarıqsız və nüfuzunu itirmiş kadrlar bir yüksək kürsüdən əsassız olaraq digər yüksək kürsüyə keçirilir. Daimi və yararlı kadr ehtiyatı yox dərəcəsindədir. Vəzifəli şəxslər vətəndaşların ərizə və şikayətlərinə səthi və vicdansız münasibət bəsləyirlər. Bir çox kadrlar ictimai və şəxsi həyatda öz işlərinə tələbkərliklə yanaşırlar. Ona görə də gənc nəslin bir hissəsi Rusiyanın şəhərlərinə axın edir.

Azərbaycanda 70-ci illərdə böyük işlər görüldü. Xalq təsərrüfatına rəhbərlikdə, elm və mədəniyyətə

tin inkişafında və digər sahələrdə qüsurlar aşkara çıxarılıb aradan qaldırıldı. Mənfi halların yayılması, plan intizamının pozulması Azərbaycanın inkişafını ləngitdiyi üçün bu sahədə gərgin iş aparıldı. Azərbaycanın nüfuzunun Ümumittifaq miqyasında aşağı düşməsinin qarşısı alındı. Problemləri, çətinlikləri, nöqsanları ləğv etmək, respublikanın geriliyini aradan qaldırmaq, iqtisadi, sosial, mədəni quruculuğu ön mövqelərə çıxarmaq Heydər Əliyevin öhdəsinə düşdü və bu işi o, məharətlə yerinə yetirdi. Sağlam qüvvələri birləşdirərək bütün xalqı respublikanın əsaslı yüksəlişi uğrunda mübarizəyə cəlb etdi. Yüksək ixtisaslı kadrlar yetişdirildi, onlarda peşə hazırlığı, möhkəm mənəvi keyfiyyətlər, işə sədaqət, əmək fəallığı və ictimai fəallıq vəhdət halında birləşdirildi. Azərbaycan Respublikası tanındı, azərbaycanlıların qabiliyyəti SSRİ üçün bəlli oldu. Buna görə də xidmətlərini nəzərə alaraq Heydər Əliyevi SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini təyin etdilər. 1982-ci il dekabr ayının 3-də Heydər Əliyev Moskvadan gələrək plenumda geniş çıxış etdi. Plenumda respublikada sağlam mənəvi-siyasi iqlim, işgüzarlıq şəraiti, ruh yüksəkliyi yaradılmasında böyük şəxsi xidmətlərinə görə səmimi minnətdarlıq və təşəkkür bildirdilər.

Bir məsələni qeyd etməyi lazım bilirəm ki, bütün bunlar olmasaydı, cənab Heydər Əliyev gördüyü böyük işlərlə xalqın nüfuzunu qazanmasaydı, xalq da çətin vəziyyətə düşəndə onu köməyə çağırmazdı. Heydər Əliyevi yenidən hakimiyyətə

qaytaran xalqın ona bəslədiyi inam oldu. Təklif verdim ki, Heydər Əliyevin Azərbaycan naminə xidmətləri təhlil edilərkən onun əvvəlki rəhbərlik dövrü unudulmasın və o dövrdə görülmüş işlər açıq aşkar qeyd edilsin.

Təklifimdən sonra Heydər Əliyevin həmin illərdəki fəaliyyəti barədə Milli Məclisin çıxaracağı qərar da bu öz əksini tapdı.

KONSTITUSİYALAR VƏ HEYDƏR ƏLİYEV

Azərbaycanın müstəqil Konstitusiyasının hazırlanmasında Heydər Əliyevin fəaliyyəti və çəkdiyi əziyyətin bir neçə dəfə şahidi olmuşam. Məlumdur ki, Heydər Əliyev 70-ci illərdə SSRİ Konstitusiyası layihəsini hazırlayan komissiyanın üzvü və Azərbaycan SSR-i Konstitusiya layihəsi hazırlayan komissiyanın sədri olmuşdur.

Deputat olduğum üçün bununla əlaqədar işlərin içərisində idim. Onu da deyim ki, Azərbaycan öz müstəqilliyinə qədəm qoyan günlərin əvvəllərində də yeni Konstitusiya hazırlamaq barədə fikirlər səslənməyə başlandı, təkliflər verildi və bu barədə deputatlara qanun layihələri də paylandı. O qanunlardan üçünü sadalamaq istərdim: “Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyası (Əsas Qanunu) layihəsinin hazırlanması üzrə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin komissiyasının yaradılması haqqında”, “Azərbaycan SSR-də Konstitusiya nəzarəti haqqında” və “Azərbaycan SSR-i Konstitusiya Məhkəməsi haqqında”.

Deputatlara paylanan qanun layihəsinə əsasən bəzi komissiyalarda az da olsa müzakirəsi keçiri-

lib səsə qoyuldu və təsdiq edildi. Lakin həmin məsələlər həyatda öz həllini tapmadı. 1992-ci ilin mayında AXC hakimiyyəti dövlət çevrilişi etdikdən sonra yeni Konstitusiya layihəsi hazırlanması barədə də parlamentdə bir neçə dəfə müxtəlif debatlar oldu və bəzi qanun layihələri müzakirə edilib, təsdiqləndi. Lakin bunun da heç bir nəticəsi olmadı. Hər şey kağız üzərində qaldı (heç kağızlara da heyfslənmədilər). Parlamentdə sovetlərin dövründən qalan Konstitusiyaya əlavələr və ya çıxdaş maddələr etməklə kifayətləndilər. Ölkə «yamaqlanmış», yaxud da «kəs tulla» – yəni bəzi maddələri çıxdaş olunan Konstitusiya ilə «idarə» edilirdi ki, bu vəziyyətlə də beynəlxalq qurumlar qətiyyənlə razılaşmadılar.

1993-cü ilin iyununda Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldi, ondan 3-4 ay sonra, yəni oktyabr ayında «Konstitusiya layihəsi hazırlayan komissiyanın tərkibi haqqında» Milli Məclisə müzakirə üçün sənəd təqdim etdi. Milli Məclisdə layihə hazırlayan komissiyanın tərkibi barədə uzun-uzadı müzakirələr getdi. Çünki Milli Məclisin üzvlərinin içərisində Xalq Cəbhəsinin nümayəndələri müzakirəni uzadırdılar (bəziləri də qəsdən). Lakin, Heydər Əliyev komissiyanın tərkibinin normal formalaşmasına nail ola bildi.

Yadda qalan cəhətlərdən biri odur ki, Heydər Əliyev Konstitusiyanın hər bir cümləsinin, maddəsinin üzərində dəfələrlə fikir mübadiləsi aparır və bu barədə respublikada qanuni qeydiyyatdan ke-

çən hər bir qurumun fikrini və təklifini öyrənməyə çalışırdı.

Partiyanın Siyasi Şurasının üzvü kimi mənə də bəzi hallarda bu müzakirələrin bir neçəsində iştirak etmək nəşib oldu. Xatirimdədir ki, ətraf mühitin qorunması, Milli Məclis üzvlərinin say tərkibi barədə, Milli Məclis üzvlüyünə yaş həddi barədə, deputat toxunulmazlığına dair, Prezident seçkiləri, Nazirlər Kabinetinə aid və digər məsələlər ətrafında söhbətlər gedirdi. Hiss etdim ki, Heydər Əliyev hədsiz dərəcədə, çox böyük məsuliyyətlə bütün incəliklərə diqqət yetirir. Eyni zamanda Heydər Əliyev bir çox dünya ölkələri Konstitusiyaları barədə də çox məlumatlıdır, şəxsən onları ətraflı öyrənmiş və özü təhlil etmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrin Konstitusiyalarında olan maraqlı məsələləri insanların müzakirəsinə verməyə cəhd göstərir və hər bir şəxsin fikrinə diqqətlə qulaq asırdı.

Parlament üzvü kimi bu mənə məlumdur ki, Azərbaycan suverenlik qazanandan sonra bu ətrafda çoxlu qərar, qanun, müzakirələr oldu. Lakin nəticəsi olmadı. Ona görə də dörd ilə yaxın bir vaxt ərzində ölkə əsas qanunu olmadan fəaliyyət göstərdi. Yalnız Heydər Əliyevin sayəsində referendum yolu ilə 1995-ci ilin noyabrında müstəqil Konstitusiya qəbul edildi. Bəlkə də, Heydər Əliyevin qətiyyətliliyi olmasa idi Konstitusiyanın qəbul olunması yenə də uzana bilərdi. Deputat kimi parlamentdə Konstitusiyaya aid o qədər layihələr, çıxış-

lar, məruzələr, çəkişmələr görmüşdüm ki, 1995-ci ilin 15 noyabrındakı referenduma qədər məndə inam olduqca az idi. Belə inamlı addımı Heydər Əliyev kimi dövlət xadimi ata bildi. Ona görə də, xalq haqlı olaraq Heydər Əliyevi Azərbaycan dövlətçiliyinin memarı adlandırır.

MƏNƏ UĞURLAR DİLƏDİ

1995-ci ilin avqust ayının 3-də Milli Məclisdə təşkilatı məsələyə baxıldı, həmin gün Milli Məclisə məni üzv seçdilər. Prezidentin köməkçisi zəng edərək Heydər Əliyevlə danışacağımı bildirdi. Heydər Əliyev Milli Məclisə üzv seçilməyimlə əlaqədar məni təbrik etdi və uğurlar arzuladı. Eyni zamanda qeyd etdi ki, təcrübəsi və stajı çox olan deputat kimi işin ağır tərəfini sən üzərinə götürməlisən. Bilməlisən ki, qarşıdan gələn deputat seçkiləri və yeni Konstitusiyamızın qəbul edilməsi ilə əlaqədar xeyli işlər vardır. Azərbaycanda dövlətçiliyin formalaşması üçün yüzlərlə qanun qəbul edilməlidir. Onun üçün hər bir deputat bu işə hazır olmalıdır. Eyni zamanda mənə irad tutdu ki, sən icra orqanlarında işləməkdən imtina etdin.

Həqiqətən də Heydər Əliyev Azərbaycana hakimiyyətə gələndən az sonra mənə bir neçə iş təklif edildi: Milli Məclisdə İşlər idarəsinin müdiri, Xızı, Abşeron və Xanlar rayonlarında icra başçısı işləmək, Kənd Təsərrüfatı nazirinin birinci müavini və Təxıl Tədarükü Komitəsinin birinci müavini və sai-

rə. Hətta Kənd Təsərrüfat nazirinin birinci müavini və Komitə sədrinin birinci müavinin də müvəqqəti olduğunu bildirdilər. Perspektivdə, birinci şəxs kimi nəzərdə tuturdular. İcra orqanlarında işləməkdən artıq bezmişdim... Əlbəttə mənim imtinalarımı Heydər Əliyevə çatdıranda xoşu gəlməmişdi və eşitdiyimə görə onun bir dəfə də mənə acığı tutmuşdu. Lakin, mən parlament üzvü olmağı nədənsə təklif olunan vəzifələrdən üstün tuturdum.

Heydər Əliyevin etdiyi telefon zəngindən çox məmnun oldum. Bu zəng mənim üçün qəflətən və gözlənilməz oldu. Təbrik etdiyi üçün minnətdarlığımı bildirməklə yanaşı əmin etdim ki, dövlətçiliyimiz uğrunda bütün qüvvəmi sərf etməyə borcuyam. Həqiqətən də birinci çağırış Milli Məclisin deputatlarının çiyinə çox böyük ağırlıq düşdü. Həmin deputatlar yüzlərlə qanun qəbul edərək dövlətçiliyimizin ilk dövrdə qanuni addımlaması üçün bütün səylərini etdilər. Yerli özünüidarə üzrə daimi komissiyasının sədr müavini kimi, bələdiyyələrin fəaliyyətə başlaması üçün 19 qanunun hazırlanıb Milli Məclisin müzakirəsinə verilməsində və qanunların qəbul edilməsində zəhmətim oldu. Bununla əlaqədar xarici ezamiyyətlərdə olduq. Bir çox qabaqcıl ölkələrin yerli özünüidarə sahəsindəki təcrübələrini öyrəndik.

Beləliklə mən rəhbərimiz və partiyaımızın sədri Heydər Əliyevə verdiyim sözə əməl edə bildim.

GÖRÜŞLƏRİMDƏN

Heydər Əliyevlə görüşlərim ayrı-ayrı dövrlərdə və sayca çox olub. Şərti olaraq zamanına görə belə bölmək olar: Sovet dövründə, sovetlərdən müstəqilliyə keçid vaxtları və müstəqil dövlət qurularkən. Əvvəlcədən onu qeyd edim ki, heç vaxt özümün və ailə üzvlərimin mənafeyini güdən və şəxsi məqsədlərim üçün bütün imkanlarım olsa da belə Heydər Əliyevə müraciət etməmişəm.

Heydər Əliyevi Sovet dövründə ilk dəfə 70-ci illərdə iclaslarda görmüşəm. 1980-ci ildə isə MK-ın birinci katibi işləyərkən Aparata Kənd Təsərrüfatı şöbəsinə işə götürülərkən bir neçə nəfərlə birlikdə qəbul edib, söhbət apardı. Söhbəti bizimlə çox çəkmədi. Hər birimiz özümüz barədə qısa danışdıq, sonra bizi Mərkəzi Komitənin bürosunda təsdiq etdilər.

Heydər Əliyevlə ikinci dəfə görüşüm ondan altı ay sonra oldu. Məni Partiya Təşkilat şöbəsinin müdiri İsmayıl Əsgərov onun yanına apardı ki, Ucar rayon Partiya Komitəsinə I katib göndərsinlər. Yanına girməmişdən bir neçə dəqiqə əvvəl katib işləməkdən imtina edəcəyimi İ.Əsgərova bildirdim. Onun iş otağına daxil olan İ.Əs-

gərov fikrimi Heydər Əliyevə çatdırmışdı. İçəri girən anda, xeyli diqqətlə məni başdan ayağa gözləri ilə süzdü və astadan bir neçə söz deyib qayıtmağımı işarə etdi.

Artıq başa düşdüm ki, məni işdə saxlamayacaqlar. İsmayıl müəllim oradan çıxan kimi məni aparardı öz yanına: "Kommunist deyilsən? Tapşırılan işi yerinə yetirməkdən yarı-yolda nə hünərlə imtina edirsən? Bilmirsən, kimin yanına gedirdik?" – deyə acıqlandı. Gözləyirdim ki, vəsiqəmi alıb, işdən çıxdığımı xəbər verib, evə göndərəcək, lakin belə olmadı. Sözüənə davam etdi "ödünü qusma", Heydər Əliyevin xoşuna gəldi ki, birinci katiblikdən də imtina edən var imiş, katib olmaq üçün başqulağımızı aparırlar, hələ minnətçilər də göndərirlər, Musayev isə imtina edir. «Get, işinlə məşğul ol», – dedi.

Bir neçə aydan sonra məni sanballı şöbə olan Təşkilat şöbəsinə inspektor vəzifəsinə dəyişdilər. Bununla əlaqədar qəbul edərkən Heydər Əliyev mənimlə xeyli ətraflı söhbət etdi. Şöbədən ciddi tapşırıqlar veriləcəyini və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə təşkilatçı olmağımı vacib saydı.

Heydər Əliyevlə növbəti görüşüm 1982-ci ilin aprel ayının 10-da Qax rayonuna birinci katib göndərəkən oldu. Bir saatdan artıq söhbətdə (Ucar-dan imtina etdiyimi də xatırlatdı), tövsiyələr verdi və dedi ki, müstəqil, məsuliyyətli işə göndəririk, çoxlu nöqsanların olacaq, bəzilərini də bilməməzlikdən edəcəksən. Belələrini bağışlayırıq. Ancaq

rüşvət almağını, pripiska etməyini (yalan məlumat verməyi), əxlaq normalarına əməl etməməyi bağışlamayacağıq. Aprel ayının 12-də Qaxa birinci katib seçilərkən onun tövsiyələrini plenum iştirakçılarına elan etdim. İşimi də bu istiqamətdə daim davam etdirdim.

Cəmi 20 gün idi ki, işləyirdim, 1982-ci ilin may ayının 2-də rayonda təbii fəlakət oldu. Əhaliyə və təsərrüfatlara xeyli ziyan dəydiyindən respublika orqanlarına teleqramlar göndərdim. Həqiqətən də vəziyyət ağır idi. Mənim kimi təcrübəsiz rayon rəhbəri üçün dözülməz idi. Məlumatı Heydər Əliyevə çatdıran kimi telefon əlaqəsi yaratmağı tapşırırmışdı. Köməkçisi Rafael Allahverdiyev mənə xəbərdarlıq etdi ki, vəziyyət barədə qısa və dəqiq məlumat verməliyəm. Heydər Əliyevlə telefonla danışanda təlatümlü halım onun diqqətindən yayınmamışdı. Məni dinlədikdən sonra dedi: "... Hiss edirəm ki, sən az qala özünü itirirsən, həyəcanlısan, bəlkə də qorxmusan. Sən rayonun birinci şəxsisən, rəhbərisən, hamı sənə diqqət yetirir, sənin hərəkətinə və tapşırığına uyğun işini qaydaya salır. Bundan ağır dağıntı, fəlakət, hadisələr də ola bilər. Sən özünü təmkinli, qürurlu və cəsarətli aparmalısan. Zahirən və daxilən də elə göstərməlisən ki, bundan da ağır və dəhşətli fəlakət nə səni, nə də ki, sənin idarəçiliyində olanları sarsıda bilməz. Belə edə biləcəksənsə, ona bacarığın çatacaqsa hər şey tez qaydasına düşəcəkdir. Bir özünə güzgüdə bax, gör nə vəziyyətdəsən. Ha-

mını ruhlandıran, mütəşəkkil edən sən olmalısan. Ruhdan düşmə, Zaqatala aeroportunda Əliş Lənbəranskini qarşıla, bir neçə nazirlə köməyə göndərirəm. Cəsarətlə hərəkət et....”.

Dəstəyi yerinə qoyub güzgüdə özümə diqqətlə baxmalı oldum, elə bil ki, Heydər Əliyev mənə kənardan tamaşa edirmiş. Həqiqətən də pərişan, yorğun və ümitsiz görünürdüm. Elə bil ki, qəflətən mənə yeni mənəvi bir qüvvə gəldi, ilhamlandım. İclas zalında hamı gözləyirdi. Mən iclas zalına girəndə, iclasa başlayanda əvvəlki əhval ruhiyyədə deyildim. Olduqca şövqlə və cəsarətlə iclası apardım. Heydər Əliyevin zəng etməsi və tövsiyələri barədə danışib əməli işə keçdim. Heydər Əliyevin verdiyi bu tövsiyələr sonrakı illərdə də mənim ağır işlərimdə və gərgin günlərimdə gərəyim oldu.

Bu yerdə şahidi olduğum Heydər Əliyevin cəsarətli bir addımını qeyd etməli olacağam. Bu hadisə Leonid Brejnev Bakıya gələndə o vaxtki Lenin Sarayında (indiki Heydər Əliyev adına) baş verdi. Brejnevə səhvən banket üçün yazılmış çıxışın tekstini tribunadan oxumağa vermişdilər. O, çıxışına başlayarkən, Heydər Əliyev vəziyyəti hiss etdi, hətta Baş Katibin köməkçisi özünü itirdiyindən nə edəcəyini bilmirdi. Həmin anda Heydər Əliyev cəld, tələsik addımlarla tribunaya, onun yanına gedib, cəsarətlə onun əlindən teksti aldı. Əvəzində isə Lenin sarayındakı çıxış üçün yazılan əsas teksti verdi. Bu vaxt Brejnev bir an təəccüblə ona baxaraq dedi: “Mən təqsirkar deyiləm, nə ve-

riblərsə onu da oxuyuram". İclas canlı olaraq bir başa dünya ölkələrinə də radio və televiziya vasitəsilə yayımlanırdı.

Gülüstan Sarayında banket zamanı Brejnevin köməkçi və cangüdənləri ilə yaxın oturan zaman Heydər Əliyevin bu qeyri-adi addımı mənə daha aydın oldu. Belə ki, məni onlara yaxın olan masada (bəstəkar Niyazi və digərləri ilə) oturtmuşdular. Tədbir yenidən başlarkən xəlvətə köməkçilər və cangüdənlər "xilaskarın sağlığına" adlı bir tost deyib, tez içdilər. Bu cür tələm-tələsik və protokoldan kənar səslənən tostdan sonra mən maestrodan soruşdum ki, onlar görəsən kimin sağlığına dalbadal sağlıq deyirlər. Maestro bildirdi: "Tələsmə, öyrənəcəyik".

Brejnevlə gələnlərin içərisində bir qadın var idi, o, Niyazi ilə tez-tez söhbət edirdi. Niyazi öyrənə bildi ki, sağlıqlar Heydər Əliyevin şərəfinə ad çəkmədən deyilirmiş. Ona görə ki, Gülüstan banketinin tekstini Brejnev Lenin Sarayında oxusa idi (onsuz da, hansı teksti, harada oxumağı Brejnev bəlkə də gec başa düşəcəkdə) Siyasi Büro Bakıya gələnlərin hamısını Kremldən küçəyə atacaq idi.

Əlbəttə sağlıq deyənlərin bu cəsarətə verdikləri qiymət bir yana dursun, SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin başçısının Bakıda qonaq olarkən qeyri-normal hərəkəti Azərbaycan üçün də yaxşı səslənməzdi. Əgər Heydər Əliyev bir-iki dəqiqə geciksə idi iclas zalında kresloda əyləşənlərə Brejnev müraciətlə oxuyacaqdı "xahiş edirəm bədələrinizi qaldırın,

içək...” və sairə. Bu sensasiya Azərbaycanın imicinə xeyli zərər gətirəcəkdi.

Bizi kimi işçilərin Heydər Əliyevdən öyrənəcəyi çox şeylər var idi. Onun bizə aşılacağı iş üsulu və cəsarət söylədiyim fikri təsdiqləməyə əsas verir. Onunla hər görüşümdən yalnız yaxşı xatirələr yadımda qalıb...

**ALLAH
ZƏRİFƏ XANIMA
RƏHMƏT ELƏSİN**

Xeyli vaxt idi ki, Heydər Əliyevi görməmişdim, lakin elə bir məqam oldu ki, Moskvada işləyərkən matəm günü görüşdüm – mərhum Zərifə xanımın dəfn mərasimi zamanı. Mərhumun cənazəsi qoyulan zalda ona baş sağlığı verdim. Vidalaşma üçün Moskvanın özündən, Bakıdan, SSRİ-nin bir çox şəhərlərindən xeyli gələnlər var idi. Dəfnin təşkilində Nazirlər Sovetinin işçiləri çox fəal idilər. Bundan əlavə Heydər Əliyevin qohum-qonşuları, eyni zamanda Allahşükür Paşazadə, Bəxtiyar Vahabzadə, Müslim Maqomayev, Polad Bülbüloğlu, Ziya Yusifzadə, Rafael Allahverdiyev və digərləri yas mərasiminin adət ənənələrimizə uyğun keçirilməsində istəklə iş görürdülər.

Siyasi Büronun üzvlərinin, SSRİ nazirlərinin, Moskva şəhərinin təşkilatlarının və digər idarələrin rəhbərlərinin bir çoxu mərhumla vidalaşmağa və Heydər Əliyevə baş sağlığı verməyə gəlmişdilər.

Baş sağlığı verənlərin içərisində SSRİ rəhbərlərinin bir çoxunun arvadları və ailə üzvləri də var idi. Onlar gəlməmişdən əvvəl zala xeyli təhlükəsiz-

lik orqanlarının işçiləri daxil oldular. Onların hər biri Heydər Əliyevə Zərifə xanım barədə, onun xeyirxahlığı, hörmətçiliyi, məsləhətverənliyi və yaxşı mütəxəssis olduğu haqqında xoş sözlərlə yanaşı bəzi məqamlardan da danışdılar. Mən hər an Heydər Əliyevə yaxında dayanırdım. O, bu ağır anları çətinliklə yaşayırdı. Heç vaxt Heydər Əliyevi belə bikiş görməmişdim. Qızı Sevil və oğlu İlham son dəqiqələrdə anaları ilə vidalaşanda Heydər Əliyevin gözlərindən yaş axırdı, özünü nə qədər təmkinli və möhkəm aparsa da bəzən alınmırdı.

Allah Zərifə xanıma rəhmət eləsin!

Heydər Əliyevi gözü götürməyənlər o vaxtlarda da var idi. Dəfn mərasimindəki video kasetə baxarkən, mənim də dəfndə olduğumu görmüşdülər. Məndən başqa Xaçmaz rayonunun birinci katibi Aslan Nəsimov da orada iştirak edirdi. Bakıya qayıtdıqdan bir neçə gün sonra Mərkəzi Komitəyə çağırılıb izahatımı aldılar ki, sənə kim icazə vermişdi ki, dəfn mərasiminə getmişdin.

Həqiqətən də hüsr yerinə gedəcəyim və Zərifə xanımın dəfnində iştirak edəcəyim barədə heç kəsdən icazə istəməmişdim. Ona görə ki, həmin ağır gündə Heydər Əliyevə baş sağlığı verməyi özümə borc bildim. Həm də Zərifə xanımın atası Əziz Əliyevlə atam Moskvada oxumuşdular, bir-birini həmyerli kimi də tanıyırdılar. 1949-cu ildə Əziz Əliyev İctimai Elmlər Akademiyasında, atam isə Ali Partiya Məktəbində dinləyici olmuşdular (Partiya veteranı, Dövlət xadimi və Azərbaycan Res-

publikası Prezident təqaüdəçüsü olan atamın kitabındakı xatirələrində bu barədə yazılmışdır).

İzahatımı tələb edənlərə qarşı nifrətim yarandı, çünki onların özləri də Heydər Əliyevin vəzifəyə gətirdiyi və vəzifə pillələrində böyütdüyü adamlar idi. Bu xoşagəlməz hərəkət məni o qədər narahat etdi ki, bu barədə oğluma və atama da danışası oldum.

Heydər Əliyevlə ikilikdə söhbət zamanı məndən izahat alınması barədə xəbəri olduğunu bildirdi. Mənim üçün çox təəccüblü idi, çünki mən bu barədə atam və oğlumdan başqa heç kəsə deməmişdim. Bu bir daha onu göstərirdi ki, həqiqətən də Azərbaycanda cərəyan edən bütün hadisələrdən Heydər Əliyev tam xəbərdar imiş.

REFERENDUM BÜLLETENİ

Heydər Əliyevin atdığı siyasi addım hələ də mənə sirr kimi qalmaqdadır. Siyasət aləmində xaos hökm sürürdü, mən isə “Parlament müstəqilliyimizin astanasında” kitabını yazmaq fikrinə düşmüşdüm. Kimlər isə kimlərdənsə danışır, kimsə kimi tərifləyir və günahlandırır. Hər birisi özünün daha düzgün mövqedə olduğunu deyir, biri o birisini ittiham edirdi və sairə. Hadisələr mürəkkəb və sürətlə gedirdi. Bunların iştirakçısı və şahidi olduğumdan maraqlı idi ki, parlamentdəki hadisələr, protokol və digər sənədlərdə əks olunubmu?

Bununla əlaqədar deputatlıq səlahiyyətimdən istifadə edib Milli Məclisin arxivində və şöbələrində saxlanılan məxfi və qeyri-məxfi sənədlərlə tanış olmağa başladım. Parlament sənədləri “aləmi”ndə etdiyim “gəzinti” zamanı bir çox maraqlı, təəccüblü və mənə tanış olmayan sənədləri görə bildim. Onlardan biri də Ümumittifaq referendumunun Azərbaycanda keçirilməsi barədə olan səsvermə sənədləri idi. Bu materiallar tərəfimdən olduqca diqqətlə araşdırılır və təhlil edilirdi. Belə bir fikir də yarandı ki, adbaad keçirilən səsvermə zamanı bülletenlərin

sayılması və protokola yazılması arasında fərq varmı? Yəni qaralamalar və saxtakarlıqlar olubmu?

Onu da deməliyəm ki, səs verən deputatlar arasında mən də var idim və Ümumittifaq referendumunun keçirilməsinin lehinə səs vermişdim. Ona görə etmişdim ki, səsvermədən bir gün əvvəl rayon rəhbərlərini Moskva emissarları ayrıca yığaraq, demək olar ki, gizli müşavirə keçirib elan etdilər ki, Qarabağ məsələsinin Azərbaycanın xeyrinə həll olunmasını istəyirsinizsə referendumun keçirilməsinə səs verməlisiniz. Sonralar bizə məlum oldu ki, Moskva bu yolla deputatların çoxunu aldadıb, referendumun keçirilməsinə nail ola bilmişdir.

Parlamentin arxivindəki protokollarla tanışlıq zamanı referendumun keçirilməsinə dair heç bir nöqsan gözümə dəymədi. Belə ki, Azərbaycan Respublikası xalq deputatlarının Ümumittifaq referendumunun keçirilməsinə dair adbaad səs vermədə Hesablayıcı Komissiyanın 7 mart 1991-ci il tarixli protokoluna əsasən 303 deputat bülleten almış və 303 deputat da səsvermədə iştirak etmişdir. Bülleten almış və səsvermədə iştirak etmiş deputatlardan referendumun lehinə 254, əleyhinə 43 səs vermiş, 6 deputat bitərəf qalmışdır. Həm tarixi sənəd olduğuna görə, həm də məndə maraq yarandığına görə 303 bülletenin hamısına bir-bir baxmaq həvəsinə düşdüm. Bülletenlərin üzərinə deputatların soyadı, adı və atasının adı yazılmış, 3 sualın birinə münasibət bildirmişdi (lehinə, əleyhinə, bitərəf). Lakin, yeganə bir bülleten var idi ki, həmin bülletenin üzərin-

də belə bir cümlə yazılmışdı (təxminən fikir belə idi): “Mən, Heydər Əliyev Ümumittifaq referendumun Azərbaycanda keçirilməsinin əleyhinəyəm».

Heydər Əliyevin bülletenində yazılmış bu sözləri Hesablayıcı Komissiya çıxdas kimi bülletenlər sırasında göstərməmişdi. Bülletendə həm əleyhinə səs verilmiş, həm də fikir yazılı surətdə deyilmişdi. Hesablayıcı Komissiya həmin bülleteni daxil etmişdi əleyhinə səs verənlərin siyahısına. Bülleten korlanmış-çıxdas kimi də qeydə alınıb, protokolda göstərilə bilərdi.

Heydər Əliyevin Ümumittifaq səsverməsinin əleyhinə olduğu hamıya məlum idi. Lakin bülletenə yazdığı fikir heç yerdə açıqlanmamışdı. Rast gəldiyim bu fakt məni xeyli düşündürdü. Belə bir nəticəyə gəlmişəm ki, Heydər Əliyev bülletenə fikir yazmaqda məqsədi o imiş ki, onun bülletenində saxtakarlıq edilməsin, mövqeyini həm də cümlə ilə bildirsin. Başqa qənaətə gələ bilməmişəm (axı o dövrdə Heydər Əliyevə qarşı hər gün şantaj edilirdi).

GÖZLƏMƏDİYİM TƏKLİF

Heydər Əliyev barədə Vəzirovla bir söhbətim daha ağırlı və eyni zamanda maraqlı oldu. Qax rayonunun birinci katibliyindən çıxandan az sonra axşamdan xeyli keçmiş Vəzirovun köməkçisi zəng vurdu ki, “Vəzirov xətdədir, onunla danışın”. Elə bil ki, bir-birimiz ilə dostluq edib, tonlarla çörək yemişik: “Maşın göndərirəm, gələrsən yanıma” – dedi. Çox gec və havanın yağışlı olduğuna görə oğlum Emin mənim getməyimə razılıq vermədi: “Ata, heç vaxt Vəzirov bu saatlarda işləmir, evində yatır, getmə. Yəqin ki, nə isə xoşagəlməz bir şey var ki, səni gecənin bu vaxtı çağırırlar, getmə...”. Lakin, getmək qərarına gəldim və oğlum məni apardı Mərkəzi Komitəyə. Çatan kimi Vəzirov qəbul etdi və arxa otaqdakı seyfədən çıxardaraq bir şagird dəftəri və iki səhifədən ibarət başqa bir kağız göstərdi. Dedi: “Bunu Heydər Əliyevin dövründə Mərkəzi Komitədə işləmiş yoldaşlar yazıblar. Onlar qeyd ediblər ki, Heydər Əliyevin tapşırığı ilə respublikada pripiskalar olubdur, o cümlədən sən işlədiyin rayonda da. Bu barədə izahatında göstər ki, Heydər Əliyev səni yalan məlumat verməyə təkid edirdi...”

Mən başa düşdüm ki, bu sözlər Vəzirovun deyil, o, kimlər tərəfdənsə idarə olunur. Danışılana görə Vəzirov bu xarakterli adam deyil ki, izahat istəsin (özü də şəxsən, gecə vaxtı, həm də ki, yazılı izahat). Mərkəzi Komitənin birinci katibinin heç vaxt heç kəsdən öz otağında izahat aldığını da eşitməmişdim. Mənim üçün çox təəccüblü bir məsələ olduğundan belə bir sual verdim: “Sizi də Heydər Əliyev Kirovabada birinci katib göndərmişdir, sizə də dedi ki, pripiska edin... yoxsa etməyin?”. “Əlbəttə yox”, – deyə cavab verdi. Mənə də deməyibdir, olmayanı mən necə deyə bilərəm? – dedim. “Axı səni, birinci katib göndərən Heydər Əliyev olubdur, sən onun kadrısan”. Cavabım “Sizi də birinci katib göndərən Heydər Əliyev olubdur, siz də onun kadrısız. Əgər onun kadri olmaq pisdirsə, demək siz də, mən də pisik, yaxşıdırsa, demək, mən də yaxşıyam, siz də yaxşısiniz”. Söhbətim ona xoş gəlmədi və: “Maksim, düz deyirlərmiş ki, partizan adamsan, get evinə...”, – dedi.

Onun iş otağından çıxandan sonra yolda düşündüm ki, görəsən kim onu mənə qarşı belə pis istiqamətləndirib, axı biz biri-birimizi yaxşı tanıyırdıq, həm də onun haqqında demokratik adam kimi danışırılar. Az sonradan onların kimliyi mənə bəlli oldu. Vəzirovu mənə qarşı pis mənada istiqamətləndirən “dostları” onun haqqında da pis sözlər danışaraq ona da “bambılı” adı verib, yola saldılar. Onu da deyim ki, Moskvadan gəlmiş bir qrup müstəntiqlər rayonda xeyli «priniska axtarışında»

oldular heç nə tapa bilmədilər.

Bu söhbətimizdən xoşu gəlməyən Vəzirov Mərkəzi Komitənin Təşkilat şöbəsinə tapşırırdı ki, mənim ərizəmi alsınlar ki, mən deputatlıqdan imtina edirəm. Onun bu tapşırığına da əməl etmədim. Bu vaxt Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin sədri S. Tatlıyev də ondan eyni tapşırıq alıb. Süleyman müəllimlə etdiyimiz söhbətlə də Vəzirovun tapşırığı həll edilmədi. Ona aydınlaşdırdım ki, Vəzirov heç bir günahımız olmadan məni və bütün qohumlarımı işdən çıxartdırıbdır. Bunun üçün o, məsuliyyət daşmalıdır və s. Söhbətimizin qızgın vaxtı Vəzirov zəng edib bəzi məsələlər barədə danışib qurtardıqdan sonra Tatlıyev ona dedi: «... budur, Musayev oturubdur, ərizəsini yazmır, mənə qanunçuluqdan danışır...»

Yuxarıların, xüsusilə ermənipərəst rəhbərlərin qəyyumluğu ilə işləyən Vəzirovun cavabı belə oldu: «... qurtar onunla, əliyevçilərin hamısı belədir...» Beləliklə də, deputatlığımı qoruyub saxlaya bildim.

QORBAÇOV ERMƏNİ ƏSARƏTİNDƏ

Xankəndində (keşmiş Stepanakert) mən ezamiyyətdə olarkən Heydər Əliyev barədə Sovetlər dağılan ərəfədə, ona qarşı təxribatlar başlayanda Mərkəzi Komitənin Azərbaycanda ikinci katibi işləyən, (Qorbaçovun yaxın dostu) Viktor Polyaniçko ilə də söhbətim olub. Qarabağın ən çətin günlərində Mərkəzi Komitənin üzvlüyünə namizəd və deputat kimi Xankəndinə ezamiyyətə getmək istəyimi bildirdim. Razılıqdan sonra bir aya yaxın Qarabağın Azərbaycandan qoparılan günlərində orada qaldım. Hər gün qaçqınları qəbul etməli və bəzən də Vilayətin yerli radiosu ilə çıxış etməli olurdum (üç dildə mətni özüm hazırlayıb, diktorluğu da özüm edirdim. Girov götürülməmək üçün isə hərbiçilər tərəfindən mühafizə edilirdim). İmkan olub söhbət düşəndə, Heydər Əliyevə qarşı edilən ədalətsizliklər barədə Polyaniçkonun fikrini də öyrənməyə maraq göstərirdim. Polyaniçkonun işgüzarlığını görsəm də o qədər də açıq danışan adam deyildi. Heydər Əliyevin adı gələndə isə danışmaqda lap xəsislik edirdi.

Bir dəfə ordu generalı Safonovun ailəsində ad günü qeyd edilirdi və mərasimi hərbiçilər üçün gətirilmiş vağzaldakı xüsusi vaqonda keçirirdilər. Polyaniçko da ad gününə getməli idi. Heç kəs keçmiş vilayət partiya komitəsinin binasında qalmamışdı, iki nəfərdən başqa, İxtiyar həkim və mən. Polyaniçko mənə tapşırırdı ki, onun iş otağında bir neçə saat oturmaq və telefon zəngləri olarsa cavab verim. Xeyli keçmişdi ki, Moskvadan zəng etdilər. Polyaniçkonu çağırdılar, “kefi kök” vəziyyətdə gəldi və Moskva ilə danışdı. Fikirdən qısqırsa olsa da dedi: ”...Mişa ilə danışmışdım (Qorbaçovu nəzərdə tuturdu), onu söydüm, dedim, sən Kremldə kefdə-sən, buradan xəbərin yoxdur...Mən isə it əzabı çəkirəm...Gündə başı-ayağı olmayan bir tapşırıq verirlər... Bu odun-alovun içərisində yerinə yetirmək də mümkün olmayır....”.

Polyaniçkonun nisbətən səmimi və açıq söhbətə girişdiyindən və ad günündən gəlməsindən istifadə edib, fürsəti əldən verməyib, sualıma cavab axtardım. Dedim ki, SSRİ böyük ölkədir, görünür Azərbaycana, bizlərə və Heydər Əliyevə də Moskvanın marağı var və nə isə narahatlıq göstərilir. Qısqıranmış Polyaniçko xeyli dinmədi, birdən astadan dilləndi: ”Yox, Mişanın ətrafındakı qarış-qurş salanlar buranı da, Heydər Əliyeviçi də yaddan çıxarmırlar”. O, Qorbaçovu “əsir” almış ermənilərə işarə edirdi.

KADR SİYASƏTİNDƏN

Heydər Əliyev Azərbaycanda birinci katib olarkən Mərkəzi Komitədə işləyən, gələcəkdə rayon rəhbəri ola bilən kadrların yetişib formalaşmasına xüsusi diqqət verirdi. O dövrdə 3 nomenklatura forması Mərkəzi Komitədə mövcud idi: 1-ci Mərkəzi Komitənin bürosunun nomenklaturası, 2-ci Mərkəzi Komitənin katibliyinin nomenklaturası, 3-cü Mərkəzi Komitənin ayrı-ayrı şöbələrinin nomenklaturası. Vəzifələrin təbəqəsindən asılı olaraq kadrlar burada müzakirə olunub təsdiqdən keçirilirdilər.

Mərkəzi Komitənin bürosunun nomenklaturasında olan kadrlara Heydər Əliyevin diqqəti və nəzarəti də özünə məxsus idi. Bəzən elə olurdu ki, büro nomenklaturasında ehtiyat kadr kimi nəzərdə tutulan 10 nəfərdən 4-5-i özünü doğrultmurdu, necə deyərlər, yolun yarısından çıxdaş olunurdular. Heydər Əliyev aprobasiyadan keçən kadrların təcrübələnməsinə vaxtını və əziyyətini sərf etməkdən qətiyyən ərinmirdi, bunu ümumi işin ən vacib sahəsi hesab edirdi.

Bir dəfə belə bir hadisə olmuşdu. 1980-ci ildə Mərkəzi Komitənin Təşkilat şöbəsində işləyən bir

nəfər Şəhər Partiya Komitəsinin I katibi göndərilir. O, plenum, büro və fəallar iclası aparanda xeyli nöqsanlara yol verir, onun bu təcrübəsizliyi Mərkəzi Komitəyə çatdırılır. Heydər Əliyevin yanında keçirilən müşavirədə bu fakt müzakirə edilir. Heydər Əliyev belə bir fikir bildirir ki, görünür, Mərkəzi Komitədən göndərilən rayon başçılarına biz burada çox şeyi öyrədə bilmirik. Ona görə də əgər onlar yerlərdə səhvlərə və nöqsanlara yol verirlərsə, demək bu işdə bizlər də təqsirkarıq. Biz onları yaxşı hazırlaya bilmirik. Odur ki, perspektivli və rayon rəhbəri kimi nəzərdə tutulan kadrlar Mərkəzi Komitənin büro iclaslarında iştirak etməlidirlər ki, burada bir çox məsələlərdən hali olsunlar və rayonda işləyərkən az səhv etsinlər.

Heydər Əliyevin təlimatından sonra məsələyə daha ciddi yanaşıldı. Növbə ilə işçilər Mərkəzi Komitənin büro iclaslarında iştirak etdilər. O cümlədən mən də təşkilat şöbəsində işləyəndə dəfələrlə Mərkəzi Komitənin büro iclaslarında iştirak etmişəm. Mən və yoldaşlarım hər iclasda özümüz üçün konspekt tuturduq. Sərbəst iclas aparmaq qabiliyyəti, danışiq tərz, çıxışların ardıcılığı, replika atmaq qaydası, irad tutmaq, tərif-tənqid anları və digər, o dövr üçün demokratik norma sayılan, iclası idarə etməyə aid məsələləri öyrənmişik. Bu sahədə Heydər Əliyevdən idarəetmə üzrə aldığımız dərsi yerlərdə ona uyğun formada həyata keçirməyə, daha doğrusu, özümüzü ona oxşatmağa çalışırdıq. Həyat onu da sübut edirdi ki, o zaman MK-da

“məktəb” keçməyən kadrlar idarəetmə məsələsində çox vaxt axsayır, bəzən də ciddi səhvlərə yol verirdilər. Xoşbəxtlikdən, bu sahədə mənim qəbahətlərim ya az idi və yaxud da olmadığından mənə bir söz demirdilər. Bəlkə bu, həm də ona görə idi ki, Heydər Əliyevin apardığı büro iclaslarının bəzilərində məruzəçi qismində çıxış etmək mənə də nəsib olmuşdur. Bürodan əvvəl xeyli hazırlaşırıdım, özümü yığcamlaşdırırdım, təklildə məşq edirdim, verilə biləsi suallara cavab variantları düşünüb axtarırdım. Yerişimə, duruşuma, danışığıma fikir verir, pafoslamı, yoxsa aramlamı danışacağıma və s. diqqət yetirirdim. Bərkə-boşa düşürdük, çətinlik çəkirdik, bunula belə «Heydər Əliyevin idarəetmə məktəbində» püxtələşirdik.

Heydər Əliyev məktəbi dünya siyasətçilərinin çoxunun yarada bilmədiyi böyük bir məktəbdir.

NECƏ XİLAS OLUNDUM

Heç vaxt xatirimdən çıxarmaram, Heydər Əliyev məni necə yüngül partiya cəzası ilə Moskvanın cəngindən qurtardı (bir erməniyə görə). 80-ci illərin başlanğıcı idi, MK-da Təşkilat şöbəsi üzrə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə (kurator kimi) xidmət göstərirdim. Azərbaycan, rus, erməni dillərində vilayət, şəhər və rayon partiya komitələrindən gələn büro, plenum, konfrans protokollarını oxuyub, təhlil edir, nöqsanları tapır və yazılı rəy verirdim. Eyni zamanda ezamiyyətlərdə olur, vəziyyəti öyrənir, yaşayış yerlərində insanlarla görüşür, ərizə-şikayətlərə baxırdım. Fikrimi vilayət Partiya Komitəsinin I katibi Gevorkovla (çətinliklə də olsa) görüşərək bildirib, iradlarımı deyib, tənqidi arayışları ona və MK-ya verirdim. İş dəqiq və məsuliyyətlə yerinə yetirmək üçün vilayətdəki bəzi ermənilər tutarlı faktlarla da məni təmin edirdilər. Qarabağda yaşayıb-işləyən vətənpərvər azərbaycanlılar, eləcə də mövcud olan bəbləri görə bilən ermənilərin köməyi sayəsində Gevorkovun iş üsulunun eybəcərlikləri ifşa olundu.

Gevorkov da öz növbəsində “mənə quyu qazmaq-la” məşğul olurdu.

Bir gün Kremlin nəzarətinə götürülən və Moskavadan təcili göndərilən bir ərizənin həll olunması mənə tapşırıldı. Ərizənin müəllifi Martuni rayonunda yaşayırdı, vaxtı ilə o, Balaxanıda neftçi-fəhlə olmuşdu. Qafqazın bolşevikləşməsində iştirak etmiş fərdi təqaüddü idi. Ərizəyə cavabın bir ay müddətində verilməsi barədə yazılı tapşırıq da var idi. Ərizəçinin tələbi “partiya veterani” kimi Bakıdakı mənzilini və Martunida olan evini dövlət hesabına təmir etdirmək idi. Ərizəçi ilə görüş üçün iki dəfə Martuni rayonuna getdim, lakin onu tapa bilmədiklər. Mənə tanış olan ermənilər xəlvətcə bildirdilər ki, ərizəçinin bu iki evdən başqa Kislovodsk, Yerevan və Krasnodar şəhərlərində də evləri vardır. Ərizəçi sanki məsələni bildiyimi anlayaraq, qaçıb məndən gizlənmişdi, vaxt isə gedirdi, ərizəçi tapılmırdı.

Martuni rayonuna mən təkrarən gedəndə artıq ərizənin baxılma müddətindən bir gün vaxt keçmişdi. Moskva buna görə mənə ağır cəza verməklə işdən uzaqlaşdırmağı tələb etmişdi. Erməni isə həmin gün gəlib Qarabağa çatdı, haray-həşir qaldırdı, teleqramlar vurmağa başladı. Məni təcili Bakıya çağırıdılar, birbaşa Mərkəzi Komitəyə gəldim. Şöbənin partiya təşkilatının iclası artıq hazır idi və bütün kommunistlər gəlmişdilər. Gözləyirdilər ki, mənim məsələmi müzakirə etsinlər. “Köhnə bolşevik”, “partiya veterani”, “təqaüddə olan qabaqcıl

neftçi”, “26-ların silahdaşı” və s. kimi şəxsin ərizəsini bir gün gecikdirdiyim üçün mənə ağır cəza yox, şifahi töhmət verildi. İclasın protokolundan çıxarışı həmin gün Sov.İKP MK-ya göndərdilər ki, «intizam pozan işçi barədə» tədbir görüldü. Xidməti zənamı isə dəyişmədilər. Gevorkovla münasibətim daha da gərginləşdi. Yerli ziyalılar məni faktlarla yetərinəcə təmin etdiklərindən, milli münasibətlər məsələsində onun təqsirkar olduğunu və ikiüzlü siyasət yeritdiyini sübut edə bildim. Gevorkovu 1988-ci ildə MK-nın qapalı bürosunda partiyadan xaric edən zaman məhz mənim onun haqqında vaxtilə yazdığım arayışlar əsas götürülmüşdü. Mərkəzi Komitənin bürosunu ikinci katib Konovalov aparırdı (Kamran Bağirov Moskvaya getmişdi). Qapalı büroda Dağlıq Qarabağ üzrə keçmiş təlimatçıların üçü iştirak edirdi (Zabelin, İvanov və mən). Mən çıxış etdim və Gevorkovun iki xalqı bir-birilə üz-üzə qoymaqda təqsirkar olduğunu qeyd etdim.

Məsələlərdən hərtərəfli hali olduğum üçün əminliklə deyə bilərəm ki, Heydər Əliyev bəlkə də iş gününün müəyyən hissəsini yalnız Qarabağın problemlərini tənzimləyən işlərə həsr edirdi. Oradakı vəziyyəti çox dəqiq, bütün incəlik və dərinlikləri ilə hərtərəfli bilirdi (Moskva qılını daim başımızın üstündə idi). Heydər Əliyev bilirdi ki, mən nə etmişəmsə bunlar həqiqəti aşkara çıxarmaq və milli mənafeyimiz naminədir. Mənim haqqımda hiyləni iki erməninin (Gevorkov və əli hələ 38-ci illərdən bəri qanımıza bulaşmış veteran neftçi) ustalıqla qur-

duğunu o hamıdan yaxşı bilirdi. Odur ki, yüngül cəza verməklə Moskvanı susdurdu və eyni zamanda məni qoruyub saxlaya bildi.

Naxçıvanda YAP-ın təsis konfransına gedərkən Heydər Əliyevlə ikilikdə söhbət zamanı bu hadisəni xatırladıq. Gülümsəyərək zarafatla «Gevorkovla yamanca çəkişirdin, prinsipiallığın xoşuma gəlirdi. Ona görə də Qarabağ zonasından sən dəyişməyi dəfələrlə məndən xahiş etsələr də əhəmiyyət vermədim».

Belə bir fikir söyləməliyəm ki, Qarabağı əldə saxlamaq Sovet dövründə Azərbaycan rəhbərləri üçün o qədər də asan iş deyildi. Bu məsələ Heydər Əliyevin iş rejiminin, iş üsulunun prioritet məsələlərinin birincisi idi və şəxsən mən bunun şahidi və hadisələrin bəzilərinin iştirakçısı olmuşam. Belə ki, aspiranturanın axırncı kursunu bitirmək üzrə idim. Dilləri bildiyim üçün partiya qarşısında məsuliyyət tələbini əsas götürüb, elmi işimi yarımçıq saxlamağı təkid etdilər. Məni Komsomolun Mərkəzi Komitəsinə işə götürüb, Dağlıq Qarabağla birbaşa əlaqəli işləməyi tapşırdılar (ilin 4–6 ayını Vilayətin rayonlarında, kəndlərində, təşkilatlarında ezamiyyətdə olurdum). Rəhbərlik tərəfindən gənclərə və ixtisasıma aid olmayan xeyli tapşırıqlar verilir, yazılı cavab tələb olunurdu. Tapşırıqların dəqiqliyi və düzgünlüyü barədə cavablarım isə mənə təkrar-təkrar xatırlandırılırdı. Ona görə də, mənə tapşırıq verən mənbənin kimliyi tez-tez, hətta gündən-günə məni maraqlandırırdı. Respublikada ən

kiçik vəzifə tutanlardan biri olsam da, mənə vilayətdəki vəziyyətin elə sahələrinin öyrənilməsi və təhlili tapşırılırdı ki, bəzən təəccüblənməklə bərabər, həm də çətinliklə üzləşirdim.

Xeyli sonra mənə bəlli oldu ki, bütün bunlar Heydər Əliyev tərəfindən verilmiş və bir neçə başqa kanallar vasitəsilə onun tərəfindən öyrənilmişdir ki, məlumatlar tam dəqiq olsun və Vilayətdəki separatçı hərəkatlara qarşı tutarlı tədbirlər görülsün. Məsələn, Xankəndi Dövlət Dram Teatrının son illərdəki repertuarları öyrənilərkən, şəhərin muzeyindəki eksponatlar (əsasən də "Böyük Ermənistan" barədə olan xəritələr), "Sovetaqan Qarabağ" (erməni dilində) qəzetinin məqalələrinin, "Sovetskiy Karabax" (rus dilində) arasında edilən yalançı və saxta tərcümələrdə, İrəvanın "Bilik" cəmiyyətinədən mühazirə oxumağa gəlmiş alimlərin millətçi çıxışları, "Daşnaksutyun" partiyasının gizli fəaliyyəti, institut, texnikum və orta məktəblərdəki, erməni dilində keçirilən dərslərdə, kitabxanalarda olan senzuradan kənar kitablarda, bəzi abidələrin, yəni Dadiq-Babiq (baba-nənə) heykəlinin qoyulmasında, dinlərarası münaqişələrin qızışdırılmasında və bir çox digər sahələrdə güclü separatçılıq görünür, tam milli düşmənçilik hiss edilirdi. Bütün bunların qarşısının alınması üçün vaxtında siyasi-iqtisadi təsir göstərmək gücünə malik olan tədbirlər hazırlanırdı.

Bu sahədə müəyyən təcrübə topladığıma görə respublikanın digər orqanlarında işləyəndə belə,

Dağlıq Qarabağda milli mənafeyimizə zidd olan məsələlər ətrafında bəzən məndən də fikir soruşulurdu. Heydər Əliyevin tapşırıqları ilə təcrübələndiyim üçün indinin özündə də azərbaycanlı-erməni münasibətləri sahəsində özümü müəyyən qədər geniş bilgi sahibi hesab edirəm.

Onu da qeyd etməliyəm ki, Allah bizi onlarla qonşu edib həmsərhəd yaşatdığına görə indiki nəsil, nəvə-nəticələrimiz bu sahədə bizlərdən də bilikli, ayıq və tədbirli olmalıdırlar. Bu sahədə də keçilən yolu, qazanılan təcrübəni, müəyyən məqamda hansı işi necə görməyi öyrənməlidirlər. **Milli münasibətlərin öyrənilməsi, tənzimlənməsi və proseslərin idarə olunması sahəsində Heydər Əliyevin iş üsulu həmişə bir örnək olmalıdır.**

HEYDƏR ƏLİYEVİN ŞƏKİLLƏRİ İLƏ DƏ MÜBARİZƏ APARILIRDI

Heç vaxt, bir saat da olsun belə Qorbaçovun rəhbərliyi dövründə Heydər Əliyev diqqətdən kənarda saxlanılmırdı. Ona dövlət strukturundakı mövcud, müxtəlif kanallarla nəzarət edirdilər. Mən bir neçə hadisənin şahidi olmuşam. Xatirimdədir, 1987-ci ildə Qorbaçovun rəhbərliyi zamanı Heydər Əliyevə qarşı olan soyuq münasibət aydın hiss edilirdi. O, Siyasi Büronun üzvü idi. Mən isə o dövrdə Qax rayonunda birinci katib işləyirdim. Qonşu rayonumuz olan Şəkinin birinci katibi işləyən Hadı Rəcəbov zəng edib dedi: "...Sənin iş otağında Politbüronun üzvlərindən kiminsə portreti, ya şəkli varmı? Sov.İKP Mərkəzi Komitəsinin Zaqafqaziya üzrə bölmə müdiri raykom işçilərinin iş yerlərinə baxır. Birinci katiblərin iş otaqlarını şəxsən yoxlayır. Əgər Qorbaçovun şəkli yoxdursa Heydər Əliyevinki varsa və yaxud Heydər Əliyevin şəklindən Qorbaçovun şəkli həcminə görə kiçikdirsə, o halda ciddi iradəni bildirir və tədbir görülcəyi barədə xəbərdarlıq edir".

Dəstəyi yenidən yerinə qoymuşdum ki, bölmə müdiri və Bakıdan onunla gələnlər iş otağıma girdi-

lər, buradan da keçib arxadakı istirahət otağına baxdılar. Sonra ayaq üstə dayanıb moskvalı narazılıq etdi: "Sən Qorbaçovu baş katib kimi tanımırısan, tanısaydın heç olmasa onun bir şəklini burada görərdik, amma otağında Əliyevin iki şəkli var..." Az sonra məlum oldu ki, məqsəd nə imiş. Qorbaçov Heydər Əliyevi təqaüdə göndərməyə cəsarəti çatmayıb, ilk öncə onun şəkilləri ilə mübarizəyə başlayırmış.

Moskvadan gələn o qədər istiqamətlənmiş, necə deyərlər, itilənmiş vəziyyətdə buraya göndərilmişdi ki, açıq-açıqına rayonda Heydər Əliyev portretlərinin çoxluğunu az qala fəlakət sayırdı. Sanki böyük qanun pozuntusuna yol verilmişdi. Bu cür ezamiyyətə gələnlərdə elə qəddarlıq hissi yaradılmışdı ki, onlar bizlərlə oturub danışmaq belə istəmirdilər. Hətta gələnlərin sir-sifətindən zəhər damırdı. Onu yola salmaq üçün çıxanda, yenə də başladı: "...raykomun təbliğat şöbəsi müdirinin otağından və kitabxanadan başqa Qorbaçovun heç bir yerdə şəklini görmədim, amma Heydər Əliyevinkinin say-hesabını itirdim... Bax, budur sizin münasibətiniz... Bu "göstərici" hər şeyi deyir..." Əlbəttə, bu "tədqiqat"dan sonra mənim də "payımı" verdilər. Ancaq Qorbaçovun şəklinin sayını çoxaltmağa çalışsalar da, Azərbaycan xalqında zərrə qədər də olsun ona hörmət yarada bilmədilər.

**NAXÇIVANDA
DÖVLƏT ÇEVRİLİŞİNƏ
CƏHD VƏ
HEYDƏR ƏLİYEVİN
HÜQUQLARININ QORUNMASI
ÜZRƏ MÜDAFİƏ KOMİTƏSİNİN
YARADILMASI**

Bakıya belə bir xəbər yayıldı ki, Naxçıvandakı xalq cəbhəçiləri silah, həm də zirehli texnika gücünə Muxtar Respublikanın Daxili İşlər Nazirliyi, Televiziya və Radio Komitəsinin binasına basqın etmişlər. Hər iki bina zəbt edilməklə yanaşı, özlərini burada möhkəmləndirərək Naxçıvanda hakimiyyəti tam ələ almağı planlaşdırırlar.

Bu Konstitusiyaya zidd cinayətkarlıq hərəkəti əhalinin nifrətinə səbəb olduğundan, camaat ayağa qalxmış, böhran içərisindəki Naxçıvanı və onun xilaskarı Heydər Əliyevi qaraguruhçu silahlı dəstədən qoruya bilmişlər. Bu çətin vəziyyəti naxçıvanlılar müəyyən qədər aradan qaldırsalar da, hakimiyyətdəki bəzi qüvvələr bu çirkin əməllərə son qoyulmasına maraq göstərmirdilər. Hətta respublikadakı bəzi vəzifə tutanlar Naxçıvandakı yaranan

sabitliyə, ermənilərə qarşı mübarizədə mətinlik göstərilməsinə paxıllıqla yanaşırdılar.

Naxçıvanda yaradılmış ağır vəziyyət, respublikanın bütün regionlarının əhalisini narahat etməklə bərabər Bakının ziyalılarını və adlı-sanlı elm adamlarını hiddətləndirmişdi. Odur ki, 1992-ci ilin oktyabr ayının axırında bir çox tanınmış ziyalı hadisələrin belə təhlükəli məcarada cərəyan etməsindən narahatlığını bildirmiş və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəyə bəyanat göndərmişdilər.

Azərbaycan Prezidentinə ünvanlanan bəyanat gözlənilən nəticəni vermədiyindən hadisələrin sonrakı gedişatı ziyalıların daha da ciddi addımlar atmalarını tələb edirdi. Bununla əlaqədar vətənpərvər ziyalılar üç bir, beş bir bir yerə toplaşıb (toplaşmağa da iqtidar maneə olurdu) fikir mübadiləsi aparmalı olurdular.

Həmin günlərdə Azərbaycan ETPEİ -nin direktoru Zəhid Qaralovun iş yerinə getdim ki, bu ətrafda fikir mübadiləsi edəm. Onunla tanışlığım 1987-ci ildə Azərbaycana qarşı Moskva tərəfindən edilən xoşagəlməz hadisələrə münasibət zamanı yaranmışdı. O məqamında sözünü deyən, "ciyərli" siyasətçi və vətəninini sevən bir ziyalı kimi böyük hörmət qazanmışdı. Mənim də ona xüsusi hörmətim var idi. Belə ki, Qax rayonunda I katib işləyirdim. Ermənilər Gürcüstan Elmlər Akademiyasının akademiki Gelovaninin adından "Musayevin millətçiliyi" barədə Qorbaçova ərizə yazmışdılar. Həmin ərizəni

baş katibin köməkçisi olan erməni Şaxnazarov Qorbaçavun özünə vermiş, o, isə məktuba belə bir dərkənar qoymuşdu: "Yoldaş Liqaçova, şəxsən məşğul olun, nəticəsi barədə mənə məruzə edin". Moskva və Bakıdan rayona 16 nəfər yoxlayıcı gəlmişdi ki, onların içərisində Zahid Qaralov da var idi. Zahid müəllim moskvalılara sənədlərlə və faktlarla o qədər sübutlar gətirib, mübahisələrə girişdi ki, o vaxtlar işlədiyi nazir müavini vəzifəsindən də onu çıxartdılar. O, işlədiyi institutun binasına da bu xatirəmi yada salaraq, böyük inam və xoş düşüncələrimlə gəlmişdim.

Onun iş otağına daxil olarkən orada bir xeyli ziyalının da söhbətə gəldiyini və Naxçıvandakı ağırlı-acılı məsələni müzakirə etdiklərini gördüm. Zahid müəllim məni də söhbətə qoşub, fikir söyləməyə cəlb etdi. Narazılıqlara qoşulduğumu bildirməklə bərabər belə bir təklif verdim ki, əlimiz, köməyimiz Naxçıvana çatmasa da, biz burada "Əliyevi Müdafiə Komitəsi" yaradaraq sözümüzü deyə bilərik. Əgər Komitə yaradılsa, Zahid Qaralov sədr olarsa, mən çox məmnuniyyətlə iş apararam. Hiss etdim ki, təklifimi Zahid müəllim bəyəndi, kağız-qələm alıb dedi: "... elə gəlin buradan başlayaq, kim bu işə könüllü qoşulmaq istəyirsə, desin yazım ki, Komitə yaradılacaq olanda nəzərə alınsın..."

Zahid müəllim özünü, məni və bir neçə nəfərin adını dəftərinə yenidən yazmağa başlamışdı ki, gördüm ki, otaqda adamların sayı azaldı (yəqin ki, gedənlər ya qorxaqlar, ya da ki, işləri olanlar idi).

Bununla belə, siyahıya xeyli adamın adının yazıldığını gördüm.

Naxçıvanda vəziyyət ağırlaşdıqca Bakıda ziyalılar daha ciddi tədbirlərə əl atdılar. Odur ki, alimlər kütləvi informasiya vasitələrində çıxışlar edir, müsahibələr verir və respublikanı hədələyən vətəndaş müharibəsi təhlükəsini pisləyirdilər. Dekabr ayının əvvəllərində isə Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının iclas salonuna toplaşaraq ziyalılar qəti sözlərini dedilər. Yığıncağa respublikanın 20-dən çox ictimai-siyasi təşkilatlarının nümayəndələri: şairlər, yazıçılar, bəstəkarlar, yerli və xarici jurnalistlər, hüquqşünaslar, veteranlar və deputatlar gəlmişdilər. İki yüzə yaxın insanın toplaşdığı iclasa akademik Ziya Bünyadov sədrlik edirdi. Katiblik isə jurnalist Xeyrəddin Qocaya həvalə edilmişdi.

Gündəliyə yalnız bir məsələ qoyulmuşdu: "Naxçıvan Dövlət quruculuğunun və Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevin hüquqlarını müdafiəsi komitəsinin yaradılması haqqında". Çıxış edənlərin sayını xatırlamaq çətindir. Çünki onlar olduqca çox idilər. 27 nəfərdən ibarət Müdafiə Komitəsi yaradıldı, Zəhid Qaralov sədr, iki nəfər də ona müavin seçildi.

Mən Müdafiə Komitəsinə üzv seçildim. Mənə Komitədə konkret iş sahəsi tapşırıldı. Vaxtaşırı cavabdeh olduğum sahə ətrafında məlumat-hesabat verməli olurdum. Formalaşmış Müdafiə Komitəsi rayonlarda, idarə və təşkilatlarda özəklər ya-

ratmağa başladı ki, bu iqtidardakıları ayılmağa yönəldi. Komitənin işindən çox danışmaq olar, ancaq qısaca olaraq onu deməliyəm ki, az bir müddətdə çox işlər görüldü. Komitə üzvlərinin çoxu fəaliyyətini ən çətin anlarda da dayandırmadı. İndi də həmin adamlar öz mübariz ideyalarını və müqəddəs vəzifələrini – çətin anda xalqın mövqeyini müdafiə etmək səlahiyyətini inamla davam etdirməkdədir.

Bu hadisə və ziyalıların öz mövqelərini ifadə etmək və təşkilatlanmaq istəyi və onun reallaşması, bəlkə də tariximizdə ilk mühüm və yadda qalan hadisə olmuşdur. Həmin hadisələr ziyalıların xalqa həyan olmaları, xalq üçün gərəkli məqamda birləşmək qüdrətini sübut edən bir fakt kimi də olduqca dəyərlidir. Mən də geriye baxanda çox sevinirəm ki, həmin vaxtlar o ziyalılarla birlikdə olmuşam.

NAXÇIVANA SİLƏH DA GƏRƏK İDİ

Allah tərəfindən elə bil ki, pis günə düşüb, dağılan və viranəliyə doğru gedən sahəni və bölgəni bərpa edib, qaydasına qoymaq və inkişafa istiqamətləndirmək Heydər Əliyevin bəxtinə yazılıbmış (1969-cu il birinci və 1993-cü il ikinci dəfə respublika rəhbərliyinə gəlişlərini nəzərdə tuturam).

Heydər Əliyevi Naxçıvanda camaat və deputatlar Ali Məclisə rəhbərliyə gətirəndə də bölgədə siyasi, hərbi və iqtisadi vəziyyət olduqca ağır idi. Ermənilər Naxçıvanı öz ərazilərinə birləşdirmək üzrə idilər, artıq Kərki zəbt edilmişdi. Ərazilərinin bir addımlığında yerləşən Naxçıvanı özününküləşdirmək erməniyə daha asan başa gələrdi, nəinki sərhədlərindən aralıda olan Dağlıq Qarabağı birləşdirmək. Naxçıvanlılara bu faciəvi və acınacaqlı vəziyyət bəlli idi.

Bakı və Moskvada əyləşən qorbaçovçular Heydər Əliyevin Naxçıvana rəhbərliyə gəlməsinə nəinki razı deyildirlər, hətta hər vasitə ilə ona mane olurdular. Ali Məclisin sədri seçilən Heydər Əliyevin vilayətdəki vəziyyəti normallaşdırmaq

işini də istəməyənlər var idi. Naxçıvana qarşı bu xoşagəlməz münasibət (hətta «özümüzünkülər» tərəfindən edilən blokada) hamıya bəlli idi və pislənilirdi. Ona görə də kim nə bacarırdısa və kimin nəyə imkanı çatırdısa Naxçıvana legal və qeyri-legal şəkildə kömək etməyə çalışırdı. Bu məqamlarda açıq deməliyik ki, millətimizin birliyi və təəsübkeşliyi artıq özünü göstərə bildi, çoxları Naxçıvana qabiliyyəti və imkanı çərçivəsində kömək edir, sözlə də olsa, münasibətini bildirirdi. Başqaları kimi mən də qeyri-rəsmi formada bu kompaniyada iştirak edirdim. Xızı rayonu yeni rayon olsa da, yerli imkanları götür-qoy edib vilayətə edə biləcək kömək barədə qərara gəlib, planlaşdırdığımızı Naxçıvana – Heydər Əliyevə çatdırırdıq.

Xızı rayonu struktur və iqtisadi cəhətdən tam formalaşmasa da əvvəllər, orada daim fəaliyyətdə olan SSRİ-nin yeddi hərbi hissəsi var idi. Ərazisində yerləşən iki silah anbarından – biri 1948-ci ildən yaradılan SSRİ-nin cənub hissəsində olan arsenalardan ən böyüyü sayılırdı. Digər hərbi hissədə 150 bombardmançı hərbi təyyarəsi olan, başqa bir müasir hərbi obyektə raketlər yerləşən, rabitə üzrə və sairə hərbi hissələr mövcud idi. Rus komandirləri ilə “dil tapıb” sərhəddəki cəbhə bölgələrinə bəzi sursatlar da göndərə bilirdik. Moskva ərazimizdəki hərbi hissələrə ərzaq təminatını tam dayandırmışdı. Əsgərlərin və zabit ailələrinin ərzaq və gündəlik məişət mallarına ciddi ehtiyacı var idi. Odur ki, ər-

zaq məhsullarını (əsasən də ət-süd) lazımlı sursatla dəyişə bilirdik.

Heydər Əliyevə imkanlarımız barədə məlumat çatan kimi oradan – Naxçıvandan yanıma nümayəndə gəldi. Onlardan biri Ordubad konserv zavodunun iqtisadçısı Hicran Kərimli idi. Naxçıvanın tələbatına uyğun olaraq, bu sahədə bacarığı olan və iş apara bilən adam ayırdım. Rayon polis idarəsinin rəis müavini polkovnik Əhməd Hüseynov bu məsələləri həll etmək üçün işə başladı və o Naxçıvana daimi nümayəndə kimi təhkim edildi. Mümkün miqdarda vilayətə lazım olan bəzi şeylər göndərə bildik. Bu iş bir müddət gizli və ardıcıl oldu. Onu da qeyd edirəm ki, elə o zaman Respublikada bəzi vəzifə tutanlar Naxçıvana yardım göndərməyə maneçilik törədə bilirdilər.

O vaxtlar vilayətə etdiyimiz təmənnasız yardımını Heydər Əliyev unutmamışdı. Milli Məclisə sədr seçiləndən sonra bir dəfə onun yanında olarkən sözarası dedi: "...Sən qorxa-qorxa da olsa vilayətə patrondan zaddan göndərə bilirdin. Mən bunu unutmamışam".

BİRİNCİ PREZİDENTLƏ SÖHBƏTİMDƏN

Heydər Əliyevin irəli çəkdiyi, daim qayğı göstərdiyi insanların keçmişini və sonrasını yada salanda xəyalımda bəzi düşüncələr oyanır və mən yaddaşımın bəzi səhifələrini yenidən gözdən keçirməli oluram.

1985-ci il idi... O zaman A.Mütəllibov Məişət Xidməti naziri vəzifəsində işləyirdi, taxıl biçini vaxtı kombaynçılara xidmətlə əlaqədar Mərkəzi Komitədən Qaxa ezamiyyətə göndərmişdilər. Vaxtının olmamasından onu qəbul edə bilmədim. RİK-in sədrinə tapşırdım ki, birlikdə olsunlar və ona xidmət göstərsin (o dövrdə birinci katiblərə bəzən “balaca padşah”da deyirdilər, bu fikirdə həqiqət var idi, çünki bizlərə böyük səlahiyyətlər verilmişdi).

İki gündən sonra sədr bildirdi ki, nazir sizinlə görüşmək və eyni zamanda tanış olmaq istəyir. Görüş zamanı məndə Ayaz Mütəllibova qarşı xoş münasibət yarandığından şam yeməyinə dəvət etdim. Süfrə arxasında tanış olmaq məqsədilə ona aid olan bəzi suallarımı verdim. Söhbətimiz alındı.

Məndən soruşdu ki, respublikada elə bir adam tanıyırsınızmı ki, inzibati orqanlar onu dolaşdırsın, onların əlindən salamat qurtarsın və sonra raykom katibi göndərilsin. Xatırlamıram, - dedim, - ola bilməz, çünki Moskva belə məsələləri daim diqqətdə saxlayır. Az sonra yenə sualla müraciət etdi:

- Elə adam tanıyırsınızmı ki, ikinci katiblikdən bir başa nazir vəzifəsinə təyin edilsin?

Heç vaxt Moskva onu təsdiq etməz, çünki o dövrdə Respublikanın nazirləri Moskvada söhbətdən keçir, ona «dobro» - razılıq verilirdi, - dedim.

Mütəllibovun cavabı mənə bu oldu ki, bəli, elə adam var, o adam da mənəm. Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyətin sayəsində və onun köməyi ilə. O, mənə dəstək olduğu üçün hazırda nazir işləyirəm və ona minnətdaram.

Heydər Əliyev haqqında Mütəllibovun bu xoş sözləri sonrakı hadisələr zamanı da daim qulağımda səslənirdi. Onu da bilirəm ki, Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsinə onun sədr təyin olunmasında da Heydər Əliyevin razılığı və köməyi olmuşdur.

O söhbətdən xeyli vaxt keçmişdi. Artıq mən Xızı rayonunda işləyirdim.

Xızı rayonu bir neçə ay idi ki, yaranmışdı, idarə və müəssisələri hələ tam təşkil edə bilməmişdik, qaçqınlar üçün yaşayış binası tikmək qeyri-mümkün vəziyyətdə idi. Altıağac-Xızı zonasında qaçqınların yerləşdirilməsinə dair Nazirlər Sovetinin 7 geniş qərarı olmasına baxmayaraq, onların

əksəriyyəti yerinə yetirilməmişdi. Qərarlarda sosial sahələrin tikintisinə vəsait ayrılsa da, qaçqınlara ev tikmək üçün maliyyə vəsaiti nəzərdə tutulmamışdı. Qaçqınlar arasında xeyli narazılıq yaranmışdı və artıq “qaçqınlar üsyanı” başlamaq təhlükəsi ilə üzbəüz dayanmışdıq.

Keçmiş İrəvan xanlığının 11 rayonundan, Gürcüstanın 3 rayonundan, Özbəkistanın bir neçə yaşayış məntəqəsindən 10 minə yaxın qaçqın Xızıya məskunlaşmaq üçün göndərilmişdi. Lakin, rayonda minimal yaşayış üçün heç bir şərait yox idi. Digər tərəfdən də Mütəllibovla Nazirlər Sovetinin sədri Həsən Həsənovun çəkişmələri də bu məsələnin həllini daha da pisləşdirirdi. Birinin verdiyi tapşırığı, o biri bilən kimi qəsddən ona maneəçilik törədirdi.

Respublika rəhbərləri arasındakı qruplaşma və didişmələri bildiyimdən, rayondakı ağır və çıxılmaz vəziyyətdən hali olduğumdan, eyni zamanda işi qaydasına qoymaq üçün rayona lazımi köməklik göstərilmədiyinə görə vəzifəmdən imtina etdim. Öz növbəsində Dövlət Təhlükəsizlik orqanları “qaçqınlar üsyanı”nın yetişdiyi barədə Mütəllibova məlumat vermişdilər. Belə bir üsyanın başlaması həm H.Həsənovun, həm də ki, Mütəllibovdan narazı olanların ürəyindən idi. Hətta “közərən ocağa benzin tökənlər”də var idi. Odur ki, vəziyyəti normalaşdırmaq üçün respublikanın yüksək vəzifəli şəxsləri və nazirlərlə birlikdə Mütəllibov rayona gəldi, geniş müşavirə keçirdi.

Müşavirədən sonrakı söhbətlər zamanı bəzi məsələlərdən də danışdıq. Heydər Əliyevin böyük xidmətləri olduğunu o, yenə də qeyd etdi. Lakin artıq hiss etmək olurdu ki, erməni məngənəsində olan Qorbaçovun Mütəllibova da xeyli təsiri olmuşdur. O da aydın görünürdü ki, bu barədə onun Mütəllibova təzyiqi daha yüksəkdir.

Mütəllibovun istefasına nail olan xalq cəbhəçiləri onun Zaqulbadan kənara çıxmamasına nəzarət edirdilər. Açıq desək, onu orada qalmağa məcbur etmişdilər. Dövlət çevrilişi etmiş cəbhəçilər Zaqulbada onu maddi baxımdan təminatlı saxlayırdılar. Odur ki, Mütəllibovun yalnız telefon vasitəsi ilə kimlərlə əlaqə saxlamaq imkanı var idi. Həmin günlər rayonun problemlərinin bəzilərini həll etmək üçün paytaxta tez-tez, əsasən də Mərkəzi Aparata gəlirdim. Şöbə müdrinin birinin otağına girərkən, müdir hökumət telefonu ilə Mütəllibovla danışdı. Mütəllibov otağa daxil olanın kimliyini soruşduqdan sonra mənimlə də danışmaq istədiyini bildirdi: «...Səni də müstəqil düşünən və sözünü deyənlər sırasında tanıyaraq deyirəm. Bu barədə bir-neçəsi ilə də danışmışam. Vəziyyətim hamınıza bəllidir. Heç nə edə bilmərəm, yalnız adamlarla telefonla danışmaqdan başqa. Azərbaycanı federasiya etmək istəyirlər, işin içində olan şəxs kimi mənə də məlumdur. Xahiş edirəm, imkan verməyin ki, Azərbaycanı federasiyaya çevirsinlər...»

O, elə tərzdə danışdı ki, az qalırdı desin ki, gedin, minnət edin Heydər Əliyev gəlsin, respublika-

nı vəziyyətdən çıxarsın (ancaq adını telefon xəttinə görə çəkmədi). Əlbəttə, Mütəllibovun sözlərinə o vaxtlar şübhə ilə yanaşdım, amma xatırımdan da çıxarmadım. Azərbaycanın cənubunda Talış Muğan Respublikası yaradılması cəhdini, şimalında “Sadval”ın əməllərini gördükdən və respublikada xili cərəyan edən hadisələrin şahidi oladıqdan sonra onun dediklərinin həqiqət olduğuna şübhəm qalmadı.

Azərbaycanı parçalamaq istəyənlərə Heydər Əliyev öz sözünü dedi və ölkəni fəlakətdən, parçalanmadan qorudu, xalqın birliyinə və dövlətçiliyin qorunub saxlanılmasına nail oldu. Onun uzaqgörənliyi və təmkinli, müdrik siyasəti nəticəsində bütün təhlükələr arxada qaldı. Heydər Əliyevin ağır zəhməti nəticəsində ölkəmiz monolit bir dövlətə çevrildi.

Təəssüf ki, çoxları bu siyasət burulğanından sağ-salamat xilas ola bilmədi. Buna baxmayaraq, ayrı-ayrı vəzifə sahiblərinə tarixi dövrə, mürəkkəb situasiyaların yaratdığı meyarlara görə qiymət vermək lazımdır.

PARLAMENT QARŞISINDA "YAŞ SENZİ" MƏSƏLƏSİ VƏ MITİNQ

Respublikada ictimai-siyasi vəziyyət elə bir gərgin həddə çatmışdı ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsinin qarşısını ala biləcək məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına adi vətəndaşlar da qoşulmağa başladılar. Miting təşkil edib tələblər qoyur, Konstitusiyadakı "yaş senzi" üzrə qadağanın götürülməsini istəyirdilər. Ona görə də Parlament binası qarşısına toplaşib, hər gün (mitinq 1992-ci ilin yaz fəslində 21 gün, günortadan başlayıb, qaranlıq düşənə qədər davam edirdi) Konstitusiyanın həmin maddəsini ləğv etməyi deputatlardan tələb edirdilər.

Deputat olduğum üçün və qaçqınlar məskunlaşan Xızı rayonunun başçısı işlədiyimdən vətəndaşların mənə bu barədə müraciəti daha intensiv olurdu. Digər tərəfdən də "Qaçqınlar" cəmiyyəti idarə heyətinin üzvü, onu yaradanlardan biri kimi yurduyasını itirmiş Ermənistan, Gürcüstan, Orta Asiyadan olan qaçqın insanlar mənim qarşımda tə-

ləblərini daha ciddi qoyurdular. İstər-istəməz Konstitusiya maddəsinin ləğvi üçün Parlamentdə xili və Parlamentdən kənar tədbirlərdə fəaliyyət göstərməli olurdum, özü də fəal surətdə. Hətta rayonun idarə işçilərinin bəzilərinin öz təşkilatlarının avtobusları ilə mitinqə gəlməsini də bilib, susmalı olurdum. Getdikcə bu iş geniş vüsət aldı. Bakıda yaşayıb rayonda işləyən məsul işçilərdən Üzeyir Bayramov, Əhməd Hüseynov, Nurəddin Həsənlı və digərləri işdən sonra mitinq iştirakçılarna qoşulurdular.

Bunlardan məlumatlı olan respublika rəhbərlərinin tapşırığına əsasən mənı Mərkəzi Aparata çağırıb narazılıq bildirdilər. Onu da qeyd edim ki, mənə rəhbərliyin narazılığını çatdıran şöbə müdürü özünün şəxsi fikrini də ayrıca bildirdi: "... mitinqçilər düz tələb qoyur, mən də mitinqdə səslənən fikirlərlə həmrəyəm, onları müdafiə edirəm..."

Səhəri gün şöbə müdürü yenə mənı dəvət etdi. Bu dəfə söhbəti öz iş otağında yox, mənimlə dəhlizdə gəzərkən etdi və bildirdi ki, bu binada çoxları "yaş senzi"nin əleyhinədir, dinib-danışmağa, vəzifələrini itirməməyə görə cəhd göstərmirlər. Bizlərdə mitinq tribunasından deyiləsi, qoyulan tələbi yerinə yetirməyə kömək edəcək xeyli faktlar var.

O, cibindən bir dəftər kağızı çıxarıb öz xətti ilə yazdığı və mitinqdə səslənməsini vacib saydığı faktları ehtiyatla mənə verdi. Və əlavə etdi ki, bu fikirlər orada səsləndikcə biz səninlə görüşəcəyik və yeni - isti faktlarla onlar təmin ediləcəklər. Əgər

respublikada vəziyyət belə davam edərsə iməkləməyə başlamış dövlətçiliyimizin ayaq üstə durması qeyri-mümkün olacaq - vəzifəsi olan bir şəxs kimi bunu səndən gizlətmirəm.

Onun bu sözlərindən sonra mən bu işə daha inamla yanaşmalı oldum. Mitinqə birbaşa özüm getdim, vəziyyətin gedişatını gördükdən sonra mitinq iştirakçıları ilə təkbətək görüşlər də keçirməyə başladım. Şöbə müdirinin kağızını mitinqin təşkilatçılarından olan Səfyar Musayevə verdim ki, həmin faktları tribunadan desin (Bir neçə dəfə də bu cür məlumatları sürücüm Vaqif Alpaşayev vasitəsi ilə mitinqə göndərə bildim).

"Qaçqınlar" cəmiyyətinin üzvü kimi (onun yaradıcılarından biri, sonralar Prezident seçkilərində Heydər Əliyevin vəkili olan Abbas Səfərovun köməkliyi ilə) cəmiyyətin Ayna Sultanovanın büstü yanındakı ofisində geniş iclasını çağırdıq. İclası idarə etmək mənə tapşırıldı. Buraya respublikanın əksər rayonlarından yüzdən çox insan gəlmişdi (hətta bir çoxları küçədə gözləyirdilər). Sabahkı və növbəti günlərdəki mitinqi daha da mütəşəkkil keçirmək üçün bəzi adamları da çağırmalı və onlara bir sıra işləri həvalə etməli olduq (ilk dəfə Əli Nağıyev, Hacıbala Abutalıbov və digərlərini mən oradan tanıdım). Onlar öhdələrinə götürə biləcək tapşırıqları da orada aldılar – hərçənd onlar ən fəal mitinq təşkilatçılarından sayılırdılar.

Hamı bu işə ürəklə qoşulmuş və fəallıqlarını daha da artırmışdılar. Ona görə də iqtidar mitinqi

dağıtmaq üçün qanunsuz yollara da əl atmalı oldu. Bir qrup qaraguruhçulara "yaş senzi" ilə əlaqədar mitinq gedən ərazini zəbt etməyi tapşırıbmışdılar. Artıq parlamentin qarşısında "çadır düşərgəsi" yaradıldı, samovarlar tüstüləndi, çay dəstgahı quruldu... Sutkanın 24 saatını çadırlarda yatanlar da oldu ki, "yaş senzi" mitinqinə maneəçilik törətsinlər. Mikrofonlar quruldu və şəriət qaydalarından "mühazirələr" in oxunmasına başlandı.

Konstitusiya hüquqlarını tələb edən insanlar, "yaş senzi" ilə əlaqədar demokratik yollarla sözünü demək istəyən ziyalılar sıxışdırıldı. Odur ki, mitinq öz yerini dəyişib AMEA-nın binası qarşısında fəaliyyətini bir neçə gün davam etdirdi. Mitinq iştirakçıları Konstitusiya maddəsinin həmin bəndinin ləğvini təkidlə tələb edir və bu yoldan əl çəkməyəcəklərini bəyan edirdilər.

Vəziyyətin ciddiliyindən xəbər tutan Heydər Əliyev Naxçıvandan mitinq iştirakçılarına müraciət etməli oldu. Heydər Əliyev müraciətində mitinq iştirakçılarına dərin təşəkkürünü bildirdi. Bütün qüvvələri dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsinə, Qarabağın azad olmasına, iqtisadiyyatın inkişafına və hamını bu işlərin həllində birliyə, mitinqin dayanandırılmasına çağırırdı.

Heydər Əliyevin sözünə əməl edildi. Amma iqtisadi-siyasi vəziyyət dayanmadan tənəzzülə yuvarlanırdı. Odur ki, "yaş senzi" ilə əlaqədar mitinqlərin keçirilməsi dayansa da, Parlamentdaxili mübarizə daha sürətlə davam etdirildi. Və deputatlar Heydər

Əliyevə görə Konstitusiyada yazılan maddəni səsə qoyub ləğv edə bildilər.

İnsanların, geniş xalq kütləsinin fikrini ifadə edən ziyalıların və dövlətin gələcəyini düşünən sadə və fədakar vətəndaşların ardıcıl fəaliyyətləri nəticəsində baş verən bu hadisə siyasi mübarizənin yeni mərhələsinə keçid demək idi. Xalq bu aşırımı uğurla keçdi.

İKİNCİ PREZİDENTİN RƏĞBƏTİ

Hər dövrün öz tarixi var. Tarixi təmsil edən insanların fikir və düşüncələri isə həyatı öyrənmək və ondan dərs almaq üçün bir örnək olur. Bu baxımdan eks-prezident Əbülfəz Elçibəyin fikirləri də maraq doğurur.

Elçibəy Prezident olarkən Heydər Əliyevin rəhbərlik istedadı barədə onun iş otağında, 1992-ci ilin oktyabr ayının 2-də xeyli söhbətimiz olubdur. Həmin gün bəzi AXCP-çilərin (Prezidentə «sədaqətli» rəhbər işçilərin) təşkilatçılığı ilə başçı işlədiyim Xızı rayonunda iğtişaşlar təşkil edildi. Belə hesab edirdim ki, Elçibəyin bu işdən xəbəri yox idi. Odur ki, Prezidentin qəbulunda olmağı xahiş etdim. Elçibəy çox hörmət-ehtiramla məni qəbul etdi (mənim üçün təəccüblü də göründü. Ona görə ki, onun Prezident seçilməsinə işlədiyim Xızı rayonunda 80 faiz əleyhinə səs verilmişdi) və diqqətlə dinlədi.

Artıq işləməmək qərarına gəldiyimdən Elçibəylə çox açıq və sərt danışdım. Respublikanı idarə edə bilməmələrindən, özbaşınalıqlar və hərc-mərcliklərdən narazılıq etdim. Dedim: “Mənim işdən çıxarılmam barədə sərəncam vermək bəyəm çətin idi

ki, qarşıdurmalar yaradan üsullara əl atırsınız...” Yanımda prezident tabeliyindəki bəzi respublika rəhbərləri ilə danışmağa cəhd göstərdisə, onları yerində tapmadı. Ona məruzə etdilər ki, o axtardığı adamlar (Kadr siyasəti üzrə Dövlət müşaviri, Daxili İşlər naziri və digərləri) heç kəsə demədən xeyli vaxtdır ki, Bakıda yoxdurlar.

Mənim yanımda edilən, həm də eşitdiyim bu məruzədən mən təəccüblənməklə bərabər hiddətləndim və bunu da gizlədə bilmədim.

İki saatdan artıq gedən söhbətimiz zamanı köməkçisi gəlib prezidentə məlumat verdi ki, Dövlət müşaviri Arif Hacıyev (rayonda qarmaqarışıqlıq salan) "Qafqaz evi" qurumunun Qroznı şəhərində keçiriləcək iclasına gedir. Həmyerlisi - Quba rayonu İcra Hakimiyyətinin başçısı Əhməd Əhmədza-dənin dünəndən yolüstü qonağıdır. Daxili İşlər naziri İsgəndər Həmidov Tərtərdədir, ona xəbər çatdırıldı ki, prezident onu axtarır. Az keçmədi ki, prezidentə İ.Həmidov zəng etdi. Mənim gəlişim ətrafında etdikləri söhbətdən sonra nazir Elçibəyə dedi ki, telefonun dəstəyini ver Maksim bəyə. Prezident öz kürsüsündən durub: "...gəl, əyləş, mənim stulumda, İsgəndər bəy səndən bəzi şeyləri soruşmaq istəyir... Mən də bir nəfəsimi dərim..." – deyərək iş otağında gəzinməyə başladı. Mən isə ayaq üstə dayanıb, gah telefon dəstəyinə, gah Prezidentin kreslosuna - kürsüsünə, onun yanına qoyulan Azərbaycan bayrağına baxa-baxa, Elçibəyin verdiyi tapşırığa necə əməl etməyim düşüncələri altın-

da donub qalmışdım. Tərənəm vəziyyətdə dayandığımdan, bir də : "...bəy xətdədir, gözləyir, keç otur, danış..." - deyib, pəncərəyə yaxınlaşaraq dənizi seyr etməyə başladı. Bir neçə dəqiqədən sonra hiss etdi ki, mənim səsim gəlmir, düz dayanmışam, geriye dönüb: "...bəy, sənə nə oldu, özünü pis hiss edirsənsə, həkim gəlsin, burada varımızdır..."

Dedim: "... xeyr, cənab Prezident, çox sağ olun, özümü yaxşı hiss edirəm. Sizin tapşırığınız məni çaşdırıb. Bu binaya daxil olanda özümdə məsuliyyət hissini iki dəfə artırıram. Prezidentin iş otağına girəndə, özümü beş qat və cənab Prezidentlə danışanda isə on qat yığcamlaşdırıram. Deyirsiniz, əyləşim Prezidentlik kürsüsündə nazirlə telefonla danışım. Mən bu tapşırığınıza əməl etməmək üçün donub qalmışam... Axı, biz belə öyrənməmişik, bu cür tapşırıq mənə yaddır. Sizdən başqa Prezident kürsüsündə heç kəsin əyləşməyə ixtiyarı yoxdur..."

Prezident bu məsələdən pərt olmadı və üzünü mənə tutub zarafatla dedi: "Sən köhnə partokrat-san, görürəm təəccüblənmisən, indi demokratiya-dır, belə də ola bilər". Sonra da Heydər Əliyevin iş təcrübəsindəki tələbkərliklə əlaqədar bəzi məqamlardan xeyli danışdı. İlk dəfə idi ki, mən Elçibəylə ikilikdə belə ətraflı, mənə maraqlı olan söhbət edirdim. Bu cür ürəkaçıqlığı ilə edilən söhbətdən sonra Elçibəy barədə məndə xeyli müsbət fikirlər formalaşdı. Həm də ona görə ki, müxalifdə olsa o, Heydər Əliyevin respublikada gördüyü işləri bilməklə bərabər, onları düzgün qiymətləndirirdi. Heydər

Əliyevin rəhbərlik istedadını, məharətlə vəziyyətdən çıxış yollarını tapma ustalığını və qətiyyətlik xüsusiyyətlərini xüsusilə sadaladı.

Mən sonralar Elçibəyin Heydər Əliyevi Bakıya, hakimiyyətə – prosesləri idarə etməyə dəvət edəndə təəccüblənmədim. Çünki onun bu böyük tarixi şəxsiyyət haqqında dediyi sözləri, etirafları onun öz dilindən, özü də vəziyyətin hələ kritik bir yön almadığı zamanlarda eşitmişdim.

PARTİYA YARADILARKƏN...

Respublikada qəribə bir məqam yaranmışdı. Siyasi mühitin tələbatına uyğun ölkədə partiyalaşma başladı. Cəmiyyətdə gedən proseslərə uyğun yeni partiya yaratmağa doğrudan da ehtiyac duyulurdu. İqtidardakılar və «bəy»ciklər ölkəni pis günə qoymuşdular. Bir qrup ziyalı laqeyd, biganə mövqe tutub, necə deyərlər “mürgü” vururdu. Digər siyasət adamları və ziyalılar narahat olsalar da qorxaqlıq edərək seyrçi mövqe tutaraq tamaşaçı rolunu ifa edirdilər. Bizim kimi ölkəni, dövlətçiliyi və insanların gələcəyini düşünənlər isə müxtəlif çıxış yollarını axtarırdılar. Çıxış yolunu partiya yaratmaqda görür və bu partiyaya Heydər Əliyevin rəhbərlik etməsini arzulamaqla onun ətrafına yığılıb, vəziyyəti yaxşılaşdırmaq istəyirdik. Əvvəlcə gizli, sonra isə açıq fəaliyyət göstərməyimizdən yuxarıların xəbərdar olduqları üçün müxtəlif maneələr törədilirdi.

Respublikanın bu ağır günlərində biz “Yeni Azərbaycan Partiyası»-nı yaradanda qanunla təsəşübkeşlər toplanmalı idi (partiyaların yaranması qanununa vaxtilə deputat kimi mən də səs vermişdim). İqtidar isə hərtərəfli ciddi qadağalar qoymuş-

du ki, heç yüz nəfərə qədər belə insanlar yaradılacaq partiyada toplanma bilməsin. Bizlərə qarşı qorxuducu hərəkətlər edilir, əks təbliğat aparılır, bu hərəkata qoşulanları izləməklə bərabər ifrat dərəcəsində pisləyirdilər. Eyni zamanda siyasi hərəkata qoşulmaq istəyi və arzusu olan insanlar da azalmağa başlamışdı və bəlkə də yox dərəcəsinə enmişdi. Çünki «bəy»ciklər insanları dəfələrlə aldatmağa nail olduqlarından heç kəs hər hansı bir qurumun yaradılmasını istəmirdi və bu kimi işlərə xor baxırdılar. Onun üçün də lazım olan qədər təəssübkeş toplayıb ətrafımıza cəlb etmək xeyli çətinləşmişdi.

Təhlükəli də olsa biz ən mötəbər, sözüümüzü yerə salmayan, qorxmaz qohum-dostları siyasətə qoşmağa, «Yeni Azərbaycan Partiyası»nın yaradılmasının bünövrəsini qoymağa çalışırdıq. Elə olurdu ki, əvvəlcə təəssübkeş olmağa razılıq verən şəxs bir neçə gündən sonra öz verdiyi sözdən qaçır və bu qurumun təəssübkeşi və üzvü olmağı istəmirdi. Bu faktı da gizlətmək mümkün olmazdır ki, vaxtı ilə Heydər Əliyev tərəfindən ən yuxarı vəzifələrə yüksəlmiş, bir sözlə, onun çörəyi ilə adam olan bir neçəsi ilə söhbət aparmaq mənə tapşırıldı ki, bəlkə onlar da bu işdə təəssübkeş olarlar. Və biz də beləliklə, partiyanın yaradılması işini tezləşdirə bilək. Lakin, bu şəxslərdən bəziləri nəinki imtina etdilər, hətta mənə düz yolda olmadığımı da bildirdilər və Heydər Əliyevin ünvanına da tənqidi sözlər söylədilər. Mən kağıza, qələmə və vaxta qənaət etdiyim üçün belə adamların adını bu kitaba salmağı layiq

bilmirəm. Bir ona əfsuslanıram ki, onlardan bir neçəsi sonralar maska taxıb yeni cildə girdilər, Heydər Əliyevin hakimiyyətə ikinci gəlişindən bəhrələ-nib, yüksək rütbələrə sahib oldular. Bizim kimiləri, hansılar ki, partiya yaratdılar, onların sıradan çıx-masına və məhv olmasına çalışdılar. Bəzi hallarda buna da nail ola bildilər. Bu barədə danışmaq ta-mam ayrı bir mövzudur.

Partiya yaradanları daim izləyir, planlaşdırdığı-mız işləri pozur və ideyamızdan geri çəkilməyimiz üçün bizlərlə müxtəlif danışqlar aparırdılar. Danı-şqlar nəticə verməyəndə inzibati yollara əl atılırdı. Yaxşı yadımdadır, bir dəfə biz 3 deputat - Rasim Ağayev, Arif Rəhimzadə və mən Milli Akademiya-nın köhnə binasında (keçmiş Kommunist küçəsin-də) mətbuat konfransı keçirmək istədikdə Səbail rayon polisi bizi həbs etməklə hədələdi. Səbail rayon polis idarəsinin rəis müavini gənc və təcrübə-siz olduğundan biz ondan və gətirdiyi polis dəstə-sindən uzaqlaşaraq otaqların birində özümüzlə sığı-nacaq tapdıq.

Sonradan bizləri bu vəziyyətdən xilas edib öz iş otağına aparan Ziya Bünyadov oldu. Biz onun iş otağına girərək qapını kilidləyib, onun telefonları vasitəsilə (əsasən də hökumət telefonundan) müxtə-lif idarələrə zəng vurub, deputatlıq statusumuzu yada saldıq, toxunulmazlığımızdan istifadə edib beynəlxalq təşkilatlara bildirəcəyimizi xatırlatdıq. Eyni zamanda Ziya Bünyadov binaya gətirilmiş polis dəstələri ilə danışqlara girişdi. İkitərəfli söylə-

rimiz nəticəsində bizə imkan yaradıldı ki, Akademiyanın binasından çıxıb. Bilək.

Biz bu təhlükədən azad olduqsa da, partiya yaratmaq tədbirlərimizdən və inadımızdan geri çəkilmədik, hələ işə bir qədər də cəsarətlə girişdik. Qeyd etmək yerinə düşər ki, hər birimiz binadan kənara çıxarkən dağılışıraqla müxbirlərə müsahibə verdik və istədiyimiz fikirləri söyləməklə bərabər qəzetlərdə dərc olunmasına nail olduq. Partiyayı yaradarkən bu və bu kimi faktlar olduqca çox olurdu.

Onu da xatırlayıram ki, Naxçıvanda olan və Heydər Əliyevlə görüşüb bu işdə xüsusi fəallıq göstərən şəxsləri müxtəlif bəhanələr gətirərək həbs etmək istəyirdilər. Bəzilərimiz vəziyyətdən çıxmaqla bərabər müəyyən müddət qeyri-qanun şərəitdə yaşamaqlı olurduq. Qeyri-qanun şərəitdə yaşayan zaman gizli və çətin olsa da bir-birimizə baş çəkir və imkanımız daxilində əl tuta bilirdik. Ona görə də həbs etmək üçün göstərilən cəhdlər boşla çıxırdı.

Naxçıvana mən partiya yaranan günü səhər tezdən təyyarə ilə getmək istədim. Mənim uçacağım təyyarəni qəsdən bir neçə saat saxladılar ki, təsis konfransına çatma bilməyim. Bu da konfransın işinə mane olmanın bir növü idi. O vaxt belə bir qayda mövcud idi ki, əsasən təyyarədə deputat uçurdusa ekipaj bu barədə təyyarənin yerə enməsi məntəqəsinə bildirməli və uçuşun gecikməsi olarsa səbəbini çatdırmalı idi. Bütün bunlar mənə məlum olduğundan səbəbsiz olaraq təyyarənin gecikdirilməsinə şərəit yaradıldığına etirazımı bildirdim.

Təyyarədəki sərnişinlər də gəlib isə ciddi narazılıqlar edirdilər.

Xeyli keçmişdi ki, sərnişinlərdən biri mənə yaxınlaşıb dedi: «...Siz təyyarədən düşün ki, təyyarəni yola salsınlar. Ekipajın dediyinə görə siz düşüb getməyincə təyyarə yola düşməyəcəkdir...» Təyyarədəki bir neçə sərnişinlər məni dilə tutmağa başladılar ki, mən təyyarədən düşüm, növbəti reyslərin biri ilə Naxçıvana uçum. Bütün bunları başa düşərək vəziyyətin nə yerdə olduğunu sərnişinlərə aydınlaşdırdım. Həmiyə bildirdim ki, məqsədim bu gün Naxçıvanda keçirilən partiyanın təsis konfransında iştirak etmək və tez oraya çatmaqdır. Aydınlaşdırdım ki, məqsəd məni konfransa getməkdən məhrum etməkdir. Bunları bilən sərnişinlər mənə tərəfdar çıxdılar, mənə həmrəy olan sərnişinlərin köməyi ilə ekipaja təsir edə bildik və təyyarə havaya qalxdı.

Təsis konfransı başlayandan az sonra mən iclas zalına daxil olub, bir başa tribunaya qalxdım və dayandım mikrofonun qarşısında. Çıxış üçün söz istərkən əksəriyyət təəccüb etdi. Axı, Heydər Əliyev mənə söz vermədən mikrofonun qarşısında dayanmışam. Heydər Əliyev mənə baxıb dedi: “Maksim, gəlib çata bildin? Görürəm mikrofonun qabağında dayanmısan və çıxış etmək istəyirsən, danış”. Çıxışında respublikadakı ağır vəziyyəti, Heydər Əliyevin rəhbərliyə gəlməyinin vacibliyini qeyd etdim. Eyni zamanda sözarası vurğuladım ki, hamının sizə ehtiyacı varsa, sizi ümid yeri bilirlərsə, sizin imti-

na etməyə haqqınız çatmır və siz imtina etməməlisiniz. Onu da qeyd etdim ki, Naxçıvana gəlməyimi nə qədər gizli saxlasam da, yenə də qohum-əqrəba bildi və mənə tapşırdılar ki, sizi ümid yeri bilən şəxs kimi onların adından da xahiş edim və deyim ki, sizin respublikaya gəlməyiniz çox vacibdir.

Həmin gün məni Siyasi Şuraya üzv seçdilər və səhəri günü Heydər Əliyevin qəbulunda oldum. İkilikdə biz çox söhbət etdik. Partiya barədə söylədiyi fikri heç vaxt unutmuram: «...Biz hamımız bizdən əvvəl yaranmış hazır partiyanın üzvü olmuşuq. İndi biz özümüz, çətin də olsa, yeni bir partiya yaramada bildik. Onun möhkəmlənib uzunömürlü olmasına, dünyanın mütərəqqi partiyaları sırasına çıxmasına çalışmalıyıq... »

On il idi ki, Heydər Əliyevlə ikilikdə söhbət etməmişdim. Təklildə onunla ilk söhbətim o, Mərkəzi Komitənin birinci katibi olarkən 1982-ci ilin aprel ayında məni Qax rayonuna birinci katib göndərərəkən olmuşdu. İkinci söhbətimiz isə artıq ondan on il sonra olurdu.

Birinci söhbətimiz zamanı Azərbaycan Sovet imperiyasının tərkibində idi, biz hər ikimiz Kommunist Partiyasına üzv idik və ona xidmət göstərirdik. İctimai siyasi quruluş tam başqa olmaqla tələblər də bambaşqa idi.

İkinci görüşümüz o dövrə təsadüf etdi ki, Azərbaycan müstəqil idi. Artıq yeni partiya yaranırdı. Partiya fəaliyyətə başlayırdı. Əvvəlki siyasi ictimai quruluşun əksinə olan başqa bir ictimai siya-

si quruluş idi. Hər iki qanun və qayda olduqca fərqli idi.

Əlbəttə, mən Heydər Əliyevlə söhbət etməklə bərabər əvvəlki Heydər Əliyevlə indiki Heydər Əliyev arasındakı fərqləri də öyrənməyə çalışırdım. Mənim üçün söhbətdən daha maraqlı «iki» Əliyev arasındakı fərqi duymaq və anlamaq idi. Bu fərqi öyrənib dərk etmək üçün məndə təhlil qabiliyyəti bəs edəcəkdirmi sualı da qarşımda dayanmışdı. Eyni zamanda 60 yaşı olan Heydər Əliyevlə 70 yaşı olan Heydər Əliyev arasındakı fərqi, respublika rəhbəri olan Heydər Əliyevlə vilayət rəhbəri olan Heydər Əliyev arasındakı fərqi duymağa çalışırdım. Tabeliyində insanları işlədən və müəyyən vəzifə tabeliyində olan Heydər Əliyevlə olan fərqi diqqət yetirmək mənim üçün maraqlı idi. Digər tərəfdən hamımız üçün fiziki cəhətdən çox möhkəm və sağlam tanıdığımız Heydər Əliyevlə ürək xəstəliyi keçirmiş Heydər Əliyev arasında fərqi də daim nəzər yetirirdim. Digər tərəfdən daim tərəqqidə olan Heydər Əliyevlə görüşlərimi xatırlayaraq sonra çox ciddi tənəzzüllə qarşılaşmış, tədricən tərəqqi pilləkənləri ilə qalxan Heydər Əliyev arasında müəyyən fərqi duyub təhlil edə biləcəyəmmi sualı da qarşımda dayanmışdı. Axı biz hər zaman işimizdə, davranışımızda, qabiliyyətimizdə və təşkilatçılığımızda Heydər Əliyevə oxşamağa çalışırıdıq. Bəzən, hətta onu yamsılamaq da istəyirdik. Mən onun yanından çıxandan sonra bir müddət daxilən təhlil apardım və özüm üçün çox maraqlı anlar yaşadım. Bu mə-

nim üçün belə bir geniş mövzu idi ki, bu barədə bu günə kimi də daxilimdə təhlil aparır, özüm özümə müəyyən fikirlər yürüdürem.

Partiyanın yaranma tarixini xatırlayarkən, onu da yadıma salıram ki, hələ partiyanın yaranması və adının müəyyənləşdirilməsi barədə bir sıra fikirlər də var idi. Hətta Heydər Əliyevin yaradacağı partiyanın adı da təxminən düşünülmüşdü: Azərbaycanın ya inkişaf, ya təkamül partiyası. Hələ adı tam məlum olmayan partiyanın artıq Nizamnaməsi də hazırlanırdı. Çox təklif və müzakirələrdən sonra partiyanın adının «Yeni Azərbaycan» olmasını Heydər Əliyev lazım bilmişdi.

Partiyanın yaranma tarixi barədə danışarkən ən əsas onu qeyd etməliyəm ki, bu ciddi və vacib məsələyə buna görə girişdim ki, respublika vətəndaş müharibəsi, kütləvi qırğınlar və dövlətçiliyin dağılması təhlükəsi ilə üzbəüz dayanmışdı. Bu yolda təəssübkeş, həmfikir yığmaq üçün 80 yaşında atamı, 70 yaşında anamı və mənə inamı olan xeyli qohum-dostlarımı da bu işə cəlb edə bildim. Onu da deyim ki, atamın təəssübkeşlər içərisində siyahıda adını yuxarı başda görəndə təbliğatım asanlaşır və təəssübkeşlərin sayı artırdı. Bu hesaba Bakıda ən çox təəssübkeş toplayanlardan biri də mən oldum.

O dövrdə bəzi şəhər və rayonlarda yerli təşkilatların (Gəncə, Tərtər, Siyəzən, Quba, Xızı və digərləri) yaradılmasında az da olsa mənim də əməyim olmuşdur. Siyəzən rayon partiya təşkilatı yaradırlarkən bir məqamı unutmuram. Vaxtımın azlığın-

dan yaxın yerlərə gecələr səfər edirdim. Yaxında yerləşən Siyəzən şəhərinə maşınım ilə ya gecə yarısı, bəzən də hava işıqlananda çatırdım. Küçələrə yeni partiyanın mövcudluğu barədə elanlar vururdum. Yerli hakimiyyətin nümayəndələri elanları qoparırdılar, ona görə də biz başqa bir gün başqa bir küçədə elanları vurmali olurduq. Bu o qədər davam etdi ki, axırda yerli hakimiyyət bu işdən yoruldu və əl çəkdi. Onlar bezdilər, biz isə yox. Nəticədə elanlarımıza dəymədilər və biz öz məqsədimizə nail ola bildik.

Tərtərdə YAP-ı yaradarkən gecələdiyimiz evin ətrafı gecə yarısı, həmişə olduğu kimi, ermənilər tərəfindən atəşə tutuldu. Şəhərə kimi atəş səsndən gözüməzə yuxu getmədi. Hər an gözləyirdik ki, snaryad bizim qaldığımız otağa da düşəcəkdir. Xoşbəxtlikdən bədbəxt hadisə baş vermədi. Səbh tezdən cəbhə zonasına getdik. Bir neçə saat müharibənin həm şahidi, həm də iştirakçısı olduq. Bu vaxt rabitəçi əsgərlər düşmən zabitlərinin rabitə dalğasını tutub ermənicə danışıklarını tərcümə etməyimi məndən xahiş etdilər. Etdiyim tərcümələrin işə xeyli köməyi oldu. Biz Tərtərə YAP yaratmaq üçün nəzərdə tutduğumuz zala daxil olduqda əllərimizdə əsgərlərimizin düşməne atdığı boş gilizlər var idi. Bizim döyüş zonasının qaynar nöqtəsinə getməyimiz o bölgədə böyük rəğbətlə qarşılanmışdı. Əhali arasında belə sözlər də gəzirdi ki, bu cəsarəti və qorxmazlığı yalnız Əliyev partiyasının üzvləri edə bilərdilər. Bəlkə elə buna görə də yol-

daşlarımız Gəncəbasar bölgəsində YAP-ı yaradan zaman çətinliklərlə nisbətən az üzləşdilər. Bu və bunun kimi faktlar YAP-ı yaradanların həyatında daha çoxdur. Yəqin ki, vaxt gəldikcə YAP veteranları tərəfindən bu xatirələr yazılacaq. Çünki bu bizim müstəqillik tariximizin mühüm səhifələrindəndir.

Xilaskar Yeni Azərbaycan Partiyası yaradıldı və o respublikada öz müvəffəqiyyətli işini uğurla görə bildi.

Onu da qeyd etməmək olmaz ki, son zamanlar partiya tərəfindən nədənsə atama və mənə qarşı haqsızlıqlar edildi. Belə ki, ən qocaman YAP-çı olan atama aylarla partiya bileti vermək istəmədilər, onu yersiz incitdilər, ünvanına şayiələr yaydılar. Partiyanı yaradanlardan biri olsam da səbəbsiz olaraq məni Siyasi Şuradan çıxartdılar, partiya tədbirlərindən uzaq saxladılar və s. Heydər Əliyevin ənənəsi, partiya veteranlarını yüksək qiymətləndirmək tövsiyəsi sanki unuduldu. Partiyanın «Qızıl Fondu» adlandırdığı partiya qurucularına, veteranlarına qarşı laqeydlik yarandı. Özümüzün yaratdığımız, uğrunda əziyyət çəkdiyimiz və yaradarkən olduqca ciddi təhlükələrlə üzləşdiyimiz partiyamızın bəzi məmurları, təəssüf ki, bizi özlərindən uzaq saxlamağa başladılar.

Zaman onu da təsdiqlədi ki, faydalanmaq məqsədi ilə partiyamıza gələnlər də var imiş. Ona görə də şöhrətdən məcnunlaşmış, böyüyünə müxənnət, başçısına nankor olanlara qarşı partiyadaxili

"alaq vurma" daim aparılmalıdır. Axı, Yeni Azərbaycan Partiyası Azərbaycanın tarixində yeganə partiyadır ki, kənar siyasi qüvvələrin təsiri olmadan, xalq kütlələrinin istəyi ilə mürəkkəb bir şəraitdə yaradıldı. Xalqı bəlalardan xilas etmək üçün Heydər Əliyevin ətrafına toplaşaraq respublikanın özündə müstəqil formada bu partiyanı canlandırdı, yetkinləşdirdi və qısa müddətdə böyük gücə malik oldu. (Onu da yada salaq ki, bolşevik partiyası Azərbaycana idxal olunmuşdu). Əfsuslar olsun ki, bir çox partiya bu xüsusiyyətə malik deyil. Təəssüf ki, xarici təsirlərdən bəhrələnən bəzi partiyalar YAP-ın bu vacib keyfiyyətlərini layiqincə qiymətləndirməyi bacarmır və bu reallığı həzm edə bilmirlər (bu fikri partiyanın bəzi üzvlərinə də şamil etmək olar).

Artıq Yeni Azərbaycan Partiyası dünyanın tanınmış partiyaları cərgəsində öz layiqli yerini alaraq, qazandığı nüfuz sayəsində irəliləyir. Yeni Azərbaycan Partiyasını yaradanlardan biri kimi bununla fəxr edir, qürur hissi keçirir və öyünürəm.

Həyat davam edir. Böyük öndər, milli liderimiz Heydər Əliyevin ənənələri bütün sahələrdə milli tərəqqiyə yeni töhfələr verir. **Müasir Azərbaycanın yüksəlişini gördükcə düşünürəm ki, mübarizəmiz, əziyyətimiz hədəfə getməyib.**

HEYDƏR ƏLİYEVİN YUXUSUZ GECƏLƏRİNDƏN

Heydər Əliyevin "Talış-Muğan Respublikası oyunu" ətrafında yaradılmış hoqqabazlığın hənsi ustalqla yoluna qoyduğunun bəzi anlarda şahidi də olmuşam. Bir neçə gün idi ki, Heydər Əliyev Milli Məclisə sədr seçilmişdi və Azərbaycanı parçalamaq proqramının həyata keçirilməsi üçün cəhdlər sönmürdü. Bu ərəfədə Milli Məclisin binasına daxil olarkən gördüm ki, liftin qarşısında mənə tanış olmayan üç nəfər silahlı şəxs mühafizə dəstəsi ilə mübahisə edirlər. Silahlılar liftə soxulmaq istəyir, qışqır-bağır salır, mühafizəçiləri hesaba almamaq bir yana qalsın onlara tabe olmayıb, fiziki güc də göstərirlər.

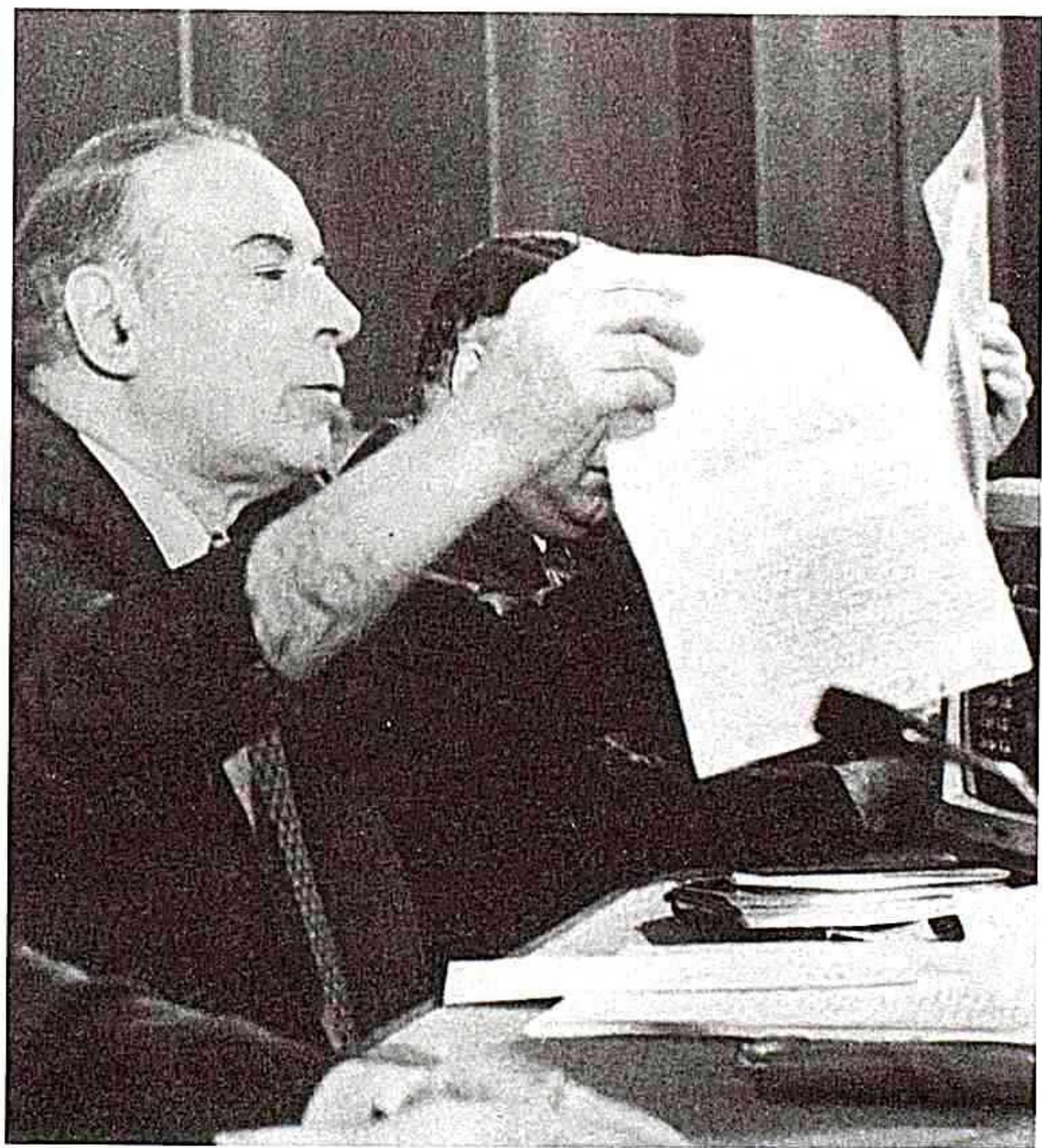
Uzun illər deputat olsam da, binanın daxilində belə bir səhnəyə rast gəlmədiyimdən ayaq saxlayıb, hadisənin gedişatına nəzər yetirməyə başladım. Vəziyyət elə bir həddə çatdı ki, mühafizəçilər hər üç nəfəri tərkisiləh etmək qərarına gəldilər. Ya binanın içərisində atışma başlamalı idi, ya da ki, silahlılar daxili qaydalara tabeçilik göstərməli idilər. Mübahisə uzanan ərəfədə mühafizə dəstəsi

sayca çoxaldı və silahlı üçlük binanı tərk etmək istəklərini bildirib, qapıdan çıxmağa çalışdırlarsa onlara mane törədildi. Beləliklə, onların hər üçü tərk-silah olundu və onlarla söhbət etmək üçün Heydər Əliyevin iş otağına – beşinci mərtəbəyə aparıldı.

Mühafizə dəstəsinin əsgərləri ilə daim təmasda olduğumuzdan bir-birimizi çoxdan tanıyan və hörmət edənlər kimi silahlıların kim olduqlarını onlardan öyrənmə bildim. Üç silahlıdan biri "TMR hoqqabazı" Əlikram Hüseynov, digər ikisi isə onun cangüdənləri idi. Onlar bu əməlləri ilə Azərbaycanın Milli Məclisinə, onun rəhbərliyinə saymamazlıq və təbəsisliklərini nümayiş etdirib, "istədiklərimizi etmək qabiliyyətinə malikik" kimi hərəkətlərini göstərmək istəmişlər. Binanın birinci mərtəbəsində onların "qol-qanadı" elə qırıldı ki, Heydər Əliyevin qəbul otağında gözləyərkən "quzuya dönmüş" olmuşdular. Sonradan eşitdik ki, "TMR hoqqabazı" söhbət zamanı özünü yekəxana və kobud aparmış, lakin Heydər Əliyevin yanından "suyu süzülə-süzülə" çıxmışdır.

Bu ərəfədə biz deputatlar da gücümüz çatan bacardığımız işi etməyə çalışdıq ki, millətə edilən bu namərdlik tez yatırılınsın.

Bir gün səhər tezdən tanışlarımdan biri (Astara–Bakı qatarı vaxtla gələn saatlarda) mənzilimin qapısını döydü ki, Lənkəranın ziyalılarından bir qrupunun məktubu təcili olaraq Heydər Əliyevə çatdırılmalıdır. Odur ki, saat 9 radələrində oldum Heydər Əliyevin iş otağının girəcəyində növbətçiyə bildirdim ki, Milli Məclisin sədri ev-

dən gələndə desin ki, mən onunla bir dəqiqliyinə görüşmək istəyirəm. Növbətçi bildirdi ki, Heydər Əliyev bir neçə gündür ki, evə getmir, Milli Məclisdə gecələyir, keçin otaqda əyləşin indi gələr.

Otağa keçib baxdım ki, üzərində bir əsgər örtüyü (odeyalı) və əsgər yastığı olan divan var, bir stəkan da su. Bunları görüb etirazımı bildirdim ki, məni əsgərin yataq otağına niyə aparırsan elə girişdəki qəbul otağında gözləyirdim də. O, isə mənə bildirdi ki, bu əsgər yatağında neçə gündür ki, Heydər Əliyev yatır. Bu gecə də saat üçdə yatıb, bir az var ki, yuxudan durub, indi yuyunub gələcək. Neçə gündür ki, bu gərginliklərlə əlaqədar sutkada 3-4 saat ancaq yata bilir.

Heydər Əliyevin "əsgər yatağını" görüb, növbətinin sözlərini eşidəndən sonra elə məktubu oradaca qoyub çıxdım ki, onun vaxtını alıb, işinə maneəçilik törətməyim. Milli məclisin sədri Heydər Əliyev tərəfindən həmin məktub deputatlara nümayiş etdirilən anda fotoqraf tərəfindən çəkilmişdir.

Heydər Əliyevin 1993-cü ilin Milli Məclis sədri seçildiyi ilk günləri, həftələri və yuxusuz gecələrini yazıb, onun iş rejimini azca da olsa, təhlil edən olarsa, bu çox böyük və lazımlı tarixi sənəd ola bilər.

Bildiyim bu faktı qısaca qeyd etməklə onun sabitliyimiz yolunda çəkdiyi əziyyətin bir anını göstərdim. Heydər Əliyevin sayəsində bu hoqqabazlıq, etnik qarşıdurma olmadan, ordu yeridilmədən, müharibəsiz-silahsız, siyasi ustalıq və məharətlə öz yoluna qoyuldu.

İLK MİLLİ HƏRBİ MƏKTƏB

Bu yazını xeyli əvvəl qələmə almışdım. Respublika sarayında Naxçıvanski adına hərbi məktəbin 30 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Heydər Əliyev həvəslə çıxış edərkən mən ekran qarşısında idim və diqqətlə onu dinləyirdim. Çıxış zamanı Heydər Əliyevin ürəyinin ağrısını görəndə bir anlığa bir neçə onillik bir tarix gözlərim önündən keçdi. Və çox az adam onun bu həyəcanlı çıxışını hiss edə bilərdi. Çünki bəziləri dünyadan gedib, bəziləri də bu işdə iştirak etməyiblər. Amma mən hadisələrin şahidi olan bir şəxs kimi Heydər Əliyevi, onun həyəcanını başa düşdüm. Elə bil ki, Ali Baş Komandan öz övladı və yetirmələri ilə vıdalaşmağa gəlmişdi.

Mən və mənim kimiləri çox yaxşı bilirlər ki, Heydər Əliyev bu məktəbin indiki həddə çatması üçün hansı mənəvi əziyyətləri (sovetin ən qəddar dövründə) çəkib. Otuz ildən də xeyli əvvəl bu işlərin içərisində olan bir insan kimi deyərdim ki, Naxçıvanski adına hərbi məktəb Heydər Əliyevin gərgin əməyinin, dərin zəkasının, böyük uzaqgörənliyinin, milli düşüncəsinin bəhrəsidir. Xalqının

övladlarını hərbi sahədə yüksək vəzifələrdə görmək arzusu ilə sovetlər dövründə atdığı ən cəsarətli addımlardan və gələcəyi təşkil etmək varlığının bəhrəsidir.

Qələmə aldığım bu yazını sonralar Heydər Əliyevin uzun sürən xəstəliyi və vəfatı ilə əlaqədar mətbuata vermədim. Ancaq daxilən bir narahatlıq keçirirdim. Sonralar həmin yazını Heydər Əliyevin ölməz xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq "Yeni təfəkkür" qəzetində dərc etməyi və oxuculara çatdırmağı lazım bildim.

Azərbaycan ordusu ölkəmizin müdafiəsini möhkəmləndirir, düşmənin hücumunu dəf etməyə qüvvət göstərir, vətənin keşiyində durur, sülhsevər və əməkçi xalqımızı qoruyur, dövlətçiliyimizin quruculuğu işində iştirak edir, öz xalqına şərəflə xidmət edir, ayıqlıq göstərir və sayıqlığını itirmir. Bunun üçün fərəhlənməyə haqqımız vardır. Ordu quruculuğu işinin səviyyəsi və sürətinin artımı artıq düşmənlərimizə də bəllidir.

Ordu quruculuğumuzun təməli hələ sovet imperiyası dövründə Heydər Əliyev tərəfindən qoyulduğunu desək, səhv etmərik. Həmin dövrdə bütün bunların şahidi olduğum üçün bu barədə fikir söyləməyimi lazım bildim. Yetmişinci illərdə azərbaycanlı zabit yetişdirmək Azərbaycanın özündən asılı deyildi və bu heç cür mümkün sayılmırdı. Hətta bu barədə sovet dövlətinin keşməkeşli dövründə düşünmək, fikir belə söyləmək, bəlkə də gülüşə səbəb olurdu. Ali, böyük və kiçik milli zabit heyəti-

nin hazırlanmasının, Azərbaycanda formalaşmasının mümkünlüyü belə yuxu kimi bir şey idi. Aydındır ki, hərbi quruculuq işinin təməli yaxşı hazırlanmış zabit və texniki qulluqçuların səviyyəsindən asılıdır.

O zamanlar, yəni sovetlərin dövründə hərbi qulluqda olan azərbaycanlının hardasa çiyində bir dənə də olsa, zabit ulduzu görəndə sevinirdik. Belə ki, "stroybat", yəni tikinti batalyonu deyilən bir "hərbi xidmət" sahəsi var idi ki, elə bil bu xüsusi olaraq azərbaycanlılar üçün yaradılmışdı. Çağırışa gedən gənclərimiz əvvəldən axıra qədər əsgəri xidmətini həmin hərbi hissədə başa vururdu. Azərbaycanlılardan olan əsgərin bu hərbi hissədəki silahı bel (lopatka) və külüngdən, döyüş taktikasını öyrənmək isə palçıq qarışdırıb, daş boşaltmaqdan ibarət idi. Sayca millətimizdən bir neçə dəfə az olan qonşularımızın güc nazirliklərindəki generallarını sayıb qurtarmaq olmurdusa, bizdə general rütbəlilərin sayı bir neçə nəfər idi. Sovet hərbi sahəsinə rəhbərlik edən baş qərargahda bəlkə də bir nəfər azərbaycanlı deyilən şəxs tapmaq mümkün deyildi.

Bütün bunlar bir yana dursun, elə kəndlərimiz var idi ki, orada xeyli əhali yaşamasına baxmayaraq, bir nəfər də olsun ehtiyatda olan zabit yox idi. Hətta orta məktəblərdə hərbi dərsləri demək üçün zabit tapılmadığından aşağı rütbəli əsgəri qulluqda olmuş şəxslərə müəllim kimi həmin vəzifə həvalə edilirdi. Həmin müəllimlərin bir çoxu da hətta adi

tüfəngi belə söküb-yığmağı, tüfəngin hissələrinin adlarını bilmirdi. Ona görə də nəzəriyyədən dərs keçirdi və keçdiyi dərs də olduqca səviyyəsiz və səmərəsiz olurdu, tez də yaddan çıxırdı. Odur ki, gənclərimizin əsgəri xidmətə həvəsi elə yaşayış yerində (kənddə, qəsəbədə, rayonda) zəifləyir, getdikcə məhv olurdu. Yüzlərlə məktəbdə, hansılarda ki, hərbi dərslər keçirilməli idi və hərbi otaqlar olmalı idi, orada hətta tüfəng belə yox idi. Bir çox hallarda tüfəngin şəklini göstərirdilər. Bəzi kəndlərdə isə ov tüfəngini gətirib hərbi dərslərin keçirilməsi zamanı nümayiş etdirirdilər. Bütün bunlar bizə bəlli idi. Bəzən də bizlərə silah öyrənmək barədə və müdafiə qüdrətini yüksəltmək barədə gənclərə fikir söyləməyi belə irad tuturdular. Bildirirdilər ki, onsuz da sovet dövləti millətimizi, şəhərlərimizi və kəndlərimizi qoruyur. Uşaq bağçalarında belə hərbi vətənpərvərliyə, milli qürura və torpağın müdafiəsinə dair mövzular barədə uşaqlara nə isə demək və onları bu sahədə tərbiyə etmək bəlkə də qadağa formasında idi. Uşağa şeir deməyi, nəğmə oxumağı, gəlincik oynatmağı, musiqi alətlərində çalmağı, rəqs etməyi, paltar tikməyi, rəssamlığı və bu kimi məsələləri öyrətmək barədə tərbiyə ocaqlarında iş planı tərtib edilirdi.

Qonşu Respublika və Pribaltikadakı tərbiyə ocaqlarında isə proqramda vətənpərvərlik tərbiyəsinə üstünlük verilirdi. Azərbaycanın bağça uşağı və məktəb şagirdi 10 il keçəndən sonra özünün formalaşmasında şairlik, artistlik, rəssamlıq, müğən-

nilik və sair bu kimi sahələrdə özünü daha çox görürdü. Digər respublikaların bağça və məktəblərində böyüyən və təhsil alan uşaqların hərbi sahədə formalaşmasına daha çox üstünlük verilir və onların əqidəsində mübarizlik və qəhrəmanlıq fikirləri erkən yaradılırdı. Bütün bunları biz o dövrdə səthi başa düşür, zəif dərk edirdik. İndi bu cür məsələlərə daha dərindən və daha ətraflı qiymət verə bilərik.

Naxçıvanski adına ilk hərbi məktəbin sovet dövründə tabelikdə yaşayan Azərbaycanda yaranması və indiki vəziyyətdə formalaşması gözüümüz qarşısında olmuşdur. Bəzi məqamların və məktəbin inkişaf anlarının şahidi olduğumuzdan bu müdrik addımı alqışlayır, milli qeyrətinə həsəd aparırdıq.

Mənim üçün bu məktəb daim əziz və çox qiymətli dir. Belə ki, o dövrün gənclər təşkilatı olan Komsomolun Mərkəzi Komitəsində işləyərkən bu məktəbin yaranması ilə əlaqədar bir tapşırığın yerinə yetirilməsində iştirak etmişəm. 30 ildən xeyli əvvəl bünövrəsi qoyulan çox vacib və ciddi bir işin başlanğıcının hansı əziyyətlər və əsəbi gərginliklər hesabına başa gəldiyinin şahidi olmuşam. Eyni zamanda, bu məktəbin nə qədər lazımlı, bu günümüz üçün qiymətli, xalqımıza hava-su kimi gərəkli olduğunu bir daha dərk etmişəm. Bir də ona görə bu məktəbi qiymətli təhsil ocağı kimi hiss edirəm ki, artıq qaçqınlıq, köçkünlük, didərginlik hər tərəfi bürüyəndə əsgərlərin bizi müdafiə etməməsi, bizə

yad olması özünü büruzə verirdi. Sovet ordusunun hissələri və əsgərləri bizim xalqı qorumadı, hətta onun qanını tökdü. Torpağımızı zəbt edən, onu parçalamaq üçün minbir fitnəyə əl atan yaramaz qonşularımız və imperiyapərəst qüvvələr nə qədər ki, çirkin niyyətlərindən əl çəkmir və getdikcə daha da hərislənirlər, bizim bu məktəbə ehtiyacımızın nə qədər böyük olduğu bir daha göz önündə canlanır.

Naxçıvanski adına məktəb yaranan dövrdən indiyə kimi hadisələrin içində olmasaydım və düşdüyümüz ağır vəziyyəti görməsəydim, bəlkə də bu yazı barədə heç düşünmək və fikir söyləmək istəməzdim. Belə ki, mən bu sahədən çox uzaq olan işlərdə çalışmışam və hərbi sahənin də mütəxəssisi deyiləm. Amma bu yazını ona görə qələmə alıram ki, gənclərimiz və tarixçilərimiz də bu əhvalatdan hali olsunlar. Axı bu da bizim tariximizin balaca bir zərrəsidir. Həm də ki, qoy məndən inciməsinlər, bizim bir çoxlarımız tarix fəlsəfəsini pis bilir, tarixin qanunauyğunluqlarını gec dərk edirik. Bir sözlə, tarixi idrakin obyektə olan tarixi hadisələrə münasibətdə həmişə gecikmiş addımlar atmış və onun daim əzabını çəkmişik.

Çətinliklərimizdən biri də ondan ibarət olmuşdu ki, keçmişimizə aid bəzi məqamların inkişaf mexanizmini və yaxud da onun mənbələri barədə məlumatlarda da ziddiyyətlər yaradılmışdır. Digər çətinliklər də ondan ibarətdir ki, keçmiş hadisələrə münasibətdə tədqiqatçılarımızın hərəsi öz bildiyi

tərzdə fikir söyləyir, bəzi hallarda tarixi faktlar əyilir, obyektiv həqiqətlər deformasiyaya uğrayır.

Bütün bunları xatırlayaraq bu mövzu barədə fikir söyləməyi lazım bildim. Bu müddət ərzində respublikada hakimiyyətdə olan demək olar ki, bütün rəhbərlərin dövründə Naxçıvanski adına məktəbdə ya tədbirdə iştirak etmək üçün dəvət almış, ya da ki, öz istəyimlə oraya baş çəkmişəm. Hətta Qorbaçovun qulu və daşnak fitnəkarlarının əlaltısına çevrilən Vəzirovun rəhbərliyi dövründə o məktəbə dırnaqarası qayğısı barədə məsələlərdən də həliyəm. Məktəb daim maraq mərkəzimdə ona görə olub ki, onun yaranmasının ilkin dövründə mənə tapşırıq verilmiş və tapşırığın bir müddət gizli saxlanması bildirilmişdi. Naxçıvanski adına məktəb yaranandan və fəaliyyət göstərəndən bir müddət sonra bunun vacibliyini daha aydın başa düşə bildim.

O dövrdə mən komsomolun ən yuxarı pilləsi sayılan Respublikanın Mərkəzi Komitəsində məsul işdə işləyirdim. Mərkəzi Komitənin ikinci katibinin (o, milliyyətçə rus idi) tapşırığı ilə Moskva-dan gələn yüksək rütbəli hərbiçiləri respublikanın rayonlarına aparmaq mənə həvalə edilmişdi. Bu barədə az sonra fikrimi davam etdirəcəyəm. Ancaq indi gənclərimizə o dövrdəki komsomol haqqında məlumat vermək istərdim. O vaxt komsomol qabaqcıl sovet gənclərinin kütləvi-ictimai, siyasi öz-fəaliyyət təşkilatı idi, kommunistlərin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərirdi, onun sadıq köməkçisi və

ehtiyat qüvvəsi idi. Pioner təşkilatının fəaliyyətinə rəhbərlik edirdi. Konstitusiyaya əsasən digər ictimai təşkilatlar kimi komsomol dövlət və ictimai işlərin idarə olunmasında siyasi, təsərrüfat və sosial-mədəni məsələlərinin həllində iştirak edirdi, 14 yaşından 28 yaşına qədər olan gənclər bu təşkilatın sıralarına qəbul edilirdilər. Demokratik mərkəziyyət prinsiplərinə əsasən idarə olunurdu. 1980-ci illərdə SSRİ-də komsomolçuların sayı 30 milyon, Azərbaycanda isə yarım milyon ətrafında idi. Onu da deyim ki, Kommunist partiyasına qəbul zamanı, əsgəri xidmətə çağırışda və ali məktəbə daxil olarkən komsomolçulara çox üstünlük verilirdi (komsomol işindən gələnlərə isə daha yaxşı baxırdılar). Komsomol üzvlərinin uçotu və hesabatı 8-10 nəfər ştat işçisi olan rayon komsomol komitələrində aparılırdı. Gənclər arasında aparılan hərbi vətənpərvərlik işi komsomolun rayon komitələrinə tapşırılmışdı. Ona görə də rayon komsomol komitələri rayon hərbi komissarlıqları ilə əlaqəli və əlbir işləyirdilər.

Əsgəri xidmətə çağırış zamanı hansı rayondan əsgərliyə gedənlər arasında komsomolçu gənclər çoxluq təşkil edirdisə və hansı rayondan gənclər hərbi məktəblərə daha çox qəbul olunurdusa, həmin rayonun komsomol təşkilatının və hərbi komissarlığının işi müsbət qiymətləndirilir və tərif edilirdi. Azərbaycan Komsomolu Mərkəzi Komitəsində də ayrıca şöbə var idi ki, o bilavasitə gənclər arasında idman və hərbi vətənpərvərlik sahəsi-

nə rəhbərlik edirdi. Mən isə Mərkəzi Komitənin Təşkilat Şöbəsinə işləyirdim və həmin sahə ilə əlaqədar az məlumatlı və az cavabdehlik daşıyan idim. Mən SSRİ-nin Mərkəzi qərargahının yüksək hərbi rütbəli işçiləri ilə rayonlarda ezamiyyətdə olarkən başa düşməyə başladım ki, onlar öz sahələrinin mütəxəssislərini bilərəkdən özləri ilə apar-mayıblar. Onlara bəlkə də yol bələdçisi lazım imiş. Yəni hərbi məsələlərə dair məlumatı və marağı az olan işçi ilə hərbi komissarlıq və komsomol komitələrini öyrənmək niyyəti güdürlərmiş.

"Genştab" işçiləri ilk işlərini Bakı şəhəri rayonlarından başladılar. Onlar o vaxt digər millətlərdən olan komsomol işçiləri ilə Bakı şəhərindəki bir neçə hərbi komissarlıqlarında da olmuşdular. Mənimlə isə təkcə Bakı şəhərinin Nərimanov rayonu hərbi komissarlığında oldular. Sonra hər üçümüz respublikanın bir neçə kənd rayonlarına getdik. Axırını ezamiyyətimiz Lənkəran rayonunun hərbi komissarlığı və Şəhər Komsomol Komitəsində bu sahədəki işlərlə maraqlanmaq oldu. "Genştab"çıların kimləri, hansı sahəni yoxlamaları və nə ilə maraqlanmaları daim birgə olmağımıza baxmayaraq məndən (və hamıdan) gizli saxlanılırdı. Özləri az danışan olmaqla onlara verilən suallardan da ustalıqla yayınmağı bacarırdılar (mən tərəfdən onları sorğu-sual etməmək Komsomolun Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi tərəfindən ciddi tapşırılmışdı). Biz Lənkəran şəhərində dəniz kənarında yerləşən hərbi hissədəki hərbi rütbəli zabitlər üçün

nəzərdə tutulan qonaq evində qalırdıq. Bizə xidmət göstərənlər əsasən hərbi hissənin zabitləri idi.

Müəyyən qədər təsəvvür yaratmaq üçün Lənkəran şəhərinin hərbi komissarlığındakı yoxlama üsullarından qısaca da olsa demək istərdim. "Genştab"çılar şəhər hərbi komissarlığında müvafiq sənədləri tələb edir, özləri araşdırmalar aparır və nəticəsi barədə aktla bərabər protokol yazırdılar. Sonra aktı və protokolu özlərinə götürür, qalan bütün sənədləri dəmir məcməyidə mənim və hərbi komissarlığın işçilərinin gözü qarşısında səhifələri saymaqla yandırırdılar. Yandırma aktını da ayrıca yazıb bizə imza atdırırdılar (mənim əsas işlərimdən biri də yoxlama üçün onlara bu cür şərait yaratmaq idi). Yoxlamalar və sənədləşdirmələr o qədər məxfi, inciliklərlə dolu və ehtiyatla edilirdi ki, istər-istəməz maraqlanmaq fikrinə düşürdün. İstəyirdin ki, biləsən axı, bunlar nə axtarırlar və nə istəyirlər.

Lənkəranda ezamiyyətimizin son günü bir məqam yarandı. Hərbi hissənin qonaq evində hərbi hissənin komandiri "yolasalma mərasimi" adı altında şam yeməyi - "banket" təşkil etdi. Mən hiss etdim ki, burada mənim iştirakım o qədər də arzu olunan deyildir. Odur ki, hərbiçilərdən "icazə alıb" komsomolun birinci katibi ilə şam edib, gecə yarısı qonaq evindəki otağıma qayıtdım. Artıq qonaq evində "vida banketi" öz yüksək həddində idi. Lənkərandakı hərbi hissənin komandirinin təkidi və xahişi ilə mən də həmin masa arxasında oturmalı

oldum. Hərbi hissənin milliyətçə rus olan komandiri xalqımız haqqında yüksək sözlər deməklə bərabər az müddət içərisində respublikada xeyli dəyişiklik etmiş, yeni rəhbər Heydər Əliyevin prinsipi al iş üsulundan, quruculuq və yaradıcılıq qabiliyyətindən, qeyri-adi işgüzarlıq və tələbkarlığından, hərbi sahədəki bilik və bacarığından danışdı, milli kadrlara diqqətini də qeyd etdi. Hiss etdim ki, "genştab"çılar Heydər Əliyev haqqında az bilir və onun iş üsulu barədə məlumatsızdırlar. Hərbi hissənin komandiri istəyirdi ki, "genştab"çılar yoxlamalar barədə açıq danışsalar daha düzgün olar. Lakin qonaqların bizim millət barədə təsəvvürləri zəif idi.

Xeyli müxtəlif söhbətlərdən sonra "genştab"çılar açıq danışmağı lazım saydılar. Bildirdilər ki, Heydər Əliyevin özü respublikanın rəhbəri kimi çağırışçılarla əlaqədar və onların sonrakı müqəddəratını öyrənib, bəzi statistik araşdırmalar aparılıb. Bütün bunlardan sonra hərbi xidmətə çağırılan və hərbi xidmət keçən gənclər barədə Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyinə müraciəti olubdur.

Heydər Əliyevin fikrincə, SSRİ Müdafiə Nazirliyi və digər güc nazirliklərində xidmətdə olan zabit heyəti içərisində azərbaycanlıların sayı hədsiz dərəcədə aşağıdır (səhv etmirəmsə 0,0003% rəqəmi səsləndi). Bəzi hərbi sahələrdəki zabitlərin arasında azərbaycanlı hərbiçilər yox dərəcəsindədir. Heydər Əliyev belə vəziyyətlə razılaşmadığını bildirib, bu cür soyuq (bəlkə də qəsdən olaraq edil-

miş) münasibəti düzgün saymır və bu barədə respublikaya kömək edilməsini SSRİ başçılarından xahiş edir. "Genştab"çıların danışıqına görə partiyanın rəhbərliyinə təzə gələn Heydər Əliyevin fikrincə, qonşu respublikalara nisbətən azərbaycanlı hərbiçilərin yetişdirilməsində ögeylik göstərilir. Müsəlman millətlərindən, o cümlədən, azərbaycanlılardan ibarət hərbi zabitlərin hazırlanmasında SSRİ Müdafiə Nazirliyinin mövcud siyasəti qənaətbəxş deyildir.

Bu sözlərdən sonra yoxlamanın belə məxfi aparılması mənə daha aydın oldu. Onu da deməliyəm ki, o dövrdə belə cəsarətli açıqlama verməyə hər respublika rəhbərinin cürəti çatmırdı.

Moskvadan gələn yüksək rütbəli zabitlərin danışıqlarına görə bu sahədəki buraxılan nöqsanlarla bərabər dönüş yaratmaq üçün Heydər Əliyevin bir sıra təklifləri də vardır. O təkliflərdən biri də texniki peşə məktəbinə oxşar bir hərbi məktəbin yaradılması və SSRİ-də mövcud olan hərbi məktəblərdə azərbaycanlı çağırışçıların sayının artırılmasıdır. O cümlədən, azərbaycanlı çağırışçıların "stroybat"lara kütləvi göndərilməsinin dayandırılmasıdır.

"Genştab"çılar belə hesab edirdilər ki, hər şeyi etmək mümkün olsa da bu cür, yəni indiki Naxçıvanski adına hərbi məktəbin Bakıda açılmasına ehtiyac yoxdur. Belə ki, birincisi, məlum deyil bu hərbi məktəb hansı nazirliyin təbəçiliyində olacaq (Azərbaycanda Müdafiə Nazirliyi yoxdur), hansı

proqram əsasında işləyəcək, kimlər orada dərs demək iqtidarında olacaq, həmin hərbi məktəbə hansı status veriləcək və sairə. İkincisi, SSRİ-də Suvorov adına, Naximov adına hərbi məktəblər var və bu da mümkündür ki, onlarda güzəştli şərtlərlə bir neçə azərbaycanlı oxusun. Üçüncüsü, SSRİ-nin hərbi məktəblərinə qəbul zamanı azərbaycanlılara üstünlük verilə bilər.

Onlar bir həqiqətlə də razılaşırdılar və yoxlamaları da onu təsdiq edirdi ki, hərbi məktəblərdə dərslər rus dilində keçilir və kənd məktəblərindən gələn gənclər isə rus dilini olduqca zəif bilirlər. Ona görə də azərbaycanlıların SSRİ-nin şəhərlərindəki hərbi məktəblərdə oxumaqları çətin olacaqdır. Bir sözlə, söhbətlərindən biz belə başa düşdük ki, "genştab"çılar ümumi orta təhsil məktəbinə oxşar hərbi məktəbin Bakıda yaradılması barədə mənfi rəydədirlər. Belə bir məktəbin açılacağına qeyri-mümkünlüyü barədə arqumentlərin artırılmasına cəhd göstərirdilər (bəlkə də onlara belə bir göstəriş verilmişdi). Onlar hətta Heydər Əliyevlə də görüşəcəkləri barədə fikir söylədilər. Onların danışığına görə əgər Heydər Əliyevlə görüş baş tutarsa, Heydər Əliyevi bu fikirdən çəkəndirməyə çalışacaq və onu inandıracaqlar.

"Genştab"çıların gəldikləri mənfi rəy barədə mən daim fikirləşdim. Hərbi məktəbin Bakıda açılmasına yuxu kimi baxır və qeyri-mümkün olduğu barədə daxilən narahatlıq keçirirdim. Sovet dövründə, sovetin dəmir mənşənəli qanunlarının tələ-

bindən kənar formada, belə bir hərbi təmayüllü milli məktəbin açılıb, fəaliyyətə başlaması mümkün görülmürdü. Həqiqətən də o dövrdə bu ən çətin məsələlərdən biri idi, üzərimizdən imperiya qılınıcı asılmışdı və hər an, heç nədən hər bir kəsə öz zərbəsini endirə bilərdi.

Bir müddət keçəndən sonra mətbuat vasitəsi ilə bizə məlum oldu ki, Bakı şəhərində Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi təmayüllü məktəb açılır. Açılışdan sonra gənclərlə iş aparən təşkilat kimi təbliğat işi aparmaq bizə də tapşırıldı. Birinci növbədə Cəmşid Cəfərqulu oğlu Naxçıvanski haqqında məktəblilərə və valideynlərə ətraflı məlumat çatdırırdıq. Tiflis məktəbində oxuması, Yelizovetqrad qvardiya məktəbini bitirməsi, Birinci Dünya Müharibəsində müsəlman atlı alayında komandir olması, 10 ildən çox Azərbaycanın ilk milli atıcı diviziyasının komandiri olduğunu bildirirdik. Onun yüksək ixtisaslı kadr hazırlığında mühüm rol oynadığını göstərməklə Moskvada Frunze adına Hərbi Akademiyada oxumasını, Akademiyanı fəxri diplomla bitirməsini, orada müəllim saxlanılmasını və kafedraya rəhbərlik etməsini gənclərə çatdırırdıq. Bir sözlə, Cəmşid Naxçıvanskiyə özünü və onun adını daşıyan məktəb barədə bildiklərimizi olduğumuz məktəblərdə yuxarı sinif şagirdlərinə və ilk komsomol təşkilatlarında deyirdik.

Az keçmədi ki, gənclər arasında Naxçıvanski adına hərbi məktəbdə oxumaq arzusunda olanların sayı çoxaldı. Məktəbə axın həm də ona görə ço-

xaldı ki, həmin məktəbin çətinliklə də olsa açılmasında və fəaliyyət göstərməsində birbaşa Heydər Əliyevin marağı və köməyi olmuşdur. Həmin məktəbin formalaşması və daha da yaxşı fəaliyyət göstərməsi Heydər Əliyevin daim diqqət mərkəzində idi. Bir müddət sonra respublikanın müxtəlif sahələrindən olan vəzifəli işçilər də həmin məktəbə gəlir, oradakı yeniliklərlə maraqlanır və həmin məktəbin gələcəkdə Azərbaycan üçün nə verə biləcəyini az da olsa görə bilirdilər...

... Naxçıvanski adına hərbi məktəbin yaradılmasının 30 illiyi ilə əlaqədar yubiley keçirilməsini mətbuatda oxuyarkən bir an gözümün önündən həmin illərdəki hadisələrin inkişafı keçdi. Və bugünkü vəziyyətimizi də təhlil etdim. Sovet dövründə belə bir məktəbi yaratmağa icazə və imkan vermirdilər. Onu yaratmaq çətin, əziyyətli idi və bu qeyri-mümkün idi. Azərbaycan indi sərbəst şəkildə özünün müdafiəsi üçün beynəlxalq tələblərə uyğun olaraq öz zabit heyətini hazırlaya bilər. Biz buna sevinməliyik. 30 il bundan əvvəl atılan bu düzgün addımın xalqımız üçün nə qədər qiymətli olduğunu indi daha aydın görmək olur. Bu, Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi və dahiliyinin sübutudur. Vətənpərvərlikdə nümunəviliyidir.

"Genştab" zabidləri ilə açıq söhbətlərimizdən biri də xatirimdədir. Onlardan biri daim Suvorovdan sitat gətirər, hərbiçilərin qiymətli insan olduğunu təsdiq etmək üçün imperatorun Suvorovu istefaya buraxıb, sürgün etməsi və sonra məcburiyyət

qarşısında qalib, minnət-xahişlə rus qoşunlarına baş komandanlığa təyinindən danışardı. Əfsuslanırdı ki, mən Suvorovun "Qalib gəlmək elmi" kitabını oxumamışam. Hətta tez-tez də vurğulayırdı ki, Azərbaycan xalqının düşməni yoxdur, azərbaycanlıları sovet ordusu qoruyur. Ona görə də hərbi məktəbin yaradılmasına heç bir ehtiyac duyulmur. Zarafatyana mən deyəndə ki, bəlkə Heydər Əliyev istəyir ki, Azərbaycanın da öz Suvorovu olsun - sözümə gülümsədilər.

Yaşlı və böyük rütbəli "Genştab"çı söhbətimizə qarışaraq: xalqınız çox humanistdir, mədənidir, olduqca insanpərvərdir və qonşuları ilə də münasibəti yaxşıdır. Belə olduqda nə mənası var ki, Azərbaycan hərbiçi hazırlasın və zabitlərə ehtiyacı olsun. Zabit hazırlamaq çox vaxt aparan, mürəkkəb və əziyyətli işdir. İndiki vaxtda bu ağır işin altına girmək olmaz. Əliyevi düz başa düşməzlər. Suvorovdan misal çəkdi: "Düşməyə insanpəvrəliklə də qalib gəlmək olar".

Hazırkı vəziyyəti təhlil edərək düşünürəm, bəlkə də güclü ordumuzla bərabər yüksək insanpərvərliyimizlə biz qələbəni Heydər Əliyevin düzgün siyasəti sayəsində daha da yaxınlaşdırırıq. Bəlkə də cəngavər əsgər və zabitlər hazırlamaqla yanaşı humanist, sülhsevər və insanpərvərliyimizlə torpaqlarımızı azad edə biləcəyik.

Allah daim insanpərvərlərin köməyində durur.

Fikrimi yekunlaşdıraraq deyərdim ki, Naxçıvanski adına məktəbin yaradılmasında Heydər

Əliyevin misilsiz zəhməti, cəsarətli addımları, ardıcıl və uzaqgörən siyasəti olmuşdur. Naxçıvanski adına hərbi məktəb Heydər Əliyevin hamımıza bəxş etdiyi hədiyyədir.

Həqiqətən də tarixi şəxsiyyətlər nəsillərin yad-daşında yaratdıqları və tərəqqipərvər işləri ilə əbədiləşirlər. Görkəmli hərbi xadim Atatürk demişdir: "Hər hansı bir ordunun dəyəri zabit və komanda heyətinin dəyəri ilə ölçülür".

Heydər Əliyev ordumuzun dəyərli olması üçün hələ bir neçə on illər bundan əvvəl qəhrəman oğullar yetişdirə bilən bir məktəb yaratmışdır ki, bu bizim ən qiymətli sərvətimizdir.

MÜNDƏRİCAT

BİRİNCİ HİSSƏ

Heydər Əliyevin rəhbərliyə gətirilməsi
parlamentdə necə həll olunurdu5

İKİNCİ HİSSƏ

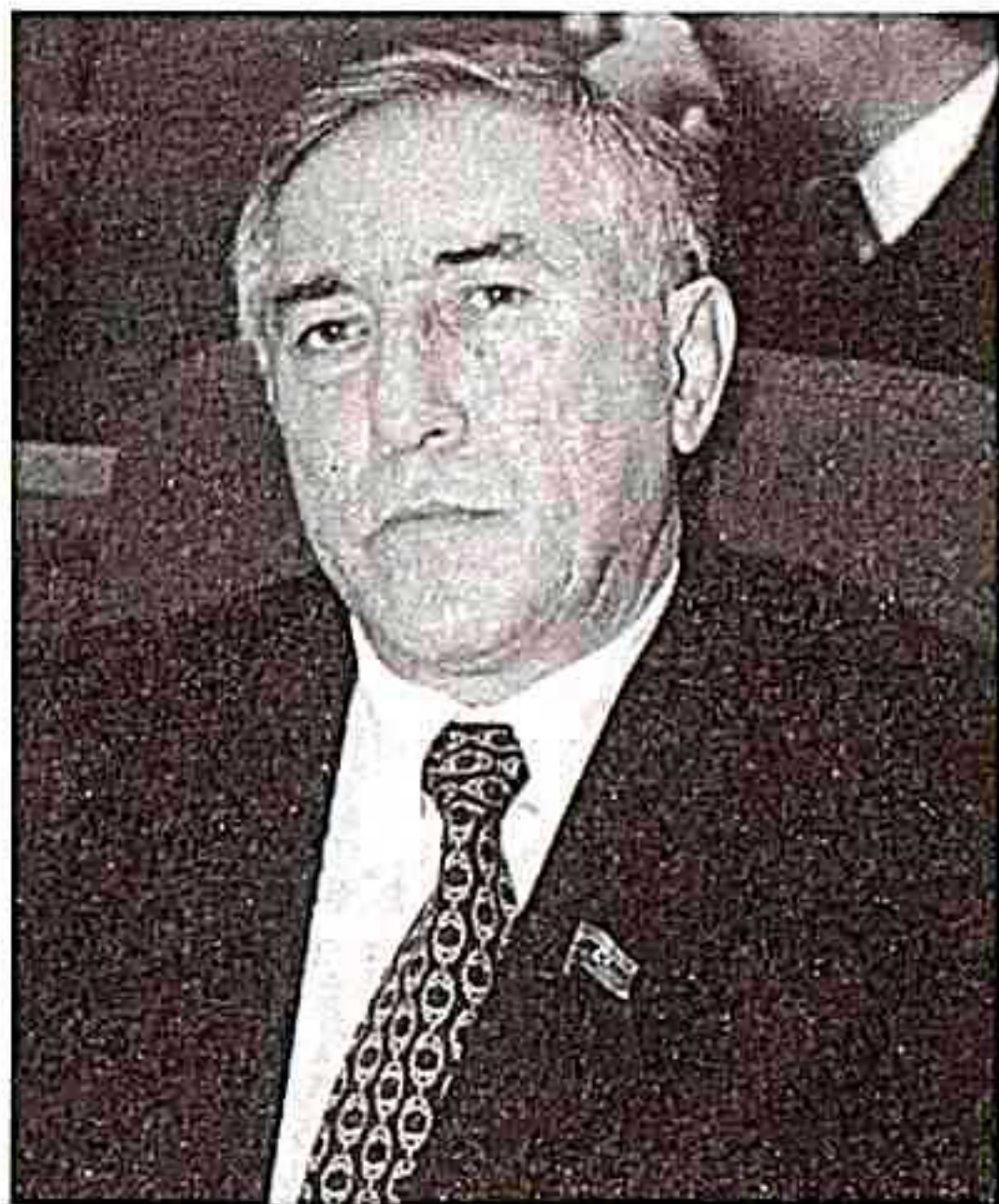
HEYDƏR ƏLİYEVLƏ GÖRÜŞLƏRİM VƏ XATİRƏLƏRİM

Milli məclisdə "Qurtuluş günü" ilə əlaqədar təklifim	94
Konstitusiyalar və Heydər Əliyev	98
Mənə uğurlar dilədi	102
Görüşlərimdən	106
Allah Zərifə xanıma rəhmət eləsin	112
Referendum bülleteni	115
Gözləmədiyim təklif	118
Qorbaçov erməni əsarətində	121

Kadr siyasətindən	123
Necə xilas olundum	126
Heydər Əliyevin şəkilləri ilə də mübarizə aparılırdı	132
Naxçıvanda dövlət çevrilişinə cəhd və Heydər Əliyevin hüquqlarının qorunması üzrə müdafiə komitəsinin yaradılması.....	134
Naxçıvana silah da gərək idi.....	139
Birinci prezidentlə söhbətimdən.....	142
Parlament qarşısındakı "yaş senzi" məsələsi və mitinq	147
İkinci prezidentin rəğbəti	152
Partiya yaradılarkən	156
Heydər Əliyevin yuxusuz gecələrindən	167
İlk milli hərbi məktəb	172

MAKSİM TALİB OĞLU MUSAYEV

Qərbi Azərbaycanda anadan olmuşdur. İrəvanda orta məktəbi, Gəncədə texnikumu, Leningradda (Sankt-Peterburq) aspiranturanı və Ali Partiya məktəbini bitirmişdir. Tambov vilayəti Miçurinsk şəhərində alimlik dərəcəsi almışdır. Əmək fəaliyyətinə Vedi rayonunun Şirazlı kəndində müəllimliklə başlamış, Azərbaycan Komsomolu Mərkəzi Komitəsində,

Azərbaycan Respublikası Xalq Nəzarəti Komitəsində, Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsində işləmişdir. Azərbaycan Dövlət Qaçqınlar Komitəsi sədrinin müavini, Qax rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi, Xızı rayon Sovetinin sədri və İcra Hakimiyyətinin başçısı vəzifələrində işləmişdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin və Milli Məclisinin 15 il fasiləsiz deputatı olmuşdur. Rayon Sovetlərinə 12 il deputat seçilmişdir. Milli Məclisin Yerli özünüidarəetmə məsələləri daimi komissiyası sədrinin müavini kimi Bələdiyyələr haqqında ilk qanunları hazırlayanlardan biridir.

Deputat olduğu müddətdə Parlamentlərarası İttifaqın üzvü və Azərbaycan - Çin Parlamentlərarası Əlaqələr üzrə işçi qrupunun rəhbəri seçilmişdir.

"Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında " Konstitusiya Aktına səs vermişdir.

Ali Sovetin sessiyalarında, Milli Şura və Milli Məclisin iclaslarında mindən çox qanun və qərara öz mövqeyini bildirmişdir. İtaliya, Çin, Rusiya, Avstriya, İspaniya, Rumıniya və digər ölkələrdə keçirilən beynəlxalq tədbirlərə dəvət olunmuş, bir çoxunda məruzələr etmişdir. Parlamenta aid 6 kitab müəlifidir.

MAKSİM MUSAYEV
HEYDƏR ƏLİYEVİN
QAYIDIŞI
PARLAMENTDƏ

MAXİM MUSAYEV
HAYDAR ALIYEV'S
RETRIEVAL AND THE
PARLIAMENT

МАКСИМ МУСАЕВ
ВОЗВРАЩЕНИЕ
ГЕЙДАРА АЛИЕВА
В ПАРЛАМЕНТЕ

«Günəş» nəşriyyatında hazırlanmış diopozitivlər əsasında
«Nurlar» nəşriyyat – poliqrafiya mərkəzinin mətbəəsində
çap olunmuşdur.

Yığılmağa verilmişdir: 04.04..2007

Çapa imzalanmışdır: 03. 05. 2007

Nəşrin ölçüsü: 84x108 1/32

Fiziki çap vərəqi: 12,0

Sifariş: 22. Sayı: 500 ədəd.

N U R L A R

NƏŞRİYYAT-POLİQRAFIYA MƏRKƏZİ

Bakı–Az1122, H.Zərdabi pr. 78. Tel: 4977021, 4971362

Faks: 4971295. E-mail: office@nurprint.com

«Günəş» Müstəqil Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı

Lisenziya: seriya AB № 022032.A.032 30 mart 1999.

Əlaqə telefonları: (012) 510 28 74,

(050) 210 94 39.